

# MUAMELAT

İslam İktisadı Dergisi

*Journal of Islamic Economics*

المعاملات: مجلة الاقتصاد الإسلامي

e-ISSN: 3108-4990

Cilt/Volume: 1 | Sayı/Issue: 1 | Eylül/September 2025



İBN HALDUN  
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

## Muamelat: İslam İktisadı Dergisi

Muamelat: Journal of Islamic Economics

e-ISSN: 3108-4990

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/muamelat> | <https://dergipark.org.tr/en/pub/muamelat>  
muamelat.dergisi@ihu.edu.tr

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi yılda iki kez (30 Mart ve 30 Eylül) çevrimiçi olarak yayımlanan hakemli akademik açık erişimli (CC BY-NC-ND 4.0) bir dergidir.

Muamelat: Journal of Islamic Economics is a peer-reviewed academic open access (CC BY-NC-ND 4.0) journal published twice a year (30 March & 30 September) online.

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi İslam İktisadı alanında yapılan akademik çalışmaları yayımlar. Dergi dili Türkçe, Arapça ve İngilizce'dir.

Muamelat: Journal of Islamic Economics publishes academic studies in the field of Islamic Economics. Journal languages are Turkish, Arabic and English.

Makaleler Türkçe ve İngilizce başlık, Türkçe ve İngilizce özet (250-300 kelime), Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler (en az beş kavram) ve kaynakça (İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun) içerir.

Articles contain an Turkish and English title, a Turkish and English summary (250-300 words), Turkish and English keywords (at least 5 concepts) and a bibliography (with the ISNAD Citation Style).

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi **İbn Haldun Üniversitesi** tarafından yayımlanmaktadır.

Muamelat: Journal of Islamic Economics is published by **Ibn Haldun University**.



**İBN HALDUN**  
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

# MUAMELAT

---

İslam İktisadı Dergisi

Muamalat: Journal of Islamic Economics

المعاملات: مجلة الاقتصاد الإسلامي

İslami Ekonomi ve Finans Uygulama  
ve Araştırma Merkezi

**MUAMELAT**

**İslam İktisadı Dergisi**

**Muamalat: Journal of Islamic Economics**

المعاملات: مجلة الاقتصاد الإسلامي

e-ISSN 2980-2148

**Yayıncı/Publisher**

**İbn Haldun Üniversitesi**

**Ibn Haldun University**

Başak Mh. Ordu Cd. No: 3 PK: 34480

Başakşehir – İstanbul/TÜRKİYE

Tel: 0212 692 02 12

<https://www.ihu.edu.tr/tr> | [info@ihu.edu.tr](mailto:info@ihu.edu.tr)  
[ror.org/02y5xdw18](https://ror.org/02y5xdw18)

**İmtiyaz Sahibi/Concessionaire**

**Prof. Dr. Atilla ARKAN**

**İbn Haldun Üniversitesi**

**Ibn Haldun University**

İstanbul/TÜRKİYE

[atilla.arkan@ihu.edu.tr](mailto:atilla.arkan@ihu.edu.tr)

[orcid.org/0000-0003-0808-8310](https://orcid.org/0000-0003-0808-8310)

**Başeditör/Editor-in-Chief**

**Doç. Dr. Münir Yaşar KAYA**

**İbn Haldun Üniversitesi**

**Ibn Haldun University**

İstanbul/TÜRKİYE

[munir.kaya@ihu.edu.tr](mailto:munir.kaya@ihu.edu.tr)

[orcid.org/0000-0002-7089-5634](https://orcid.org/0000-0002-7089-5634)

**Editör Yardımcıları/Co-Editors**

**Doç. Dr. Mustafa ATEŞ**

**Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**

**Bursa Uludağ University Faculty of Theology**

**Bursa/TÜRKİYE**

[mustafaates@uludag.edu.tr](mailto:mustafaates@uludag.edu.tr)

[orcid.org/0000-0001-7449-5454](https://orcid.org/0000-0001-7449-5454)

**Dr. Öğr. Üyesi Faruk Emrah ORUÇ**

**İbn Haldun Üniversitesi**

**Ibn Haldun University**

İstanbul/TÜRKİYE

[faruk.oruc@ihu.edu.tr](mailto:faruk.oruc@ihu.edu.tr)

[orcid.org/0000-0003-4008-7967](https://orcid.org/0000-0003-4008-7967)

**Dr. Öğr. Üyesi Doğan ÖZTÜRK**

**Afyon Kocatepe Üniversitesi**

**A.K.Ü. İslam İktisadı ve Finansı**

**Uygulama ve Araştırma Merkezi**

**A.K.U. Center of Islamic Economics and Finance**

**Afyonkarahisar/TÜRKİYE**

[doganozturk@aku.edu.tr](mailto:doganozturk@aku.edu.tr)

[orcid.org/0000-0001-8672-0436](https://orcid.org/0000-0001-8672-0436)

**Yayın Kurulu**

**Prof. Dr. Hasan VERGİL**

**İbn Haldun Üniversitesi Yönetim Bilimleri Fakültesi**

**Ibn Haldun University School of Business**

**İstanbul/TÜRKİYE**

[hasan.vergil@ihu.edu.tr](mailto:hasan.vergil@ihu.edu.tr)

[orcid.org/0000-0001-9629-3036](https://orcid.org/0000-0001-9629-3036)

**Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY**

**İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi**

**Ibn Haldun University School of Islamic Studies**

**İstanbul/TÜRKİYE**

[mehmet.gunay@ihu.edu.tr](mailto:mehmet.gunay@ihu.edu.tr)

[orcid.org/0000-0001-8844-6338](https://orcid.org/0000-0001-8844-6338)

**Prof. Dr. Ferudun YILMAZ**

**Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi**

**ve İdari Bilimler Fakültesi**

**Bursa Uludağ University Faculty of**

**Economics and Administrative**

**Bursa/TÜRKİYE**

[fyilmaz@uludag.edu.tr](mailto:fyilmaz@uludag.edu.tr)

[orcid.org/0000-0003-2134-5705](https://orcid.org/0000-0003-2134-5705)

**Prof. Dr. Saim KAYADİBİ**

**Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi Enstitüsü**

**Marmara University Institute of Islamic Economics**

**İstanbul/TÜRKİYE**

[saim.kayadibi@marmara.edu.tr](mailto:saim.kayadibi@marmara.edu.tr)

[orcid.org/0000-0002-4753-4216](https://orcid.org/0000-0002-4753-4216)

**Prof. Dr. Yusuf DİNÇ**

**İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

**İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi**

**İstanbul Sabahattin Zaim University Faculty of**

**Business Administration And Management**

**İstanbul/TÜRKİYE**

[yusuf.dinc@izu.edu.tr](mailto:yusuf.dinc@izu.edu.tr)

[orcid.org/0000-0002-5321-2723](https://orcid.org/0000-0002-5321-2723)

**Doç. Dr. Huzeyfe ÇEKER**

**Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı/**

**Şikago Din Hizmetleri Ataşeliği**

**Presidency of Religious Affairs of the Republic of**

**Türkiye/Chicago Religious Services Attaché**

**Chicago/USA**

[hceker@gmail.com](mailto:hceker@gmail.com)

[orcid.org/0000-0002-6200-2453](https://orcid.org/0000-0002-6200-2453)

**Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ**  
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Bursa Uludağ University Faculty of Theology  
Bursa/TÜRKİYE  
[msalihkumas@uludag.edu.tr](mailto:msalihkumas@uludag.edu.tr)  
[orcid.org/0000-0001-7055-9799](https://orcid.org/0000-0001-7055-9799)

**Doç. Dr. Yusuf Erdem GEZGİN**  
Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi Enstitüsü  
Marmara University Institute of Islamic Economics  
İstanbul/TÜRKİYE  
[yegezgin@gmail.com](mailto:yegezgin@gmail.com)  
[orcid.org/0000-0002-0221-8965](https://orcid.org/0000-0002-0221-8965)

**Dr. Tarık AKIN**  
[Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım ve Finans Ofisi](http://Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım ve Finans Ofisi)  
[Presidency of The Republic of Türkiye Investment & Finance Office](http://Presidency of The Republic of Türkiye Investment & Finance Office)  
[takin@invest.gov.tr](mailto:takin@invest.gov.tr)  
[orcid.org/0000-0001-7874-6943](https://orcid.org/0000-0001-7874-6943)

**Dr. Khairunnisa MUSARI**  
[KH Achmad Siddiq State Islamic University](http://KH Achmad Siddiq State Islamic University)  
Jember – Jawa Timur/INDONESIA  
[khairunnisamusari@yahoo.com](mailto:khairunnisamusari@yahoo.com)  
[orcid.org/0000-0003-0525-9903](https://orcid.org/0000-0003-0525-9903)

**Teknik Editör/Technical Editor**  
**Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yasin AKBAŞ**  
Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology  
Afyonkarahisar/TÜRKİYE  
[yakbas@gmail.com](mailto:yakbas@gmail.com)  
[orcid.org/0000-0003-0257-1694](https://orcid.org/0000-0003-0257-1694)

**İstatistik Editörü/Statistics Editor**  
**Dr. Büşra AYAZ**  
İstanbul Medeniyet Üniversitesi  
İstanbul Medeniyet University  
İstanbul/TÜRKİYE  
[bbusraayazz@gmail.com](mailto:bbusraayazz@gmail.com)  
[orcid.org/0000-0002-1915-7598](https://orcid.org/0000-0002-1915-7598)

**Yayın Editörü/Publication Editor**  
**Ayşenur ALPER**  
İbn Haldun Üniversitesi  
Ibn Haldun University  
İstanbul/TÜRKİYE  
[aysenur.alper@ihu.edu.tr](mailto:aysenur.alper@ihu.edu.tr)  
[orcid.org/0000-0003-4410-7654](https://orcid.org/0000-0003-4410-7654)

**Arapça Dil Editörü/Arabic Language Editor**  
**Dr. Arş. Gör. Muhammet Selman TÜFEKÇİOĞLU**  
Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology  
Afyonkarahisar/TÜRKİYE  
[m.selman3902@gmail.com](mailto:m.selman3902@gmail.com)  
[orcid.org/0009-0001-8417-1506](https://orcid.org/0009-0001-8417-1506)

**İngilizce Dil Editörleri/English Language Editors**  
**Dr. İsmail ERİŞ**  
Virginia/Amerika Birleşik Devletleri  
[ismail.eris@marmara.edu.tr](mailto:ismail.eris@marmara.edu.tr)  
[orcid.org/0000-0001-9881-6769](https://orcid.org/0000-0001-9881-6769)

**Ön-Kontrol Editörleri/Editors of Pre-Control**  
**Arş. Gör. Mehmet Hilmi GÜLER**  
Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology  
Afyonkarahisar/TÜRKİYE  
[mehmethgulcer43@gmail.com](mailto:mehmethgulcer43@gmail.com)  
[orcid.org/0000-0002-9228-9563](https://orcid.org/0000-0002-9228-9563)

**Arş. Gör. Enes CEBE**  
İbn Haldun Üniversitesi Yönetim Bilimleri Fakültesi  
Ibn Haldun University School of Business  
İstanbul/TÜRKİYE  
[enescebe@ihu.edu.tr](mailto:enescebe@ihu.edu.tr)  
[orcid.org/0009-0007-7943-3691](https://orcid.org/0009-0007-7943-3691)

**Arş. Gör. Muhammed OĞUR**  
İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi  
Ibn Haldun University School of Islamic Studies  
İstanbul/TÜRKİYE  
[muhammed.ogur@ihu.edu.tr](mailto:muhammed.ogur@ihu.edu.tr)

**Sekretarya/Sekretariat**  
**Tubanur KOÇAK**  
Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Afyon Kocatepe University Faculty of Theology  
Afyonkarahisar/TÜRKİYE  
[tubanurk7@gmail.com](mailto:tubanurk7@gmail.com)  
[orcid.org/0000-0003-3569-3305](https://orcid.org/0000-0003-3569-3305)

Tasarım  
Kapak Uygulama  
Mizanpaj Uygulama  
Baskı&Cilt

İHÜ Yayınları  
İHÜ Yayınları  
Muhammed Muttaki Topcu  
METEKSAN Sertifika No: 46519

## Yayın İlkeleri

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi, hakemli akademik bir dergi olup yılda iki sayı online olarak **İbn Haldun Üniversitesi** tarafından yayımlanır. Gerektiği durumlarda bu sayıların dışında özel veya ek sayılar yayımlanabilir. Muamelat: İslam İktisadı Dergisi, İslam İktisadı alanına dair araştırma makalesi, çeviri, kitap kritiği ve sempozyum değerlendirmesi gibi bilimsel çalışmaları yayımlar. Derginin kapsamına İslam Borçlar ve Ticaret Hukuku ile İslam İktisadı alanlarından çalışmalar girmektedir.

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; İslam İktisadı alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır.

Makalelerin dergide yayımlanabilmesi için, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Makale adı Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalı; yazarların adları, soyadları, akademik unvanları, çalıştıkları kurum ve ORCID bilgileri belirtilmelidir. Ayrıca yazarların iletişim bilgileri (e-posta adresleri) tam olarak verilmelidir.

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin 1/3'ünü geçmeyecek şekilde İngilizce ve Arapça ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. İngilizce ve Arapça yazıların Türkçe başlık, özet ve abstract içermesi; Arapça yazıların ayrıca Latin Alfabesi kullanılarak yazılmış kaynakça içermesi gereklidir.

Araştırma makalesinin hacmi en az 4.000, en fazla 10.000 kelime olmalıdır (özet, abstract, kaynakça ve ek hariç). 10.000 kelimeyi geçen makaleler Yayın Kurulu tarafından uygun görülmesi hâlinde hakem sürecine alınır. Makalelerin Türkçe başlık, özet (250-300 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce başlık, abstract (250-300 kelime), keywords (en az 5 kavram) ve İsnad Atf Sistemi 2. Edisyon'a göre hazırlanan kaynakça içermesi gereklidir.

Makalenin derginin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp DergiPark sistemine yüklenmesi gerekmektedir.

Bir sayıda aynı yazara ait en fazla 1 (bir) çalışma yayımlanabilmektedir.

### **Atıf ve Referans Sistemi**

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi, atıf ve kaynakça yazımında İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon'un kullanılmasını şart koşmaktadır.

### **İntihal Tespit Politikası**

İntihal tespitinde intihal tespit yazılımı aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. Dergimizde maksimum benzerlik oranı %20 olarak kabul edilmektedir.

### **Yayın ve Değerlendirme Ücreti**

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

### **Çıkar Çatışmaları**

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi yazarlara ve hakemlere derginin yayın sürecinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde sürdürüleceğini garanti eder. Birden fazla yazarlı çalışmalarda, hakem süreci tamamlanan çalışmanın sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir. Ayrıca hakem süreci tamamlanınca yazarlardan çıkar çatışması beyan formunu doldurup sisteme yüklemeleri istenir.

### **Açık Erişim Politikası**

Muamelat: İslam İktisadı Dergisi, açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dâhil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Bu bağlamda dergide yayınlanan tüm yazılara DergiPark aracılığıyla ulaşılabilir.

### **Telif Hakkı ve Lisanslama**

Yazarlar, Muamelat: İslam İktisadı Dergisi'nde yayımlanan çalışmalarının telif hakkına (hiçbir kısıtlama olmaksızın) sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Alıntı-GayrıTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslıdır.

### **Makale Değerlendirme Süreci**

Dergiye gönderilecek yazıların, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanması gerekmektedir. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler Ön Kontrol ve Hakem Değerlendirme süreçlerinden geçirilmektedir.

## 1. Ön Kontrol Süreci

Dergimize ulaşan çalışmalar editör kurulu tarafından incelenir. Yetersiz görülen çalışmalar hakem sürecine alınmadan Yayın Kurulu tarafından yazara iade edilir. Ön kontrol sürecinde yeterli görülen çalışmalar değerlendirmeleri için hakem sürecine alınır veya eksiklikleri gidermesi için yazara gönderilir. Yazar düzeltmeler için kendisine gönderilen çalışmada yaptığı değişiklikleri kırmızı renk ile gösterir. Üç defa incelendiği halde ön kontrol sürecinden geçemeyen çalışma, yazara iade edilir ve aynı yayın döneminde tekrar işleme alınmaz.

Yeterli görülen çalışmalarda Dergipark sistemindeki üst veri ile çalışmanın içeriği incelenir. Ayrıca intihal tespit yazılımı aracılığıyla intihal taraması yapılır. Dergimizde maksimum benzerlik oranı, %20 olarak kabul edilmektedir. Bu incelemedeki bulgular “Ön Değerlendirme Formu”na işlenir. Bu form yazarın da görebileceği şekilde Dergipark sistemine yüklenir.

## 2. Hakem Değerlendirme Süreci

Ön kontrol aşamasının ardından Yayın Kurulunun yeterli gördüğü çalışmalar hakem değerlendirme sürecine dâhil edilir. Çalışmanın hakem sürecini “Editör Yardımcısı” yönetir.

Editör yardımcısı, öncelikli olarak konu ile ilgili doktora tezi, kitap veya makalesi bulunan en az iki hakemin değerlendirmesine makaleyi sunar. Hakem süreci, çift taraflı kör hakemlik uygulaması çerçevesinde gizlilik içinde yürütülür. Hakemlerden incelediği çalışma hakkındaki görüş ve kanaatlerini online makale değerlendirme formuna işaretlemesi ve çalışma hakkındaki düşüncelerini metin kutusuna yazması talep edilir. Yazara, hakem görüşlerine katılmaması hâlinde itiraz ve görüşlerini savunma hakkı verilir. Editör yardımcısı, yazar ve hakem arasında, gizliliği koruyarak karşılıklı iletişimi sağlar. Hakemler değerlendirdiği çalışmayı kendi çıkarı için kullanmayacağını, çalışmayla ilgili hiçbir bilgi ve belgeyi üçüncü bir kişi ile paylaşmayacağını taahhüt etmiş olurlar.

Bir araştırmanın dergiye kabulü için en az iki hakemden olumlu değerlendirme alması gerekir. Bir hakemin olumlu, ikinci hakemin olumsuz değerlendirme yapması durumunda araştırma, üçüncü hakeme gönderilebilir. İki hakemin olumsuz değerlendirmesi durumunda araştırma dergide yayımlanmaz.

Hakemlerin inceledikleri metinde tashih yapılmasını istemeleri hâlinde, ilgili raporlar yazara gönderilir ve çalışmasını tashih etmesi istenir. Yazar, yaptığı tashihleri kırmızı renk ile belirterek editör yardımcısına sunar.

Editör yardımcısı, yazarın metinde kendisinden talep edilen düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder. Hakem, düzeltilmiş metni görmek istemesi durumunda tekrar inceler. Hakemlerden gelen görüşler editörler tarafından incelenerek süreç tamamlanır.

### 3. Yayın Süreci

#### a. Çıkar Çatışması Beyanı

Birden fazla yazarlı çalışmalarda, hakem sürecinin ardından çalışmanın sonunda katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına yer verilmelidir.

#### b. Dil Kontrolü

Hakem sürecinden geçen çalışmalar, Dil Editörleri (Türkçe ve Yabancı Dil) tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. Dil editörleri yazardan düzeltme talep edebilir.

#### c. Yayın Kurulu İncelemesi

Hakem sürecini tamamlamış, dil editörlerinin kontrolünden geçmiş makale yayın kurulunun belirleyeceği cilt ve sayıda yayımlanır.

#### d. Dizgi ve Mizanpaj

Yayın kurulunun yayımlanabilir kararını verdiği çalışmalar yayın editörü tarafından derginin şablonuna uygun olarak düzenlenir.

#### e. Son Okuma

Mizanpaj işlemleri tamamlanan çalışmalar son okuma işleminin ardından dergide yayımlanır.

## The Publication Principles

Muamalat: Journal of Islamic Economics is a peer-reviewed, and academic journal that is published online twice a year by **Ibn Haldun University**. When necessary, special or additional issues can be published. It publishes scientific researches such as research article, translation, book review, and symposium evaluation about Islamic Economics field. The scope of the journal includes the studies in the Islamic Obligations Law, Islamic Commercial Law and Islamic Economics field.

It is required that the articles to be sent to Muamalat: Journal of Islamic Economics is an original article filling a gap in the related field or an analysis evaluating previously published studies and presenting new and significant opinions about this issue.

In order for the articles to be published in the journal, they should not be previously published or accepted for publication elsewhere. Reports presented previously at a scientific meeting may be accepted on condition that this is clearly indicated.

Title of the article should be written in Turkish and English, and the authors' names, surnames, academic titles, institutions they work in, and ORCID information should be specified. Additionally, the authors' contact information (e-mail addresses) should be given completely.

The language of Muamalat: Journal of Islamic Economics is Turkish. However, not exceeding 1/3 of the journal, English and Arabic articles may also be included in each issue. English and Arabic articles should include Turkish title, Turkish and English summaries, and Arabic articles should also include a bibliography in Latin letters.

The length of a research article should be at least 4.000 and no more than 10.000 words (excluding Turkish and English summaries, bibliography, and appendix). Articles exceeding 10.000 words are included in the referee process if deemed appropriate by the Editorial Board. It should include Turkish title, Turkish abstract (250-300 words), keywords in Turkish (at least 5 terms), English Title, English abstract (250-300 words), keywords in English (at least 5 terms), and bibliography prepared in accordance with the Isnad Citation Style 2nd version.

The article should be prepared in accordance with the author guidelines and then uploaded to the DergiPark system.

One study of an author can be published at most in an issue.

### **Citation and Reference System**

Muamalat: Journal of Islamic Economics requires the Isnad Citation Style 2nd edition for writing, citation and reference.

### **Plagiarism Detection Policy**

In detecting plagiarism, it is confirmed with the plagiarism detection software that articles have not been published before and do not include plagiarism. The similarity rate in the plagiarism detection policy is 20%.

### **Processing and Printing Charge**

Muamalat: Journal of Islamic Economics does not ask for processing and printing charge from the authors.

### **Conflict of Interest**

Muamalat: Journal of Islamic Economics ensures that the publishing process is carried out objectively and independently for the authors and reviewers.

The studies having more than one author should include contribution rate statements of support and appreciation statement, if there are, and statement of conflict at the end of the study completing the process of peer-review. Also, it is demanded from the authors to fill out the form for declaration of conflict of interest and upload to the system when the process of peer-review is ended.

### **Open Access Policy**

Muamalat: Journal of Islamic Economics is an open-access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. In this context, all the articles published in the journal are accessible on Dergipark.

### **Copyright and Licensing**

Authors publishing with Muamalat: Journal of Islamic Economics retain the copyright (without any restrictions) to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-NC-ND 4.0).

## **Article Evaluation Process**

The texts that will be sent to the journal should be prepared according to the author guidelines of the journal. The articles that are sent for being published are gone through the processes of Pre-Control and Peer-Review Evaluation.

### **1. Pre-Control Process**

The articles sent to our journal are evaluated by the Editorial Board. The studies that are considered as inadequate are returned to the author by the Editorial Board before the process of peer-review. The articles which are considered as adequate in the pre-control process enter into the process of peer-review for the evaluation or are sent to the author for meeting the requirements. The author highlights the changes with red on the article sent. The articles that have been investigated for three times but cannot complete the pre-control process are returned to the author and are not put into process again in the same publication period.

The articles which are considered as adequate, the content of the article is investigated with the metadata in the Dergipark system. Also, plagiarism detection is carried out through the plagiarism detection software. The maximum similarity rate in journal is accepted as 20%. Findings of this investigation are recorded to the "Pre-Control Form" and an evaluation related to the article is done. This form is uploaded to the Dergipark system in a way that enables the author to see it.

### **2. Referee Evaluation Process**

The articles considered as successful by the Editorial Board in the pre-control process are included to the process of peer-review. The "Co-Editor" manages the refereeing process of the study.

The co-editor presents the article primarily for evaluation of at least two reviewers who have a doctoral dissertation, book, or article related to the issue. The process of peer-review is carried out confidentially in the scope of double-blind peer review implementation. The reviewers/ referees are asked for filling in online article evaluation form according to their views and opinions about the article that they have investigated and writing their ideas about the article on the text box. Authors have the right of opposition and defence for their ideas on the condition that the authors disagree with the idea of reviewer. The co-editor provides reciprocal communication between the author and the reviewer by maintaining the confidentiality. Reviewers promise that they will not use the articles that they have evaluated for their own benefits and they will not share any knowledge or documents related to the article with third parties.

It is required that an article has positive evaluation from at least two reviewers for being approved to the journal. An article can be sent to the third reviewer on the condition that it has one positive evaluation and one negative evaluation. An article cannot be published on the journal when it has two negative evaluations from the reviewers.

When the reviewers demand revision for the articles they have examined, related reports are sent to the authors and they are asked for revision on their articles. The author highlights the changes with red on the article and presents it to the co-editor.

The co-editor controls whether the author has completed the required changes in the article or not. On the condition that the reviewer wants to see the article after author's revision, the reviewer/referee will check the article again. This process is ended following that the ideas of the reviewers are examined by the editors.

### **3. Publication Process**

#### **a. Conflict of Interest Declaration Form**

The studies having more than one author should include contribution rate statements of support and appreciation statement, if there are, and statement of conflict at the end of the study completing the process of peer-review.

#### **b. Language Control**

The articles completing the process of peer-review are examined by the Language Editors (Turkish and Foreign Language), and if it is required, revision will be demanded. Language editors may ask for revision from the author.

#### **c. Editorial Board Decisions**

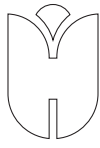
The articles completing the process of peer-review and language editor checks are published in the volume and number determined the editorial board.

#### **d. Typesetting and Layout**

The articles for which the editorial board has decided as publishable are prepared in accordance with the journal template by the publication editor.

#### **e. Last Reading**

The articles whose layout processes have been completed are published in the journal after the process of final reading.



# Muamelat: İslam İktisadı Dergisi

## Muamelat: Journal of Islamic Economics

e-ISSN: 3108-4990

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/muamelat> | [muamelat.dergisi@ihu.edu.tr](mailto:muamelat.dergisi@ihu.edu.tr)

Cilt/Volume: 1 | Sayı/Issue: 1 | (Eylül/September 2025)

### İçindekiler Table of Contents

Yayın İlkeleri <i>The Publication Principles</i> .....	VI-XIII
Editörden <i>From the Editor</i>	
Münir Yaşar KAYA .....	XVI-XVII

### Araştırma Makaleleri Research Articles

Hindistan'da İslam İktisadı Literatürü <i>Islamic Economics Literature in India</i>	
Md Noorul QAMAR .....	1-27
Faiz Hassasiyetine Sahip Kişilerin Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi: Mülakat Çalışması <i>An Examination of the Purchasing Behaviors of Individuals With Interest Rate Sensitivity: An Interview Study</i>	
Şeyma BOZOĞULLARI .....	29-47
İslam Hukuku Açısından Gasp ve İtlafta Menfaatin Tazmini <i>Compensation for Benefits in Case of Ghasb (Extortion) and İtlaf (Destruction) in Terms of Islamic Law</i>	
Yunus ARAZ .....	49-100
Mali Cezanın Tarihi Süreç İçindeki Varlığı <i>The Historical Existence of Financial Penalties</i>	
Dr. Tamer ZOUROB .....	101-115
Osmanlı Hukukunda Aile İçi Borç Sorumluluğu: Kadı Sicilleri Örneğinde Evlilik Nafakası <i>Family Debt Liability in Ottoman Law: Marital Maintenance in The Context of Kadi Registers</i>	
Şeydanur ALTUNTAŞ KERİM .....	117-148

# Muamelat: İslam İktisadı Dergisi

## Journal of Islamic Economics

e-ISSN: 3108-4990

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/muamelat> | [muamelat.dergisi@ihu.edu.tr](mailto:muamelat.dergisi@ihu.edu.tr)

Cilt/Volume: 1 | Sayı/Issue: 1 | (Eylül/September 2025)

### Editörden

Değerli okuyucular ve araştırmacılar,

İlim dünyasına katkı sağlamasını ümit ettiğimiz *Muamelat: İslam İktisadı Dergisi*'nin ilk sayısını yayınlamış olmaktan mutluluk duyuyoruz. Dergimiz, İslâm hukukunun iktisadi düşünce ve kurumların inşasındaki kurucu rolünü merkeze alarak, günümüz dünyasının iktisat anlayışında yeniden yorumlanmaya muhtaç meselelerini gündeme taşımayı amaçlamaktadır. Dergimiz, yalnızca mevcut literatürü tekrarlayan bir yayın organı değil; yeni teorik açılımlara, metodolojik tartışmalara ve özgün model önerilerine zemin hazırlamayı hedefleyen bir ilmî platform olarak tasarlanmıştır.

Tarih boyunca İslâm hukukunun iktisat konularını kapsayan muamelat alanında vaz edilen hükümler ve bu kapsamda İslâm hukukçuları tarafından oluşturulan ilkeler, toplumların iktisadi hayatına yön vermiş; sosyal adalet, iktisadi denge ve külli kaideler üzerine inşa edilen bir iktisadi düzen oluşturmuştur. Bugün ise küresel düzeyde derinleşen ekonomik kırılganlıklar, finansal araçların ahlaki temellerden kopuşu ve servet dağılımındaki adaletsizlikler, iktisadi sistem üzerinde yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda İslâm hukukuna dayanan İslâm iktisadının sunduğu teorik çerçeve, yalnızca normatif bir sistem değil; aynı zamanda geleceğe yönelik uygulanabilir modeller için de sağlam bir kaynak niteliğindedir.

Muamelat, İslâm hukukunda bireylerin ve toplumun ekonomik, sosyal ve hukuki ilişkilerini düzenleyen hükümleri ifade eder. Bu bağlamda dergimiz, klasik fıkıh literatürü ve ilkelerinden beslenen teorik yaklaşımlarla, modern dünyada uygulanabilecek özgün önerileri bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Amacımız, yalnızca geçmişin ilmî mirasını hatırlatmak değil; aynı zamanda bu mirası günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilecek biçimde yeniden inşa etmektir. Böylelikle İslâm hukukunun temel ilkelerinden hareketle, geçmişte var olan adalet ve sosyal denge eksenli iktisadi düzenin, günümüzde yeniden uygulanabilmesini tartışmaya açmak istiyoruz.

Nitelikli ulusal ve uluslararası indekslere kabul şartlarını gözeterek yayın hayatına başlayan dergimizin ilk sayısında emeği geçen yazarlarımıza, hakemlerimize ve katkı sunan tüm ilim insanlarına teşekkür ediyor; *Muamelat*'ın, İslâm iktisadı alanında yapılacak araştırmalara yeni bir kapı aralmasını temenni ediyoruz.

## From the Editor

Dear readers and researchers,

We are pleased to publish the inaugural issue of *Muamelat: Journal of Islamic Economics*, which we hope will contribute to the world of scholarship. Our journal aims to bring to the forefront issues in contemporary economic thought that require re-examination, centering on the foundational role of Islamic law in shaping economic ideas and institutions. The journal is designed not merely as a platform that repeats existing literature, but as a scholarly forum that fosters new theoretical insights, methodological discussions, and original model proposals.

Throughout history, the provisions laid down in the field of *muamelat*, which encompasses economic matters within Islamic law, and the principles developed by Islamic jurists have guided the economic life of societies, establishing an economic order grounded in social justice, economic balance, and universal principles. Today, however, deepening global economic vulnerabilities, the detachment of financial instruments from ethical foundations, and inequalities in wealth distribution compel us to reconsider economic systems. In this context, the theoretical framework offered by Islamic economics, based on Islamic law, constitutes not only a normative system but also a solid resource for developing practical models for the future.

Muamelat refers to the provisions in Islamic law that regulate the economic, social, and legal relationships of individuals and communities. Accordingly, our journal seeks to bring together theoretical approaches informed by classical fiqh literature and principles with original proposals that can be applied in the modern world. Our aim is not merely to recall the scholarly heritage of the past, but to reconstruct it in a way that responds to contemporary needs. In this manner, we seek to open a discussion on the possibility of reapplying an economic order historically grounded in justice and social balance, based on the fundamental principles of Islamic law.

Launching our journal with due regard to the requirements for inclusion in reputable national and international indexes, we extend our gratitude to the authors, reviewers, and all scholars who contributed to the first issue, and we hope that *Muamelat* will open a new gateway for research in the field of Islamic economics.

**Münir Yaşar KAYA**

**Başeditör/Editor-in-Chief**

[munir.kaya@ihu.edu.tr](mailto:munir.kaya@ihu.edu.tr)

[orcid.org/0000-0002-7089-5634](https://orcid.org/0000-0002-7089-5634)



## Hindistan'da İslam İktisadı Literatürü

Md Noorul QAMAR

Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,

İslami İlimler Enstitüsü, İslam Hukuku Anabilim Dalı

PhD Student, Department of Islamic Law, Institute of

Islamic Studies, Social Sciences University of Ankara

mdnoorul.qamar@student.asbu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-8814-2489

### Öz

Bu çalışma, Hintli âlimlerin İslam iktisadı literatürüne yaptıkları erken dönem ilmi katkıları incelemeyi amaçlamaktadır. İslam düşüncesi tarihinde önemli bir yere sahip olan Hint Alt Kıtası'nın bu ilmî etkisi, zamanla İslam iktisadı alanına da yansımış; özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'da gerçekleştirilen çalışmaların, İslam dünyasının genelindeki benzer girişimlerden daha erken bir dönemde ortaya çıktığı da görülmüştür. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında bu öncülüğün aynı düzeyde devam ettirilmediği de anlaşılmaktadır. Literatürde, bu alanda kaleme alınan ilk eserin, geleneksel bir Hintli âlim olan Hifzurrahman Sivhârvi'ye ait olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, 1974 yılında Müslüman Üniversitesi'nde kabul edilen doktora tezinin, İslam iktisadının bağımsız bir bilim dalı olarak kurumsallaşmasına önemli katkılar sağladığı da belirtilmektedir. Bununla birlikte, Hintli bir iktisatçı tarafından yazılan *Islam and Theory of Interest* (Faiz Teorisi ve İslam) adlı eser, modern dönemde İslam iktisadına dair akademik çabaların bir diğer erken örneğini oluşturmaktadır. Günümüzde ise İslam iktisadı, Hindistan'da da tıpkı diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi çeşitli üniversitelerde akademik bir disiplin olarak ele alınmakta; kamu ve özel kuruluşların desteğiyle bu alanda eğitim ve araştırma faaliyetleri yürütülmektedir. Tarihsel süreçte Hintli âlimler, İslam iktisadının teorik çerçevesinin oluşumu ve tanıtımı bağlamında öncü roller

Geliş/Received: 24.06.2025 | Kabul/Accepted: 30.08.2025 | Yayın/Published: 30.09.2025

Atıf/Citation: Qamar, Md Noorul. "Hindistan'da İslam İktisadı Literatürü". *Muamelat: İslam İktisadı Dergisi* 1(1) (Eylül 2025), 1-27./Qamar, Md Noorul. "Hindistan'da İslam İktisadı Literatürü". *Muamelat: Journal of Islamic Economics* 1(1) (September 2025), 1-27.

<https://doi.org/10.36657/muamelat.1726596>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Md Noorul Qamar | CC BY-NC-ND 4.0

üstlenmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu çalışma, kitap, makale, tez, çalıştay, ilmi toplantı, tebliğ ve sivil toplum faaliyetleriyle oluşan geniş literatürün tamamını kapsamak yerine, erken dönemde alana yapılan katkılara odaklanmakta ve bu katkıları kronolojik bir yaklaşımla ele almaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan bu çalışmanın, Türkçe literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaya katkı sağlaması hedeflenmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Hukuku, Hintli Âlimler, Hint Alt Kıtası, İslam İktisadı Literatürü, İslam İktisadı Eğitimi.

## Islamic Economics Literature in India

### Abstract

This study aims to examine the early scholarly contributions of Indian scholars to the literature on Islamic economics. The Indian Subcontinent, which has held a prominent place in the history of Islamic thought, has also influenced the development of Islamic economics. Notably, during the first half of the 20th century, works produced in India appeared earlier than similar initiatives in many other parts of the Islamic world; however, this pioneering role was not maintained at the same level in the second half of the century. Moreover, according to existing literature, the first work in this field was written by the traditional Indian scholar Hifzur Rahman Seoharwi. In addition, a doctoral dissertation completed in 1974 at Aligarh Muslim University played an important role in institutionalizing Islamic economics as an independent academic discipline. Similarly, the book *Islam and Theory of Interest*, authored by an Indian economist, represents one of the earliest examples of modern academic engagement with Islamic economic theory and its practical implications. Currently, Islamic economics is recognized as a distinct academic discipline at several universities in India, as it is in other Muslim-majority countries. With the support of both public and private institutions, education and research in this field continue to grow, encompassing topics such as finance, banking, and socio-economic development. Historically, Indian scholars have played a pioneering role in shaping the theoretical foundations of Islamic economics and in promoting its broader dissemination. In this context, the present study does not aim to provide a comprehensive review of all literature, including books, articles, theses, workshops, academic meetings, and civil society initiatives. Instead, it focuses specifically on early contributions, which are examined in chronological order. Using qualitative research methods, the study seeks to address a gap in Turkish academic literature and thus contribute to a clearer understanding of the intellectual development and foundational contributions of Indian scholarship during the early period of Islamic economics.

**Keywords:** Islamic Law, Indian Scholars, Indian Subcontinent, Islamic Economic Literature, Islamic Economic Education.

## Giriş

İslam iktisadî,<sup>1</sup> bir terim olarak klasik İslami ilimler tasnifinde bulunmamakla beraber, iktisadî ilkeler ve usuller esasen Kitap ve Sünnet'te yer almakta olup, müçtehitler ve fukahâ asırlardır bu ilkeler ışığında ayrıntılı hükümler ortaya koymuşlardır. Ancak İslam iktisadının gelişiminde, iktisadî kavramlar ve yöntemlerin bağımsız bir disiplin olarak ele alınması ve uzmanlık gerektiren bir alan olarak incelenmesi, 20. yüzyılın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>2</sup> Bu dönemde, iktisadî meselelerin Kitap ve Sünnet ışığında çözümlenmesini hedefleyen sistemli bir yaklaşım geliştirilmiş ve 1942 yılında Urduca kaleme alınan Muhammed Hifzurrahman Sivhârvi'nin (ö.1962) *İslam ka İktisadî Nizam* (İslam'ın İktisadî Nizamı) adlı eseriyle İslam iktisadî düşüncesi ilk kez teorik bir çerçeveye oturtulmuştur.<sup>3</sup>

Bu çabaların ortaya çıktığı dönemde küresel ölçekte yaşanan iktisadî ideolojik gelişmeler de dikkat çekicidir. 20. yüzyılda, kapitalist sistem küresel ölçekte etkisini artırırken, Marksist teoriye dayanan sosyalist sistem de 1917'de Rusya'da kurularak ideolojik bir alternatif olarak yükselmiştir. Bu gelişmeler, İslam iktisadının özgün yapısını ortaya koyma gerekliliğini daha da belirgin hâle getirmiştir. Nitekim, söz konusu döneme kadar, İslam âlimlerinin kapitalist ve sosyalist sistemleri bilimsel açıdan inceleyip çürütmeye yönelik belirgin bir çaba göstermedikleri söylenebilir.

Ancak belirtilen ideolojiler netleşip etkilerini göstermeye başladığında, âlimler bu iki birbirine zıt ekonomik sistemi İslamî usuller ışığında değerlendirmeye başlamışlar ve İslam'ın kendine özgü bir ekonomik sisteme sahip olduğunu ortaya koyma konusunda hızla ilerlemişlerdir.<sup>4</sup> İslâhî,<sup>5</sup> bu teşebbüsün öncülüğünü Hindistan'daki âlimlerin üstlendiğini ve İslam iktisadî teşebbüsünün başlangıç noktası olarak Hindistan'ın kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Hindistan, bu alanda rakipsiz bir konumda bulunmuştur.

1 Önceki çalışmalarda "İslâmî iktisat" terimine rastlanmakla birlikte, günümüzde Türkçe akademik literatürde yerleşik kullanımın "İslam iktisadî" veya "İslami iktisat" biçiminde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise, yaygın ve yerleşik kullanım dikkate alınarak "İslam iktisadî" terimi tercih edilmiştir. Söz konusu terimin Arapça karşılığı "el-İktisâdu'l-İslâmî", İngilizce karşılığı ise "Islamic Economics" şeklindedir. Bu çalışmada kullanılan terim, kısaca İslam ilkelerine uygun bir ekonomi anlayışını ifade etmektedir.

2 Muhammed Necâtullah Sıddîkî, *Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature* (United Kingdom: The Islamic Foundation, 1981), 45; Ahmet Tabakoğlu, "Bir İlim Olarak İslam İktisadî", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 11; Abdul Azim İslâhî, "The Genesis of Islamic Economics' Revisited", *Islamic Economic Studies* 23/2 (2015), 5.

3 Muhammed Hifzurrahman Sivhârvi, *İslam ka İktisadî Nizam* (Delhi: Nedvetü'l-Müsennefin, 1942), 23; Abdul Azim İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsir Hindustân ka Hisse", *Sehmahî Tahkikat-ı İslâmî* 16/1 (1997), 75; İslâhî, "The Genesis of Islamic Economics' Revisited", 3.

4 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsir Hindustân ka Hisse", 75.

5 Abdul Azim İslâhî, Cidde Kral Abdulaziz Üniversitesi İslam Ekonomisi Enstitüsü'nde profesör olup, İslam iktisadî tarihi ve kurumları üzerine uluslararası çalışmalar yapmaktadır.

İslâhî, bu sonuca, İslam iktisadî literatürünü özetleyen iki önemli eseri dikkatle inceledikten sonra ulaştığı ifade etmektedir. Bunlardan ilki, Necâtullah Sıddîkî'nin (ö. 2022) *Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature*<sup>6</sup> (Müslüman İktisat Düşüncesi: Çağdaş Literatür Üzerine Bir Değerlendirme), diğeri ise Muhammed Ekrem Han'ın *Islamic Economics: Annotated Sources in English and Urdu*<sup>7</sup> (İslam İktisadî: İngilizce ve Urduca Açıklamalı Kaynaklar) adlı eserleridir.<sup>8</sup>

İslâhî'nin tespitine göre, söz konusu iki eserde 1950 yılına kadar Hintli âlimlere ait toplam 37 makale yer almaktadır; bunların 26'sı Urduca, 11'i ise Arapça ve İngilizcedir. Necâtullah Sıddîkî, eserinde 1975<sup>9</sup> yılına kadar dünya genelinde İslam iktisadî üzerine Arapça, Urduca ve İngilizcede yayımlanmış kitap, makale, tez, tebliğ ve bildirimleri bir araya getirmiştir. Muhammed Ekrem Han ise 1983 yılına kadar Urduca ve İngilizcede yayımlanan kitap, makale, tez ve bildirimleri derlemiştir. Böylece her iki çalışma, dönemin İslam iktisadî literatürü açısından temel ve kapsamlı kaynaklar olarak önem taşımaktadır.

Hintli yazarların İslam iktisadî alanındaki çalışmalarını üç ayrı döneme (nesle) ayırmak mümkündür: Birinci dönem 1942–1975, ikinci dönem 1975–2000 ve üçüncü dönem ise, 2000 yılından günümüze kadar devam etmektedir. Hintli yazarların İslam iktisadına yaptığı katkıları bütüncül bir şekilde değerlendirmek, ancak kapsamlı bir tez çalışmasının konusu olabilecek düzeydedir. Bu nedenle, bu makalede yalnızca birinci nesle ait kitap, makale ve tebliğ gibi ilmî faaliyetler ele alınacaktır. Zira her üç dönemi kapsayan bir analiz, çalışmanın hacim ve kapsam sınırlarını aşmaktadır.<sup>10</sup>

Bu çalışmada, ikinci döneme (1975–2000) ait, İslam iktisadî alanında otorite kabul edilen Sıddîkî ve İslâhî'nin kaleme aldıkları bazı önemli eserler ele alınacaktır. Ancak, 2000 sonrasındaki çalışmalara bu makalede yer verilmeyecektir. Öncelikle,

6 Sıddîkî, *Muslim Economic Thinking*.

7 Muhammad Akram Khan, *Islamic Economics: Annotated Sources in English and Urdu* (Leicester: Islamic Foundation, 1983).

8 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 75-76.

9 İslâhî, *İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse* (Çağdaş Hindistan'ın İslam İktisadının Gelişimindeki Katkısı) başlıklı makalesinde, Sıddîkî'nin 1875 yılına kadar olan İslam iktisadî literatürünü kapsadığını aktarmaktadır. Ancak bu ifade, tarihi bağlam ve mevcut literatür göz önüne alındığında problemlili görünmektedir; söz konusu tarihin aslında 1975 olması ve bunun büyük ihtimalle bir sehiv ya da baskı hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İslâhî, Timur Kuran'ın bazı iddialarını eleştirdiği *The Genesis of Islamic Economics, Revisited* (İslam İktisadının Başlangıç Aşamasına Yeni Bir Bakış) başlıklı makalesinde, İslam iktisadî alanındaki ilk sistematik çalışmanın 1942 yılında yayımlanan ve Sivhârvi'ye ait olan *İslam ka İktisadî Nizam* adlı eser olduğunu belirtmiştir. Şayet 1875 yılına kadar bu alanda kayda değer bir çalışma bulunmuş olsaydı, bunu mutlaka değerlendirmesine dahil edeceği açıktır.

10 Bu dönemlendirme çalışmanın akışını kolaylaştırmak amacıyla tarafımca geliştirilmiştir.

adı geçen iki isim olan Sıddîkî ve Ekrem Han'a ait eserlerin yanı sıra, İslâhî'nin *İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse* (Çağdaş Hindistan'ın İslam İktisadının Gelişimindeki Katkısı) başlıklı çalışması esas alınarak, ikinci nesle geçiş sürecinde yayımlanmış Hintli âlimlere ait makale ve kitaplar iki ayrı başlık altında sunulacaktır. Zira Sıddîkî ve İslâhî'nin bu alandaki katkıları, her biri ayrı bir makale, hatta bir tez konusu olabilecek derinlik ve hacme sahiptir.

Eserler kronolojik olarak sunulacak; bu yöntem, dönemdeki gelişim sürecinin daha net izlenmesine ve literatürün sağlıklı bir biçimde tasnif edilmesine imkân sağlayacaktır.

Bu çalışmada, belirtilen dönemde Hindistan'da İslam iktisadı alanında Hintli yazarlar tarafından kaleme alınan makaleler, düzenlenen çalıştaylar, akademik toplantılar, tebliğler, cemiyet faaliyetleri ve pratik girişimler ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu erken dönemde yapılan çalışmalar, Türkçe literatürde yeterince ele alınmamıştır.

Çalışmanın amacı, söz konusu döneme ait İslam iktisadına dair eserleri Türkçe literatüre kazandırmak ve bu alandaki çalışmaların bilinenden daha erken bir döneme dayandığını araştırmaktır. Araştırma, nitel yöntemler kullanılarak yürütülecek ve elde edilen bulgular, İslam iktisadının tarihsel gelişimi ile Hintli akademisyenlerin rolünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Hindistan'da erken dönemde kaleme alınan kitapları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

## 1. İslam İktisadı Alanında Hintli Yazarların Eserleri

Sıra No	Kitap Adı	Yazar	Yayın Yılı	Dil	Sayfa
1	İslam ka İktisadî Nizam <sup>11</sup> (İslam'ın İktisadi Nizamı)	Muhammed Hifzurrahman Sivhârvi	1942	Urduca	359
2	Hegel, Marks aôr Nizam-i İslam <sup>12</sup> (Hegel, Marx ve İslam Nizamı)	Muhammed Mazharuddin Siddikî	1943	Urduca	240
3	Islam and Theory of Interest <sup>13</sup> (Faiz Teorisi ve İslam)	Enver İkbâl Kureyşî	1946	İngilizce	220
4	İslâmî Ma'âşiyât <sup>14</sup> (İslam İktisadı)	Seyyid Munazir Ahsen Gilânî	1947	Urduca	435
5	İştirakiyyet aôr İslam <sup>15</sup> (İslam ve Sosyalizm)	Mesûd Alem Nedvî	1949	Urduca	80
6	İslam key Ma'âşî Nazaryât <sup>16</sup> (İslam'ın Ekonomik Kuramları)	Muhammed Yusufuddîn	1950	Urduca	2 Cilt, 756
7	Islamic Economics and Finance <sup>17</sup> (İslam Ekonomisi ve Finansmanı)	Cavid Ahmed Han	1955	İngilizce	157
8	Ticaretî Sûd Tarihi aôr Fıkhî Nokta-yı Nazar sey <sup>18</sup> (Ticari Faiz, Tarih ve Fıkhî Perspektifler)	Fazlurrahman Ganevrî	1967	Urduca	176
9	İslam ka Nazarye Milkiyet <sup>19</sup> (İslam'ın Mülkiyet Kuramı)	Muhammed Necâtullah Siddikî	1968	Urduca	403

11 Sivhârvi, *İslam ka İktisadi Nizam*.

12 Muhammed Mazharuddin Siddikî, *Hegel, Marks aôr Nizam-i İslam* (Pethân Kot, Hindistan: Tercümanu'l-Kuran Darüsselâm, 1943).

13 Anver İkbâl Kureyşî, *Islam and Theory of Interest* (Lahor: Sh. M. Ashraf, 1946).

14 Seyyid Munazir Ahsen Gilânî, *İslâmî Ma'âşiyât* (Keraçi: Şeyh Şevket Ali and Sense, 1947).

15 Alem Nedvî Mesûd, *İştirakiyyet aôr İslam* (Keraçi: Mektebe Çirâge Râh, 1949).

16 Muhammed Yusufuddîn, *İslam key Ma'âşî Nazaryât* (Haydarâbâd/Dekken: Matba İbrahimiyye, 1950).

17 Cavid Ahmed Han, *Islamic Economics and Finance* (London: Mansell Publishing Limited, 1955).

18 Fazlurrahman Ganevrî, *Ticaretî Sûd Tarihi aôr Fıkhî Nokta-yı Nazar sey* (Aligarh: Muslim University, 1967).

19 Muhammed Necâtullah Siddikî, *İslam ka Nazarye Milkiyet* (Lahor: Islamic Publications, 1968).

10	Gayr Sûdî Bankârî <sup>20</sup> (Faizsiz Bankacılık)	Muhammed Necâtullah Sıddîkî	1969	Urduca	224
11	Insurance İslâmî Ma'îşet Meny <sup>21</sup> (Sigorta, İslam İktisadında)	Muhammed Necâtullah Sıddîkî	1975	Urduca	95
12	Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature <sup>22</sup> (Müslüman İktisat Düşüncesi: Çağdaş Literatür Üzerine Bir Değerlendirme)	Muhammed Necâtullah Sıddîkî	1981	İngilizce	136
13	Distributive Justice and Fiscal and Monetary Economics in Islam <sup>23</sup> (İslam İktisadında Âdil Bölüşüm, Maliye ve Para Politikaları)	Mahfûz Ahmed	1982	İngilizce	14
14	Recent Work on History of Economic Thought in Islam: A Survey <sup>24</sup> (İslam İktisadı Düşünce Tarihi Üzerine Güncel Çalışmalar: Bir Değerlendirme)	Muhammed Necâtullah Sıddîkî	1982	İngilizce	60
15	Inflation in Muslim Countries: Implication for an Islamic Economy <sup>25</sup> (Müslüman Ülkelerde Enflasyon: İslam İktisadı Üzerine Etkileri)	Câfer Hüseyin Lalivâla	1982	İngilizce	15

20 Muhammed Necâtullah Sıddîkî, *Gayr Sûdî Bankârî* (Lahor: slamic Publications, 1969).

21 Muhammed Necatullah Sıddîkî, *Insurance İslâmî Ma'îşet Meny* (Delhi: Islam and Modern Age Society, 1975).

22 Sıddîkî, *Muslim Economic Thinking*.

23 Mahfûz Ahmed, "Distributive Justice and Fiscal and Monetary Economics in Islam", *Monetary and Fiscal Economics* (Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1982).

24 Muhammed Necâtullah Sıddîkî, *Recent Work on History of Economic Thought in Islam: A Survey* (Cidde: ICRIE, 1982).

25 Câfer Hüseyin Lalivâla, "Inflation in Muslim Countries: Implication for an Islamic Economy", *Monetary and Fiscal Economics*, ed. Muhammed Arif (Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1982).

16	Social security system of Islam, with special reference to Zakah <sup>26</sup> (Zekât Özelinde İslam'ın Sosyal Güvenlik Sistemi)	Necmül Hasan	1984	İngilizce	157
17	Theory of Growth of a Firm in Zero Interest Rate Economy <sup>27</sup> (Faizsiz Ekonomide Firma Büyüme Teorisi)	Mukharji Badel	1984	İngilizce	68
18	Distributional Equity in Islam <sup>28</sup> (İslam'da Dağılım Eşitliği)	Zübeyr Hasan	1986	İngilizce	30
19	Islamic Concept of Ibn Taimiyah <sup>29</sup> (İbn Teymiyye'nin İktisat Anlayışı)	Abdul Azim İslâhî	1988	İngilizce	286
20	Introduction <sup>30</sup> (Mukaddime)	Muhammed Necâtullah Sıddîki	1988	İngilizce	10
21	Essays in Islamic Economic Analysis <sup>31</sup> (İslam iktisadı Üzerine Yazılmış Makalelerin Analizi)	Fazlurrahm Farîdî	1991	İngilizce	246
22	Aspects of Islamic Economics and the Economy of Indian Muslims <sup>32</sup> (İslam iktisadı ve Hindistan Müslümanlarının iktisadi Boyutları)	Fazlurrahm Farîdî	1993	İngilizce	286

26 Necmül Hasan, *Social security system of Islam, with special reference to Zakah* (Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1984).

27 Badel Mukharji, *Theory of Growth of a Firm in Zero Interest Rate Economy* (Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1984).

28 Zübeyr Hasan, "Distributional Equity in Islam", *Distributing Justice and need fulfilment in an Islamic Economy*, ed. Münevver İkbâl (İslâmâbâd: IIIIE, 1986).

29 Abdul Azim İslâhî, *Economic Concept of Ibn Taimiyah* (Leicester: Islamic Foundation, 1988).

30 Necâtullah Sıddîki, "Introduction", *Islamic Concept of Ibn Taimiyah* (Leicester: Islamic Foundation, 1988), 13-22.

31 Fazlurrahman Farîdî, *Essays in Islamic Economic Analysis* (Delhi: Genuine Publication, 1991).

32 Fazlurrahman Farîdî, *Aspects of Islamic Economics and the Economy of Indian Muslims* (Delhi: Genuine Publication, 1993).

23	Contemporary Practices of Islamic Financing Techniques <sup>33</sup> (Çağdaş İslamî Finansman Tekniklerinin Uygulamaları)	Evsaf Ahmed	1993	İngilizce	75
24	Islamic Principles of Business Organisation and Management <sup>34</sup> (İşletme Kuruluşu ve Yönetiminde İslamî Prensipler)	Fazlurrahm Farîdî	1995	İngilizce	159
25	The Principles of Islamic Economics and the State of Indian Economy <sup>35</sup> (İslam İktisadının Prensipleri ve Hindistan İktisadının Durumu)	Fazlurrahm Farîdî	1995	İngilizce	144
26	Abu Yusuf Contribution to the Theory of Public Finance <sup>36</sup> (Ebû Yûsuf'un Kamu Maliyesi Teorisine Katkısı)	Sabahuddin Azmi	1996	İngilizce	135
27	History of Economic Thought in Islam: A Bibliography <sup>37</sup> (İslam'da İktisat Düşüncesinin Tarihi: Bir Bibliyografya)	Abdul Azim İslâhî	1996	İngilizce	32

Tablo:1

Çalışmamızda incelenen dönemde Hindistan'da yayımlanan İslam iktisadına dair kitapların yıllara göre dağılımı, aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

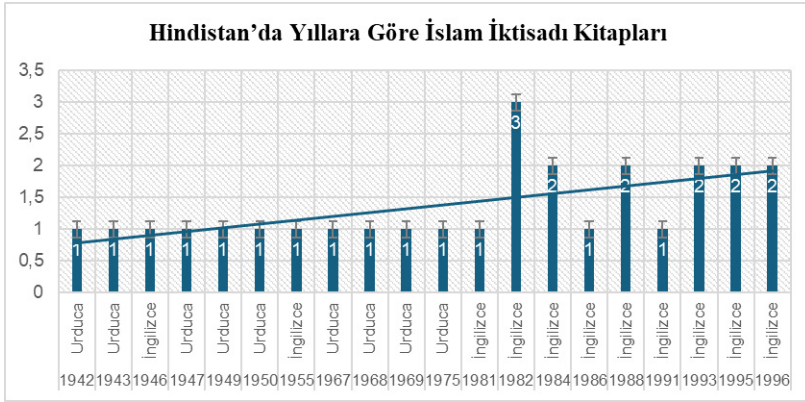
33 Evsaf Ahmed, "Contemporary Practices of Islamic Financing Techniques" (Cidde: IRTI/IDB, 1993).

34 Fazlurrahman Farîdî, *Islamic Principles of Business Organisation and Management* (Delhi: Qazi Publishers, 1995).

35 Fzlurrahman Farîdî, *The Principles of Islamic Economics and the State of Indian Economy* (Aligarh: Indian Associationfor Islamic Economics, 1995).

36 Sabahuddin Azmi, *Abu Yusuf Contribution to the Theory of Public Finance* (: Müslüman Üniversitesi, M.Phil, 1995).

37 Abdul Azim İslâhî, *History of Economic Thought in Islam: A Bibliography* (Cidde: CRIE, 1996).



Tablo:2

## 2. Hintli Müelliflerin Yayımladığı İslam İktisadı Alanındaki Araştırma Makaleleri

Sıra No.	Makale Konusu	Yazar	Dergi Adı	Yıl	Dil
1	Tahrîm-i Sûd <sup>38</sup> (Faizin haram kılınması)	Abdüsselâm Nedvî	Maârif (Azamgar)	1924	Urduca
2	Usûl-i Taksim-i Devlet <sup>39</sup> (Servetin Bölüşme Yöntemleri)	Nezîr Ahmed	Maârif (Azamgar)	1924	Urduca
3	İslâmî Kanun-ı Verâset ki Hususiyât <sup>40</sup> (İslam Miras Hukukunun Özellikleri)	Muhammed Abdürrezzâk	Maârif (Azamgar)	1934	Urduca
4	Ma'âşiyât per İbn Haldun key Hayalât <sup>41</sup> (İbn Haldun'un İktisadî Fikirleri)	Seyyid Mubarizuddîn Rûfet	Maârif (Azamgar)	1937	Urduca
5	Tahrîk-i Sosyalizm per ik Nazar <sup>42</sup> (Sosyalizm Üzerine Bir Bakış)	Seyyid Müğniyüddîn Şemsî	Burhan (Delhi)	1939	Urduca

38 Abdüsselâm Nedvî, "Tahrîm-i Sûd", *Maârif* 14/1-3 (1924).

39 Ahmed Nezîr, "Usûl-i Taksim-i Devlet", *Maârif* 14/2 (1924).

40 Muhammed Abdürrezzâk, "İslâmî Kanun-ı Verâset ki Hususiyât", *Maârif*, (1934).

41 Seyyid Mubarizuddîn Rûfet, "Ma'âşiyât per İbn Haldun key Hayalât", *Maârif* 40/1-2 (1937).

42 Seyyid Müğniyüddîn Şemsî, "Tahrîk-i Sosyalizm per İk Nazar", *Burhan* 3/2, 5 (1939).

6	The Social and Political Ideas of Ibn Khaldun <sup>43</sup> (İbn Haldun'un Sosyal ve Siyasi Düşünceleri)	Muahmed Abdul Kadir	Journal of Political Sciences (Delhi)	1941	İngilizce
7	Ma'âşiyât per İbn Haldun key Hayalât <sup>44</sup> (İbn Haldun'un İktisadî Fikirleri)	Muahmed Abdul Kadir	Maârif (Azamgar)	1942	Urduca
8	İslam Meny Devletü İflâs ka Tevazun <sup>45</sup> (İslam'da Servet ve İflasın Dengesi)	Sayyid Zahid Kayser Rızvî	Burhan (Delhi)	1944	Urduca
9	Encümenhâyı Karzayı bisûdi <sup>46</sup> (Faizsiz Kredi Sağlayan Kurumlar)	Muhammed Hamîdullah	Maârif (Azamgar)	1944	Urduca
10	A Macro Model of the Islamic Tax System <sup>47</sup> (İslam Vergi Sistemi'nin Bir Makro Modeli)	Mukharjî Badel	Indian Economic Review	1980	İngilizce
11	İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse <sup>48</sup> (İslam İktisadının Gelişiminde Çağdaş Hindistan'ın Payı)	Abdul Azim İslâhî	Sehmahî Tahkikat-1 İslâmî (Aligarh)	1997	Urduca

Tablo:3

Çalışmamızda, incelenen dönemde Hindistan'da yayımlanan İslam iktisadı makalelerinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

43 Muhammed Abdul Kadir, "The Social and Political Ideas of Ibn Khaldun", *Journal of Political Sciences* 3/2 (1941).

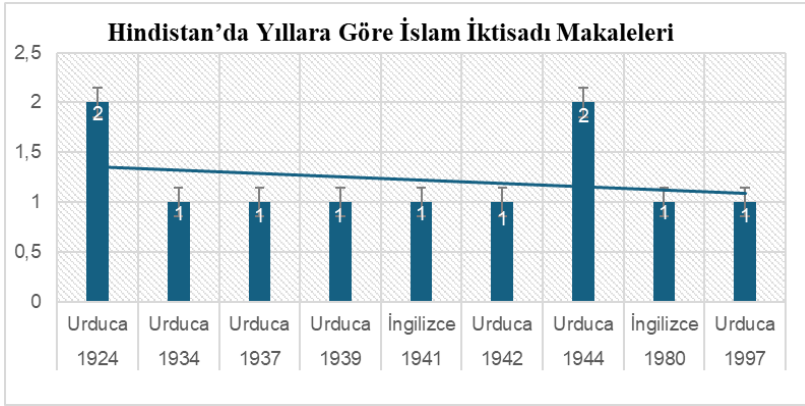
44 Muahmed Abdul Kadir, "Ma'âşiyât per İbn Haldun key Hayalât", *Maârif* 50/6 (1942).

45 Sayyid Zahid Kayser Rızvî, "İslam Meny Devletü İflâs ka Tevazun", *Burhan* 12/2 (1944).

46 Muhammed Hamîdullah, "Encümenhâyı Karzayı bisûdi", *Maârif* 53/3 (1944).

47 Badel Mukharjî, "A Macro Model of the Islamic Tax System", *Indian Economic Review* 15/1 (1980).

48 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse".



Tablo:4

Yukarıda zikredilen iki başlık altında yer alan kaynaklar incelendiğinde, Hintli âlimlerin bu alandaki öncülüğünün temelinde dinî meselelere karşı duydukları derin hassasiyetin bulunduğu söylenebilir. Bu âlimler, dönemin hâkim iki ekonomik sistemi olan kapitalizm ve sosyalizmin, İslam'ın temel ilkeleriyle örtüşmediğini fark ettiklerinde, İslam'a özgü bir iktisadî sistemin mevcudiyetini ortaya koyma çabasına yönelmişlerdir. Bu farkındalık, onları çağın güncel ekonomik sorunlarına İslamî ilkeler doğrultusunda çözüm üretmeye sevk etmiştir.

Nitekim, İslam iktisadının teorik temellendirilmesine yönelik ilk girişimlerin büyük ölçüde Abdüsselâm Nedvî, Muhammed Hamîdullah, Nezîr Ahmed, Muhammed Abdürrezzâk, Mesûd Âlem Nedvî, Muhammed Yusufuddîn, Muhammed Mazharuddîn Sıddîkî ve Seyyid Munazir Ahsen Gilânî gibi gelenekçi âlimler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Söz konusu literatür incelendiğinde; faiz temelli ekonomik sistemin zararlarının ele alındığı, kapitalist ve sosyalist modellere karşılık olarak adil servet dağılımını esas alan özgün bir İslam iktisadî sisteminin önerildiği, faizsiz bankacılık ve borç verme sistemlerine ilişkin çeşitli modellerin geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, klasik dönemde yaşamış bazı Müslüman düşünürlerin iktisat ilmindeki katkılarının da detaylı biçimde analiz edildiği ve bu katkıların çağdaş İslam iktisadî düşüncesiyle ilişkilendirildiği görülmektedir.

#### 4. Hindistan'da İslam İktisadı Çalışmalarının Seyri

İslâhî, 20. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'da İslam iktisadî alanında gerçekleştirilen çalışmaların, İslam dünyasının genelinde yapılan çalışmalardan çok daha

yoğun olduğunu ifade etmektedir.<sup>49</sup> Söz konusu dönemde İslam iktisadı alanındaki ilmî faaliyetlerin, geleneksel dinî eğitim almış âlimlerin öncülüğünde yürütüldüğü görülmektedir. Ancak, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında bu durumun devam etmediği, dikkat çekici bir olgudur. Bu değişimde, Hindistan'ın Pakistan ve Hindistan olarak iki ayrı devlet şeklinde bölünmesi sonucunda ortaya çıkan yeni siyasî şartlar ile değişen imkânlar ve kaynak farklılıklarının önemli rol oynadığı ifade edilebilir.

Hindistan'dan ayrılarak Pakistan ve Bangladeş gibi iki ayrı Müslüman devletin ortaya çıkmasıyla birlikte, küresel ölçekte de büyük değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Çoğu Müslüman ülkede hükümet değişiklikleri ve bağımsızlıkların kazanılması, ilim ve düşünce hayatına canlılık katmış, Müslüman ülkelerde İslam iktisadı temelleri üzerine devlet inşa etme yönündeki ilmî hareketler güç kazanmıştır. Bu süreçte, İngilizce başta olmak üzere, uluslararası ölçekte ve İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan dillerde İslam iktisadı üzerine kapsamlı bir literatür oluşmaya başlamıştır. Yukarıda zikredilen bibliyografik esaslı iki eserle bu alanda sonradan kaleme alınan eserlerin yüzeysel olarak incelenmesi bile bu durumu açık biçimde ortaya koyacaktır.<sup>50</sup>

Hindistan'ın bölünmesinden sonra İslam iktisadı sahasındaki Hindistan kaynaklı çalışmaların niteliğinde bazı değişiklikler yaşanmışsa da bu alanın önemi azalmamıştır. Nitekim, 20. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'da İslam iktisadı alanında öyle çeşitli gelişmeler yaşanmıştır ki, bunların geçmiş dönemlerde benzerlerine rastlamak oldukça güçtür. Doğrusu, bu dönemde âlimlerin yanı sıra iktisatçıların da İslam iktisadına ilgisi artmıştır. Bu ilgi; ilmî ve teknik araştırmaların yürütülmesi, yeni konular üzerine telif çalışmalarının yapılması, üniversite seviyesinde araştırmaların gerçekleştirilmesi, dergi ve süreli yayınların çıkarılması, seminer ve konferansların düzenlenmesi ve İslam iktisadı alanıyla ilgili müesseselerin kurulması gibi birçok önemli adımı beraberinde getirmiştir. Aşağıda bu gelişmelerin her birine kısaca değinilecektir.

#### 4.1 Hindistan'da İslam İktisadı ve İlk Çabaları

İslâhî'ye göre, İslam iktisadının tanıtımı ve yayılması, başlangıç dönemlerinde büyük ölçüde âlimlerin çabalarına dayanmıştır.<sup>51</sup> Âlimler, dinî ilmin uzmanları olmakla birlikte, Batı iktisadına karşı bir karşılık verebilmek için bu yeni alandaki bilgileri inceleme gerekliliği duymuşlardır. Bu durum, İslam iktisadının gelişimine önemli katkılarda bulunmalarını sağlamıştır. Ancak bu âlimlerin eserleri genellikle

49 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 77.

50 Bk. Sıddikî, *Muslim Economic Thinking*; Khan, *Islamic Economics: Annotated Sources in English and Urdu*.

51 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 77.

fikhî nitelikli ve açıklayıcı bir üslupta kalmıştır; modern delil yöntemleri ile teknik dil ve terminolojiden yeterince faydalanmadıkları da gözlemlenmektedir. Hali hazırda söz konusu eserlerin sadeliği, derinliği ve doğruluğu, ilim ve sanat dünyasında önemli bir etki yaratmış ve zamanla âlimlerin yanı sıra Müslüman iktisatçıların da alana katkı sağlamalarının önünü açmıştır.

Böylelikle, Haydarâbâd'daki Osmâniye Üniversitesi İktisat Bölümü eski başkanı Enver İkbâl Kureyşî, *Islam and Theory of Interest* (Faiz Teorisi ve İslam) adlı eseriyle, İslam iktisadı üzerine kaleme alınan ilk kapsamlı kitabı yayımlayan uzman bir isim olarak dikkat çekmektedir. Eserinde, Batı teorilerini faizle ilgili derinlemesine eleştiren Kureyşî, faizsiz bankacılık sisteminin kurulmasını önererek söz konusu alanla ilgili önemli bir adım atmıştır.<sup>52</sup>

Hindistan'ın bağımsızlığının ardından, Müslüman Üniversitesi'nin<sup>53</sup> iki seçkin öğretim üyesi, Muhammed Necâtullah Sıddîkî ve Fazlurrahman Farîdî, bağımsız Hindistan'da İslam iktisadının tanıtımı ve yayılmasında öncü bir rol üstlenmişlerdir. Sıddîkî, özellikle İslam iktisadı alanındaki katkılarıyla dünya çapında tanınmış ve 1982 yılında Uluslararası Kral Faysal Ödülü'ne layık görülmüştür.<sup>54</sup> Sıddîkî'nin ilgi alanları arasında Katılım Bankacılığı, İslam'a uygun mülkiyet anlayışı, İslam iktisadı düşünce tarihi ve sigorta gibi önemli konular yer almaktadır. Ayrıca, 1976 yılında Mekke'de düzenlenen ilk Uluslararası İslam İktisadı Konferansı'nda tebliğci olarak görev almış ve bu tarihten itibaren İslam iktisadı alanındaki önemli uluslararası konferans ve seminerlerde aktif olarak ilmî tebliğlerde bulunmuştur.<sup>55</sup>

Fazlurrahman Farîdî (ö. 2011), İslam iktisadı hareketinin başlangıcından itibaren Muhammed Necâtullah Sıddîkî ile birlikte önemli katkılarda bulunmuştur. İslam'ın maliye politikası ve genel ekonomik teorisi, Farîdî'nin uzmanlık alanları arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, İslam iktisadının çeşitli yönlerini ele alan birçok makale kaleme aldığı da görülmektedir. Yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere, Farîdî, İslam iktisadı ile ilgili dört önemli kitabı derlemiş ve Aligarh'ta bulunan Hindistan İslam İktisadı Derneği'nin başkanlığını yürütmüştür.<sup>56</sup>

52 Kureyşî, *Islam and Theory of Interest*, 165.

53 Makale boyunca "Müslüman Üniversitesi" ifadesi, resmî adı "Aligarh Muslim University" (AMU) olan kurumu ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

54 "Professor Mohammad Najatullah Siddiqui", *King Faisal Prize* (blog) (Erişim 01 Ağustos 2025).

55 "The First International Conference on Islamic Economics", *King Abdulaziz University (KAU)* (Erişim 01 Ağustos 2025).

56 "ICIF Launched Special Website on Islamic Finance", *International Quran News Agency (IQNA)* (iqna.ir) (World, Erişim 01 Ağustos 2025).

Sıddîki ve Farîdî'nin çalışma arkadaşları arasında, değerli makaleleriyle tanınan Fazlurrahman Ganevrî de bulunmaktadır. Ganevrî'nin *Ticaretî Sûd: Tarihî ve Fikhî Nokta-i Nazar Sey* (Ticari Faiz: Tarihî ve Fikhî Perspektiften) adlı eseri, ticari faiz konusunu tarihî ve fikhî bakış açısıyla ele alarak Urduca literatürde önemli bir başvuru kaynağı hâline gelmiştir.

Sıddîki ve Farîdî'nin çabaları sayesinde başka Hintli iktisatçıların da İslam iktisadını bir çalışma alanı olarak benimsemeye başladığı görülmektedir. Bu ilgi yalnızca Müslüman iktisatçılarla sınırlı kalmamış, farklı dinlere mensup araştırmacılar da bu alanda çalışmalar yapmıştır. Nitekim yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, *Delhi School of Economics*'ten Mukharjî Badel'in İslam'ın mülkiyet teorisi ve faizsiz ekonomide üretim birimlerinin gelişimi üzerine araştırmalar yapıldığı bilinmektedir.<sup>57</sup>

Günümüzde Hindistan'da İslam iktisadî üzerine yazan yeni bir neslin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu nesil üniversite mezunları ile az da olsa dinî medrese eğitiminin geçmiş bireyleri kapsamaktadır.

İslâhî'ye göre 1974 yılında Müslüman Üniversitesi, *Economic Views of Ibn Taimiyah* (İbn Teymiyye'nin Ekonomik Görüşleri) başlıklı bir doktora tezini kabul ederek, İslam iktisadî alanının müstakil bir bilim dalı olarak akademik çevrelerde tanınmasına önemli bir katkı sağlamıştır. 1980 yılında tamamlanan bu çalışma *Economic Concept of Ibn Taimiyah* (İbn Teymiyye'nin İktisadî Anlayışı) adıyla yayımlanmıştır. İslâhî, Muhammed Necâtullah Sıddîki'ye atıfta bulunarak şöyle bir açıklama yapmıştır: “Bu tez, İbn Haldun'dan sonra herhangi bir Müslüman düşünürün ekonomiye dair fikirlerin bu denli ayrıntılı biçimde incelendiği ikinci akademik çalışma olma niteliğini taşımaktadır.”<sup>58</sup>

Bu gelişmenin ardından, aynı üniversitenin Batı Asya Çalışmaları Bölümü'nden Cavid Ahmed Khan, 1988 yılında faizsiz bankacılık üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. Ayrıca, aynı yazara ait olarak, 1995 yılında Londra'da yayımlanan *Islamic Economics and Finance* (İslam Ekonomisi ve Finans) başlıklı bibliyografya çalışması da bulunmaktadır. Yine bu dönemde, Müslüman Üniversitesi İktisat Bölümü'nden Sabahuddin Azmi, Ebû Yûsuf'un ekonomiye dair görüşleri üzerine bir yüksek lisans tezi kaleme almış; sonrasında aynı konuda daha geniş kapsamlı bir doktora çalışması yürütmüştür.<sup>59</sup>

57 “English Publications for Islamic Economics Institute”, *King Abdulaziz University (KAU)* (Islamic Economics Institute) (Erişim 01 Ağustos 2025).

58 Abdul Azim İslâhî, “Thirty Years of Research in the History of Islamic Economic Thought: Assessment and Future Directions”, *IERC* (2008), 7. Söz konusu makale, 1-3 Nisan 2008 tarihlerinde Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde, Kral Abdülaziz Üniversitesi İslam Ekonomisi Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen Yedinci Uluslararası İslam Ekonomisi Konferansı'nda sunulmuştur.

59 İslâhî, “Thirty Years of Research in the History of Islamic Economic Thought: Assessment and Future Directions”, 8.

Müslüman Üniversitesi dışındaki birçok yükseköğretim kurumunda da İslam iktisadı alanında dikkat çekici akademik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu üniversiteler arasında Banâres Hindu Üniversitesi, Osmâniye Üniversitesi, Camia Milliye İslâmiye, Bihar Üniversitesi ve Pendiçeri Üniversitesi gibi kurumlar öne çıkmaktadır.<sup>60</sup>

Kitap ve makalelerin ilk dönemdeki literatürü incelendiğinde, Hindistanlı âlim ve iktisatçıların İslam iktisadının çeşitli konularında dikkate değer araştırma ve telif çalışmaları ortaya koydukları görülmektedir. Bu çalışmaların öne çıkan başlıca temaları şunlardır:

1. İslam ile diğer ekonomik sistemlerin karşılaştırılması.
2. İslam'a uygun mülkiyet anlayışı.
3. Faizin yasaklanmasının ekonomik gerekçeleri ve faizsiz bankacılık.
4. İslam'a uygun maliye politikası.
5. İslam'a uygun arazi mülkiyeti ve toprak reformları.
6. İslam'a uygun servet dağılımı perspektifleri.
7. Sigorta meselesi.
8. Nüfus planlaması.
9. İslam iktisadı düşüncesinin tarihi (özellikle İbn Haldun, İbn Teymiyye, Gazali, İbn Kayyim ve İmam Ebû Yûsuf'un fikirleri).

Bu konular konu başlıklarına göre aşağıdaki gibi sınıflandırılarak gösterilebilir.



Tablo:5

60 Söz konusu üniversitelerin resmî adları sırasıyla şu şekildedir: Banaras Hindu University, Osmania University, Jamia Millia Islamia, Babasaheb Bhimrao Ambedkar Bihar University ve Pondicherry University.

İslâhî'ye göre, bu alanlarda Hindistan'da yapılan akademik çalışmalar yalnızca yerel ölçekte değil, İslam dünyası genelinde de alana özgün katkılar sunmaktadır. Adı geçen konulara dair Hintli araştırmacıların ortaya koyduğu eserler, kimi zaman alanında benzeri bulunmayan niteliktedir; kimi zamansa benzerleri bulunsa dahi özgünlükleri ve ayırt edici özellikleriyle ön plana çıkmaktadır.<sup>61</sup>

#### 4.2 Hindistan'da İslam İktisadı Dergileri

Herhangi bir bilim dalının gelişiminde akademik dergiler temel bir rol oynamaktadır. İslam iktisadına ilişkin özel içerikli dergilerin yayımlanması ise ilk kez 1983'li yıllarda Suudi Arabistan'dan başlamış,<sup>62</sup> bu tarihten itibaren farklı coğrafyalarda çok sayıda akademik dergi yayımlanarak alandaki literatürün gelişimine katkı sağlanmıştır.

Hindistan ise başlangıçta, İslam iktisadına dair bu tür özel ve teknik içerikli akademik dergilerden yoksun kalmıştır.<sup>63</sup> Buna rağmen hem geçmişte hem de günümüzde İslam iktisadı alanında çok sayıda makale kaleme alınmış ve alan dışındaki dergiler aracılığıyla bu alana önemli katkılar sunulmuştur. İlk dönemlerden itibaren *Islamic Culture* (Haydarâbâd), *Islamic Thought* (Aligarh), *Mahname Maârif* (Azamgarh), *Mahname Burhan* (Delhi), *Mahname Zindegî* (Rampur), *Zindegî-i Nev* (Delhi), *Radiance Urdu* (Delhi), *Journal of Objective Studies* (Yeni Delhi), *Tahkikat-ı İslâmî* (Aligarh) ve Arapça olarak yayımlanan *el-Ba'su'l-İslâmî* (Leknev) gibi dergilerde İslam iktisadına dair çeşitli yazıların yer aldığı görülmektedir.<sup>64</sup>

Bu bağlamda özellikle *Islamic Thought* (Aligarh) dergisi ayrı bir öneme sahiptir. İslam iktisadı alanının önde gelen isimlerinden Muhammed Necâtullah Sıddîkî, Fazlur Rahman Farîdî ve diğer çalışma arkadaşlarının editörlüğünde yayımlanan bu üç aylık dergi, İslam iktisadı düşüncesi ve tartışmaları için önemli bir platform işlevi görmüştür. Yaklaşık on yıl boyunca yayımlanan bu dergide, alana yön veren ve nitelikli çok sayıda makale ve analiz neşredilmiştir.<sup>65</sup>

İslâhî'ye göre, her ne kadar Hindistan, İslam iktisadı alanında müstakil bir akademik dergiden yoksun olsa da Aligarh'ta yayımlanan iki aylık *Islamic Economics Bulletin*<sup>66</sup> adlı bülten bu eksikliği büyük ölçüde telafi etmektedir.<sup>67</sup> Söz konusu bül-

61 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 80.

62 Şefik Ahsen, *Review of Journals and Publishing Houses in the Field of Islamic Economics and Finance* (İstanbul: Research Center for Islamic Economics (IKAM), 2019), 7.

63 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 80.

64 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 81.

65 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 81.

66 "Islamic Economics Bulletin", *Indian Center For Islamic Finance (ICIF)* (Erişim 01 Ağustos 2025).

67 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 81.

tende, Hindistan'da ve yurt dışında İslam iktisadı alanında gerçekleşen akademik ve pratik gelişmelere dair ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca, bu alandaki araştırmaların özetleri yayımlanmaktadır. Her ne kadar bültenin hacmi uzun akademik makaleler için elverişli olmasa da her sayıda İslam iktisadıyla ilgili yeni yayımlanan kitaplar, makaleler ve yazıların listesi sunulmaktadır.<sup>68</sup> Bu ayırt edici özellikleri sayesinde *Islamic Economics Bulletin*'in, İslam iktisadına dair süreli yayınlar arasında kendine özgü bir konum kazandığı söylenebilir.

### 2.3. İslam İktisadı Müesseseleri

Hindistan'da İslam iktisadı sisteminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması hususunda bazı ilmî cemiyetlerin kayda değer katkılarda bulunduğu görülmektedir. Kapitalist ve sosyalist sistemlerin toplumları tatmin etmeyen yönlerine karşı bir alternatif oluşturma çabasıyla, 1930'lu yıllarda Muhammed Bahadur Yâr Han<sup>69</sup> (ö.1944) tarafından İslam iktisadı ilkelerini esas alan bir cemiyetin kurulduğu bilinmektedir. Bu teşekkül; iktisatçı basiret sahibi âlimler, sosyalist önderler ve entelektüel düşünce insanlarını bir araya getirmiştir.<sup>70</sup> Her ne kadar günümüzde faal olmasa da bu yapının uzun bir süre etkinliğini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Muhammed Hamîdullah, 1944 tarihli yazdığı bir makalesinde, yaklaşık elli beş veya altmış yıl önce (yaklaşık 1880'ler sonu) Haydarâbâd'da bazı hassasiyet sahibi şahsiyetler tarafından *Encümen-i Muayyidü'l-İhvan* adlı bir cemiyetin kurulduğunu ifade etmektedir. Aynı makalede, faizsiz borç veren birçok cemiyetin mevcudiyetine de dikkat çekmektedir. Bu müesseseler arasında yer alan *Encümen-i İmdâd-ı Bâhemî* adlı kuruluşun, faizsiz borç sağladığı ve düzenli olarak yıllık toplantılar gerçekleştirdiği belirtilmektedir.<sup>71</sup>

Nitekim yukarıda zikredilen makalelerden de anlaşılacağı üzere, 1924 yılı itibarıyla bu konu çerçevesinde bazı düşünsel faaliyetlerin kaleme alındığı görülmektedir. Bunlardan biri Abdüsselâm Nedvî'ye, diğeri ise Nezîr Ahmed'e ait olup, her iki yazar da İslam'a uygun bir iktisat sisteminin gerekliliği üzerine görüşlerini ortaya

68 "Indian Association for Islamic Economics Bulletins", *ICIF* (Erişim 01 Ağustos 2025).

69 Asıl adı Muhammed Bahadur Han olmakla birlikte, Bahadur Yâr Cenk adıyla meşhur olmuştur. Kendisi, günümüzde Hindistan'ın Haydarâbâd şehrinde faaliyet göstermeye devam eden ve Müslümanları temsil eden siyasi bir parti olan Meclis-i İttihâdu'l-Müslimîn'in kurucularından biriydi. Bk. "Muhammed Bahadur Yâr Han", *Biography of Bahadur Yar Jung* (Erişim 01 Ağustos 2025).

70 Bu kişiler arasında şu isimlerin kaydedildiği görülmektedir: Seyyid Munazir Ahsen Gilâni, Muhammed Mazharuddîn Sıddîki, Muhammed Hamîdullah, Enver İkbâl Kureyşi, Abdulkâdir, Muhyiddin, Raziyyuddin Sıddîki, Yüsufuddin Han, Muhammed Yüsufuddin ve Gulâm Destgîr Reşid. Bk. İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 81-82.

71 Hamîdullah, "Encümenhâyî Karzayı bisûdi", 214-215.

koymuşlardır. Muhammed Hamîdullah'ın 1944 tarihli makalesi esas alındığında, söz konusu girişimlerin yaklaşık 1884–1889 yıllarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, İslam'a uygun bir iktisat sisteminin zamanla zayıflamaya başlamasıyla birlikte bazı hassasiyet sahibi şahsiyetler arasında bir tedirginliğin oluştuğunu; bireysel çabaların kesintisiz sürdüğünü, ancak örgütlü girişimlerin esasen 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görünür hâle geldiğini ortaya koymaktadır.

Bu tarihsel bağlamda, İslam iktisadına yönelik çabaların kurumsal bir düzeye taşınması önemli bir örnek oluşturur. İslâhî'ye göre, söz konusu cemiyetin mensupları için İslam iktisadı meselesi, hayatın en büyük amaçlarından biri kadar önemlidir. İslâhî, İslam'ın ekonomik ilkelerinin yalnızca teorik bir konu olmadığını, aksine toplumsal düzenin temeli olarak cemiyetin üyeleri açısından da önemli olduğunu belirtmektedir. Kapitalizm, komünizm ve İslam'ın ilkeleri arasında yapılacak mukayeseli incelemeler için uzmanlardan ilkesel tespitler derlenmiş, düzenlenen maddelerin basılı kopyaları üyelere dağıtılmıştır. İncelemelerin ardından ortak oturumlarda bu maddeler üzerine eleştirilerde bulunulmuş ve müzakereler gerçekleştirilmiştir. Ancak, Hindistan'ın bölünmesi ve Haydarâbâd'ın düşmesiyle birlikte bu cemiyet tarih sahnesinden silinmiştir. Hâlbuki uygun şartlar devam etseydi, bu girişimin İslam iktisadı alanında önemli başarılar elde etmesi kuvvetle muhtemeldi.<sup>72</sup>

Hâlihazırda, benzer hedeflere sahip olan *el-Cem'iyetü'l-Hindiyye li'l-İktisadî'l-İslâmî* (Hindistan İslam Ekonomisi Derneği), kısa süre içinde önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Dernek, ülkenin çeşitli üniversitelerinde İslam ekonomisi üzerine araştırmalar yapanlara yazışmalar, nadir bulunan kitaplar ve makalelerin fotokopileri aracılığıyla destek sağlamış; ayrıca araştırma konularının seçimi ve tez kaydı gibi alanlarda rehberlik sunmuştur. Söz konusu dernek, şimdiye kadar ülkenin farklı bölgelerinde birçok program düzenlemiş ve yayın faaliyetlerinde aktif rol oynamıştır. Daha önce de zikredilen *Islamic Economics Bulletin*, bu yayının faaliyetlerine dâhil edilen, derneğin sürekliliğini simgeleyen ve faaliyetlerin izlenmesini sağlayan önemli bir yayın organı olarak öne çıkmıştır.

Günümüzde ise, bu cemiyetin etkisiyle Hindistan'ın çeşitli eyaletlerinde İslam iktisadı üzerine araştırmalar yapacak resmî ve düzenli merkezlerin kurulduğu ve faaliyet göstermeye başladığı gözlemlenmektedir.<sup>73</sup>

72 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 82.

73 "Services", *ICIF* (Erişim 01 Ağustos 2025).

## 2.4. Hindistan'da İslam İktisadının İlk Seminerleri

Günümüzde seminerler, çalıştaylar ve konferanslar, bir disiplinin tanıtılması ve yaygınlaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tür etkinlikler, karşılıklı tecrübe paylaşımı ve fikir alışverişine imkân tanımaları bakımından önemli birer platform olarak öne çıkmaktadır.

Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'de faaliyet gösteren, İngilizce adı *Institute of Objective Studies*, Arapça adı *Ma'hadü'd-Dirâsâti'l-Mevdû'iyye* olan ve Türkçeye Konusal Çalışmalar Enstitüsü şeklinde çevrilebilecek bu kurum tarafından, Hindistan'da İslam iktisadı alanında düzenlenen ilk uluslararası seminerin 1989 yılında gerçekleştirildiği bilinmektedir.<sup>74</sup> İslâhî'ye göre, bu semineri takiben 1991 yılında *Indian Association for Islamic Economics* tarafından Aligarh'da ülke çapında bir çalıştay düzenlenmiştir. Bunu müteakiben, 1993 yılında aynı dernek tarafından Bangalore'da İslam iktisadı üzerine ilk *All India* (Tüm Hindistan) Konferansı gerçekleştirilmiştir.

İslâhî, bu konferansın hem ilmî hem de organizasyonel açıdan büyük bir başarıya ulaştığını belirtmektedir. Özellikle teorik ve pratik alanda çalışan katılımcıların etkinliğe baştan sona aktif şekilde katılım göstermeleri ve katkı sunmaları, konferansın en dikkat çekici yönlerinden biri olarak vurgulanmaktadır. İslâhî ayrıca, 1997 yılında *Câmi'atü'l-Felâh*'in<sup>75</sup> desteğiyle yine aynı bölgede ve aynı dernek öncülüğünde İslam iktisadı alanında bir başka önemli çalıştayın düzenlendiğini aktarmaktadır.<sup>76</sup> Ancak bu çalıştaylarda sunulan tebliğlerin ve yapılan tartışmaların büyük kısmının henüz yayımlanmadığı, dolayısıyla bu alandaki ilmî birikimin tam anlamıyla derlenip değerlendirilemediği görülmektedir.

## 2.5. Hindistan'da İslamî Finans Girişimleri

Hindistan'daki Müslüman toplumun uzun süredir ticari ve ekonomik faaliyetlerini İslamî ilkelere uygun şekilde yürütme arzusu ve çabası içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. İslâhî'ye göre, Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Müftü Kifayetullah, (ö.1952) Minnatullah Rahmânî (ö.1991) ve bazı diğer âlimler,

74 "Seminars, Workshops, Symposia and Orientation Programmes 1986-1996", *Institute of Objective Studies (IOS)* (Erişim 01 Ağustos 2025).

75 *Câmi'atü'l-Felâh* ve *Madrasatü'l-İslâh*, Hindistan'ın Uttar Pradesh eyaletine bağlı Azamgarh şehrinde faaliyet gösteren iki köklü dinî eğitim kurumudur. Her ne kadar geleneksel bir yapıya sahip olsalar da bu medreselerin yalnızca klasik İslami ilimlerle sınırlı kalmayıp, çağdaş meselelerle de ilgilendikleri; bu doğrultuda, Müslüman toplumu yakından ilgilendiren konulara yönelik seminerler ve ilmî toplantılar düzenledikleri gözlemlenmektedir. Söz konusu kurumlara ilişkin daha detaylı bilgilere, ilgili resmî internet siteleri üzerinden erişim sağlanabilir. Bk. "History & Mission", *Jamiatul Falah* (Erişim 01 Ağustos 2025); "About Madrasatul Islah", *Madrasatul Islah, an Overview* (blog) (Erişim 01 Ağustos 2025).

76 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsir Hindustân ka Hisse", 83.

faizsiz borç verme ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı kapsamlı bir finansal sistem tasarlamışlardır. Bu sistemin ilk uygulamaları, özellikle Diyûbend ve çevresinde hayata geçirilmiştir.<sup>77</sup>

Günümüzde Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde, başta Diyûbend olmak üzere, İslam hukukunun öngördüğü borç verme ve alma esaslarına uygun hizmetler sunulmaktadır. Bu hizmetler; *Financial Associations* (Mali Yardımlaşma Dernekleri), *Islamic Financial Societies* (İslamî Finans Dernekleri), *Islamic Co-operative Credit Societies* (İslamî Kooperatif Kredi Kurumları) ve *Islamic Investment and Financial Companies* (İslamî Yatırım ve Finans Şirketleri) gibi farklı kurumsal modeller aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Ayrıca *el-Emin* İslamî Yatırım (Bangalore), *Beytü'n-Nasr*, Bereket Yatırım Grubu, Tüm Hindistan Müslüman Ekonomik Kalkınma Konseyi (AICMEU-Bombay) ve Merkez Yatırım (Haydarâbâd) gibi kuruluşlar da İslamî ilkelere uygun yatırım modelleri geliştirme yönünde faaliyet göstermektedir.<sup>78</sup>

Bununla birlikte, söz konusu kurumlar olumlu etkiler bırakmakla beraber<sup>79</sup> bilgi eksikliği, yetersiz kurumsal tecrübe ve zaman zaman niyetlerdeki sapmalar gibi nedenlerle bazı faaliyetlerinin şüpheli uygulamalara açık hâle geldiği gözlemlenmektedir.<sup>80</sup> Nitekim bu tür finansal ve yatırım kuruluşlarını düzenleyecek, aralarındaki koordinasyonu sağlayacak ve sektöre bütüncül bir yapı kazandıracak yürütme gücüne sahip bir otoritenin, başka bir deyişle devlet destekli bir denetim mekanizmasının bulunmaması, bu alanda yaşanan belirsizliklerin ve kurumsal güvensizliklerin temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Hindistan İslam Fıkıh Akademisi, 1989 yılından itibaren düzenlediği çeşitli seminerlerde mevcut bankacılık ve yatırım sistemlerini ele alarak, İslamî esaslara dayalı alternatif finansal çözümler geliştirmeye yönelik çabalar ortaya koymuştur.<sup>81</sup> Ancak devlet destekli bir düzenleme ve denetim mekanizmasının bulunmaması, bu alandaki gelişmelerin sınırlı kalmasına ve söz konusu sistemin geniş ölçekte uygulanamamasına neden olmuştur.

77 İslâhî, "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse", 84.

78 Mohammad Ghous Ikhtiyaruddin Bag siraj, *Islamic Financial Institutions in India: Progress, Problems and Prospects* (Cidde: IERC, 2003), 15, 25, 57, 81.

79 Desti Kannaiah, "Growth of Islamic banking in India: discriminant analysis approach", *Banks and Bank Systems* 12/4 (2017), 175.

80 Manoj R. Nair, "With No Official Nod for Halal Funds, Money Scams Arise", *Hindustan Times* (23 Haziran 2019).

81 "Seminars at a Glance", *Islamic Fiqh Academy India (IFA)* (Erişim 01 Ağustos 2025).

Bunun yanı sıra, Hindistan'daki Müslüman toplumun mevcut finansal sistemlerle ilişkin bilgi ve bilinç düzeyinin yetersiz olması, İslamî finans uygulamalarının yaygınlaştırılmasını zorlaştırmıştır. İslamî finansın toplumsal ve kültürel düzeyde yeterince benimsenememesi de bu sınırlılıklara katkı sağlamaktadır.

Ayrıca, bu alandaki kurumsal altyapının zayıflığı, uzmanlık ve tecrübe eksikliği gibi faktörler, mevcut finansal yapıların etkin ve sürdürülebilir biçimde faaliyet göstermesini engellemektedir.<sup>82</sup> Tüm bu unsurlar, Hindistan'da İslamî finans uygulamalarının arzu edilen başarıya ulaşamamasının temel nedenleri arasında değerlendirilebilir.

### Değerlendirme ve Sonuç

İslam iktisadı düşüncesini ortaya koyma çabasının, büyük ölçüde Hindistan'daki âlimler tarafından üstlenildiği ve bu bağlamda İslam iktisadı teşebbüsünün başlangıç noktasının Hindistan olarak kabul edilmesi gerektiği söylenebilir. Hintli âlimlerin bu alandaki öncülüğünün temelinde, dinî meselelere karşı duydukları derin hassasiyetin yattığı görülmektedir. Bu âlimler, dönemin egemen iki ekonomik sistemi olan kapitalizm ve sosyalizmin, İslam'ın temel ilkeleriyle örtüşmediğini fark ettiklerinde, İslam'a özgü bir iktisadî sistemin varlığını ortaya koyma çabasına yönelmişlerdir. Bu farkındalık, onları çağın güncel ekonomik sorunlarına İslamî ilkelere doğrultusunda çözüm üretmeye sevk etmiştir.

Nitekim, İslam iktisadının teorik temellendirilmesine yönelik ilk girişimlerin, büyük ölçüde Abdüsselâm Nedvî, Muhammed Hamîdullah, Nezâr Ahmed, Muhammed Abdürrezzâk, Mesûd Âlem Nedvî, Muhammed Yusufuddîn, Muhammed Mazharuddîn Siddikî, Seyyid Munazir Ahsen Gilânî ve Muhammed Hifzurrahman Sivhârvî gibi gelenekçi âlimler kanalıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde; faiz temelli ekonomik sistemin zararlarının ele alındığı, kapitalist ve sosyalist modellere alternatif olarak adil servet dağılımını esas alan özgün bir İslam iktisadı sisteminin önerildiği, faizsiz bankacılık ve borç verme sistemlerine ilişkin çeşitli modellemelerin geliştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, klasik döneme ait bazı Müslüman düşünürlerin iktisat ilmine katkılarının detaylı biçimde analiz edildiği ve bu katkıların çağdaş İslam iktisadı düşüncesiyle ilişkilendirildiği de dikkat çekmektedir.

82 H. Abdürrekib, *Hindustan meny İslâmî Ma'âşiyât aôr Mâliyât mevânî' aôr mevâki'* (Delhi: Indian Centre For Islamic Finance, 2018), 92.

Hindistan deneyimi, sınırlı kaynak ve destekle dahi İslam iktisadının nasıl şekillendirilebileceğini göstermektedir. Buna karşılık, diğer İslam ülkelerinde, özellikle Arap dünyasında, finansal ve kurumsal imkânlar daha fazla idi. Ancak teorik ve uygulamalı birikim açısından bu ülkeler, Hindistan örneğinin gerisinde kalmışlardır. Bu bağlamda, sınırlı imkânlarla bile ciddi bir entelektüel miras oluşturabileceğini göstermesi açısından Hindistanlı Müslümanların katkıları önemlidir.

İslam iktisadının gelişimi için, bu disiplinin medrese ve ilahiyat yapılarıyla ilişkilendirilerek desteklenmesi gerekir. Nitekim, Klasik İslami ilimler, yüzyıllar boyunca medrese geleneği aracılığıyla sistematik bir şekilde öğretilmiş ve yaşatılmıştır; İslam iktisadı için de benzer bir yaklaşım hedeflenebilir. Türkiye'de İslam iktisadı hâlen ilahiyat fakültelerinde seçmeli ders olarak sunulmaktadır. Diğer İslam ülkeleri, Hindistan'daki sınırlı uygulamadan farklı olarak, Türkiye'deki seçmeli ders modelini inceleyebilir ve ileride kendi müfredatlarında dersin zorunlu hâle getirilmesini değerlendirebilir. Bu sayede öğrenciler hem klasik İslami ilimler hem de çağdaş iktisadi uygulamalar konusunda temel bir bilgiye sahip olabilecek ve disiplinin gelişimine katkı sağlayabileceklerdir. Günümüz ilahiyat müfredatlarında, İslam iktisadına ya müstakil bir ders olarak yer verilmesi ya da artık işlevini yitirmiş derslerin yerine dâhil edilmesi, bu bağlamda atılabilecek önemli adımlardan biridir. Ancak bu alanda nitelikli ve sağlam çalışmaların ortaya konulabilmesi, şüphesiz ki İslam'ın temel kaynaklarına vukufiyetle mümkündür.

Hindistan'daki ilk çalışmaların da gösterdiği üzere, İslam iktisadı sahası, başlangıçta ulemanın öncülüğünde şekillenmiştir. Ne var ki günümüzde bu alanda faaliyet gösteren ve aynı zamanda İslami kaynaklara doğrudan vâkıf olan uzman sayısının oldukça az olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle, disiplinler arası iş birliği ve akademik ağlar oluşturulması, İslam iktisadının sağlıklı gelişimi için kritik önemdedir. Ayrıca farklı ülkelerden akademisyenlerin ortak projeler yürütmesi teşvik edilmelidir.

Bu doğrultuda, ilahiyat müfredatlarında iktisat derslerine yer verilmesi kadar, klasik kaynaklarda yer alan fiyat, kâr, üretim, ticaret, servet dağılımı gibi temel iktisadi kavramların Kur'an, Sünnet ve fıkıh literatürüne dayalı olarak sistematik şekilde derlenmesi büyük önem taşımaktadır. Hazırlanacak bu içerikler, iktisat öğrencileri için başvuru niteliğinde temel kaynaklar olabilir. Ayrıca, modern finansal araçlar ve uluslararası ticaret pratikleri bağlamında bu kavramların yorumlanması hem akademik hem de uygulamalı perspektifler açısından diğer İslam ülkelerine örnek teşkil edebilir. Aynı zamanda bu kavramlar etrafında ihtisas düzeyinde akademik tezlerin yazılması, İslam iktisadı literatürüne katkı sağlayacaktır.

Bunlara ek olarak, klasik ve modern dönem fetvalarının iktisadî muameleler bağlamında bir araya getirilmesi; alışveriş, ortaklık, borç ve benzeri konularda fikhî prensiplerin hem geleneksel okumalarla hem de çağdaş perspektiflerle yeniden ele alınması, İslam iktisadının teorik ve pratik boyutlarını daha sağlam bir zemine oturtacaktır. Günümüzde anonim şirket yapıları, uluslararası finans sistemleri ve dış ticaret gibi karmaşık meseleler, diğer İslam ülkelerinde de karşılaşılan sorunlardır. Bu bağlamda Hindistan deneyimi, şer'î çözümlerin teorik ve akademik düzeyde nasıl geliştirilebileceğine ve eğitim müfredatına nasıl entegre edilebileceğine dair önemli dersler sunmaktadır. Alanında yetkin İslam âlimlerinin çağın iktisadî gerçekliğini anlayarak içtihadı dayalı çözüm önerileri geliştirmesi, yalnızca Türkiye için değil, tüm İslam dünyası için büyük bir hizmet niteliği taşıyacak; böylece geçmişteki ilmî mirasın izinde yeni bir ufuk açılacaktır.

---

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Çıkar Çatışması/Competing Interests:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

**Finansman/Funding:** Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

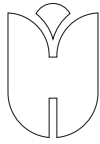
---

## Kaynakça

- Abdul Kadir, Muhammed. "Ma'âşiyât per İbn Haldun key Hayalât". *Maârif* 50/6 (1942).
- Abdul Kadir, Muhammed. "The Social and Political Ideas of Ibn Khaldun". *Journal of Political Sciences* 3/2 (1941).
- Abdürrezzâk, Muhammed. "İslâmî Kanun-ı Verâset ki Hususiyât". *Maârif*.
- Ahmed, Evsaf. "Contemporary Practices of Islamic Financing Techniques". Cidde: IRTI/IDB, 1993.
- Ahmed, Mahfûz. "Distributive Justice and Fiscal and Monetary Economics in Islam". *Monetary and Fiscal Economics*. Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1982.
- Ahsen, Şefik. *Review of Journals and Publishing Houses in the Field of Islamic Economics and Finance*. İstanbul: Research Center for Islamic Economics (IKAM), 2019.
- Azmi, Sabahuddin. *Abu Yusuf Contribution to the Theory of Public Finance*. b. y: Muslüman Üniversitesi, M.Phil, 1995.
- Bag siraj, Mohammad Ghous Ikhtiyaruddin. *Islamic Financial Institutions in India: Progress, Problems and Prospects*. Cidde: IERC, 2003.
- Farîdî, Fazlurrahman. *Aspects of Islamic Economics and the Economy of Indian Muslims*. Delhi: Genuine Publication, 1993.
- Farîdî, Fazlurrahman. *Essays in Islamic Economic Analysis*. Delhi: Genuine Publication, 1991.
- Farîdî, Fazlurrahman. *Islamic Principles of Business Organisation and Management*. Delhi: Qazi Publishers, 1995.
- Farîdî, zlurrahman. *The Principles of Islamic Economics and the State of Indian Economy*. Aligarh: Indian Association for Islamic Economics, 1995.
- Ganevrî, Fazlurrahman. *Ticaretî Sûd Tarihi aor Fikhî Nokta-yı Nazar sey*. Aligarh: Muslim University, 1967.
- Gilânî, Seyyid Munazir Ahsen. *İslâmî Ma'âşiyât*. Keraçi: Şeyh Şevket Ali and Sense, 1947.
- H. Abdürrekîb. *Hindustan meny İslâmî Ma'âşiyât aor Mâliyât mevânî' aor mevâkî'*. Delhi: Indian Centre For Islamic Finance, 2018.
- Hamîdullah, Muhammed. "Encümenhâyı Karzayı bisûdi". *Maârif* 53/3 (1944).
- Han, Cavid Ahmed. *Islamic Economics and Finance*. London: Mansell Publishing Limited, 1955.
- Hasan, Zübeyr. "Distributional Equality in Islam". *Distributing Justice and need fulfilment in an Islamic Economy*. ed. Münevver İkbâl. İslâmâbâd: IIIIE, 1986.
- İslâhî, Abdul Azim. *Economic Concept of Ibn Taimiyah*. Leicester: Islamic Foundation, 1988.
- İslâhî, Abdul Azim. *History of Economic Thought in Islam: A Bibliography*. Cidde: CRIE, 1996.
- İslâhî, Abdul Azim. "İslâmî Ma'âşiyât ke İrtikâ meyn Mu'âsır Hindustân ka Hisse". *Sehmahi Tahkikat-ı İslâmî* 16/1 (1997).
- İslâhî, Abdul Azim. "The Genesis of Islamic Economics' Revisited". *Islamic Economic Studies* 23/2 (2015). <https://doi.org/10.12816/0015019>
- İslâhî, Abdul Azim. "Thirty Years of Research in the History of Islamic Economic Thought: Assessment and Future Directions". *IERC*. [https://www.researchgate.net/publication/46445666\\_Thirty\\_years\\_of\\_research\\_in\\_the\\_history\\_of\\_Islamic\\_economic\\_thoughtAssessment\\_and\\_future\\_directions](https://www.researchgate.net/publication/46445666_Thirty_years_of_research_in_the_history_of_Islamic_economic_thoughtAssessment_and_future_directions)
- Kannaiah, Desti. "Growth of Islamic banking in India: discriminant analysis approach". *Banks and Bank Systems* 12/4 (2017). [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.12\(4-1\).2017.06](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.12(4-1).2017.06)

- Khan, Muhammad Akram. *Islamic Economics: Annotated Sources in English and Urdu*. Leicester: Islamic Foundation, 1983.
- Kureyşî, Anver İkbâl. *Islam and Theory of Interest*. Lahor: Sh. M. Ashraf, 1946.
- Lalivâla, Câfer Hüseyin. "Inflation in Muslim Countries: Implication for an Islamic Economy". *Monetary and Fiscal Economics*. ed. Muhammed Arif. Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1982.
- Mukharjî, Badel. "A Macro Model of the Islamic Tax System". *Indian Economic Review* 15/1 (1980). <https://www.jstor.org/stable/29793279>
- Mukharjî, Badel. *Theory of Growth of a Firm in Zero Interest Rate Economy*. Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1984.
- Nair, Manoj R. "With No Official Nod for Halal Funds, Money Scams Arise". *Hindustan Times*. 23 Haziran 2019. Erişim 01 Ağustos 2025. <https://www.hindustantimes.com/mumbai-news/with-no-official-nod-for-halal-funds-money-scams-arise/story-EjvskYNwO03H14XLzeZeyJ.html>
- Necmül Hasan. *Social security system of Islam, with special reference to Zakah*. Cidde: ICRIE, Kral Abdül Aziz Üniversitesi, 1984.
- Nedvî, Abdüsselâm. "Tahrîm-i Sûd". *Maârif* 14/1-3 (1924).
- Nedvî Mesûd, Alem. *İştirakiyyet aôr İslam*. Keraçi: Mektebe Çirâge Râh, 1949.
- Nezîr, Ahmed. "Usûl-i Taksim-i Devlet". *Maârif* 14/2 (1924).
- Rızvî, Sayyid Zahid Kayser. "İslam Meny Devletü İflâs ka Tevazun". *Burhan* 12/2 (1944).
- Rüfet, Seyyid Mubarizuddîn. "Ma'âşiyât per İbn Haldun key Hayalât". *Maârif* 40/1,2 (1937).
- Siddîki, Muhammed Mazharuddîn. *Hegel, Marks aôr Nizâm-i İslam*. Pethân Kot, Hindistan: Tercümanu'l-Kuran Darüsselâm, 1943.
- Siddîki, Muhammed Necâtullah. *Gayr Sûdî Bankâri*. Lahor: Islamic Publications, 1969.
- Siddîki, Muhammed Necâtullah. *Insurance İslâmî Ma'îşet Meny*. Delhi: Islam and Modern Age Society, 1975.
- Siddîki, Muhammed Necâtullah. *İslam ka Nazarye Milkiyet*. Lahor: Islamic Publications, 1968.
- Siddîki, Muhammed Necâtullah. *Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature*. United Kingdom: The Islamic Foundation, 1981.
- Siddîki, Muhammed Necâtullah. *Recent Work on History of Economic Thought in Islam: A Survey*. Cidde: ICRIE, 1982.
- Siddîki, Necâtullah. "Introduction". *Islamic Concept of Ibn Taimiyah*. 13-22. Leicester: Islamic Foundation, 1988.
- Sivhârvi, Muhammed Hifzurrahman. *İslam ka İktisadî Nizâm*. Delhi: Nedvetü'l-Müsennefin, 1942.
- Şemsi, Seyyid Müğniyüddîn. "Tahrîk-i Sosyalizm per İnk Nazar". *Burhan* 3/2,5 (1939).
- Tabakoğlu, Ahmet. "Bir İlim Olarak İslam İktisadı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010).
- Yusufuddîn, Muhammed. *İslam key Ma'âşî Nazaryât*. Haydarâbâd/Dekken: Matba İbrahimiyye, 1950.
- Madrasatul Islah, an Overview. "About Madrasatul Islah". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://madrastulislah.org/about-madrasatul-islah/>
- King Abdulaziz University (KAU). "English Publications for Islamic Economics Institute". Islamic Economics Institute. Erişim 01 Ağustos 2025. <https://iei.kau.edu.sa/Pages-EnglishPublications.aspx>

- Jamiatul Falah. "History & Mission". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://jamiatulalah.org/>
- International Quran News Agency (IQNA). "ICIF Launched Special Website on Islamic Finance". iqna.ir. World. Erişim 01 Ağustos 2025. <https://iqna.ir/en/news/1931407/icif-launched-special-website-on-islamic-finance>
- ICIF. "Indian Association for Islamic Economics Bulletins". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://icif.org.in/activities.php?event=ei&id=144>
- Indian Center For Islamic Finance (ICIF). "Islamic Economics Bulletin". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://icif.org.in/institutions.php>
- Biography of Bahadur Yar Jung. "Muhammed Bahadur Yâr Han". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://www.bahaduryarjung.org/biographies.php>
- King Faisal Prize. "Professor Mohammad Najatullah Siddiqui". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://kingfaisalprize.org/professor-mohammad-najatullah-siddiqui/>
- Islamic Fiqh Academy India (IFA). "Seminars at a Glance". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://www.ifa-india.org/fiqhi-seminars/ifa-seminars-at-a-glance.html>
- Institute of Objective Studies (IOS). "Seminars, Workshops, Symposia and Orientation Programmes 1986-1996". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://oldwebsite.iosworld.org/psemi.htm>
- ICIF. "Services". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://icif.org.in/service.php>
- King Abdulaziz University (KAU). "The First International Conference on Islamic Economics". Erişim 01 Ağustos 2025. <https://iei.kau.edu.sa/Pages-E-ListConference1.aspx>



## Faiz Hassasiyetine Sahip Kişilerin Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi: Mülakat Çalışması\*

Şeyma BOZOĞULLARI

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi,  
İslam İktisadı ve Katılım Bankacılığı Anabilim Dalı

Graduate Student, Bursa Uludag University,  
Department of Islamic Economics and Participation Banking  
seyma\_smr@hotmail.com | ORCID ID: 0009-0006-7299-1589

### Öz

Faiz hassasiyeti taşıyan insanların finansman ihtiyaçlarını karşılamak, faiz hassasiyeti yok sayan bir finansman sistemi içinde giderek zorlaşmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, bireylerin finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere konvansiyonel bankacılık ve katılım bankacılığı sistemlerini tercih etmeyişi nedenlerini ve bu tercihlerine karşılık izledikleri finansman stratejilerini derinlemesine incelemektir. Ayrıca, bu alternatif finansman yaklaşımlarını benimseyen aktörlerin süreç içerisinde karşılaştıkları zorlukların ve engellerin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak 20 katılımcıya önceden hazırlanmış sorular sorulmuş ve izinleri doğrultusunda ses kayıtları deşifre edilerek analiz yapılmıştır. Ölçüt örnekleme ile katılımcıların dâhil edilme kriteri belirlenmiştir. Bu çalışmada katılımcıların görüşmeye dâhil edilme kriteri, konvansiyonel ve katılım bankalarından kredi almamış olmaları olarak belirlenmiştir. Kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak bağlantı kurulan bir kişinin başka kişilere yönlendirmesi istenmiştir. Elde edilen bulgularda giderek zayıflayan güvene dayalı borç ilişkileri ve kişilerin katılım bankalarına dair eleştirileri göze çarpmaktadır. Faiz hassasiyetine sahip kişilerin çevrelerinden aldıkları eleştiriler de önemli bulgular arasındadır. Sonuç olarak faiz hassasiyetine sahip bireylerin bereket, içsel huzur, dini inançlar çerçevesinde ortak tutum sergilediği gözlemlenmiştir. Araştırmada

\* Araştırmanın etik onayı Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından E-92662996-044-201493 sayılı belge ile 3 Şubat 2025-1. Oturum 17. Karar ile alınmıştır.

Geliş/Received: 23.05.2025 | Kabul/Accepted: 02.09.2025 | Yayın/Published: 30.09.2025

**Atf/Citation:** Bozoğulları, Şeyma. "Faiz Hassasiyetine Sahip Kişilerin Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi: Mülakat Çalışması". *Muamelat: İslam İktisadı Dergisi* 1(1) (Eylül 2025), 29-47./Bozoğulları, Şeyma. "An Examination of the Purchasing Behaviors of Individuals With Interest Rate Sensitivity: An Interview Study". *Muamelat: Journal of Islamic Economics* 1(1) (September 2025), 29-47. <https://doi.org/10.36657/muamelat.1704636>

**İntihal/Plagiarism:** Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Şeyma BOZOĞULLARI | CC BY-NC-ND 4.0

elde edilen bulgular bize faize karşı duyarlı olan insanların dinî motivasyonlarını ön plana çıkararak faizden kaçındıklarını ve alternatif olarak karz-ı hasene yöneldiklerini göstermektedir. Borçlanma imkânı olmayan insanların ise almayı erteledikleri ihtiyaçları ve çevrenin baskısı onlar için bir imtihan vesilesi olmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** İslam İktisadı, Faiz Hassasiyeti, Konvansiyonel Bankalar, Faiz Dışı Finansman, Borç Alacak İlişkileri

## **An Examination of the Purchasing Behaviors of Individuals With Interest Rate Sensitivity: An Interview Study\*\***

### **Abstract**

Meeting the financing needs of individuals with sensitivity toward interest has become increasingly difficult within a financial system that disregards such concerns. The primary aim of this study is to examine in depth the reasons why individuals refrain from choosing either the conventional banking or participation banking systems to meet their financing needs, as well as the financing strategies they adopt in response to these preferences. Furthermore, the study seeks to identify the challenges and obstacles encountered by actors who embrace these alternative financing approaches throughout the process. In this research, the qualitative method of face-to-face interviews was employed. A total of 20 participants were asked pre-prepared questions, and with their consent, voice recordings were transcribed and analyzed. Criterion sampling was used to determine the inclusion criteria for participants. The criterion for inclusion in the interviews was that participants had not obtained loans from either conventional or participation banks. Additionally, the snowball sampling method was employed by requesting one participant to refer others. The findings highlight the weakening of trust-based debt relationships and participants' criticisms of participation banks. Criticism directed at interest-sensitive individuals from their social environment also emerges as a significant finding. Ultimately, it was observed that individuals with sensitivity toward interest demonstrated common attitudes shaped by notions of blessing (*barakah*), inner peace, and religious beliefs. The findings further reveal that people who are sensitive to interest avoid it primarily due to religious motivations, often turning instead to *qard al-hasan* (benevolent loans) as an alternative. For those without borrowing opportunities, postponed needs and the social pressure surrounding them became a means of trial.

**Keywords:** Islamic Economics, Interest Sensitivity, Conventional Banks, Interest-Free Financing, Debt-Credit Relationships

\*\* The ethical approval for this study was obtained from the Bursa Uludağ University Social and Humanities Research and Publication Ethics Committee with document number E-92662996-044-201493, according to Decision No. 17 of the 1st Session on February 3, 2025.

## Giriş

*“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalana bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir...”*<sup>1</sup>

Semavi dinler arasında faiz yasağını İslam dinî dışında günümüze taşıyabilen başka bir din yoktur. İslam’ın faize karşı olan tutumunun bunda payı büyüktür.<sup>2</sup> İslam’ın faize karşı bu net tavrına rağmen, günümüz Müslüman toplumlarında faize karşı olan hassasiyetin giderek azalması dikkat çekicidir. Toplumun büyük kısmının faiz konusundaki hassasiyetini göz ardı eden bir finansal sistem, bireyleri bir ikileme karşı karşıya bırakır ve her biri alternatif maliyet doğuran istenmeyen iki seçenekten birini seçmeye zorlar: Dindar iktisat süjesi, ya faiz konusundaki dinî yasağı ciddiye alacak, ama buna karşılık finansal sistemin bazı imkânlarından vazgeçecek, ya da finansal sistemin sunduğu imkânlardan yararlanmaya çalışacak, ama buna karşılık faiz yasağını çiğneyecektir.<sup>3</sup> Faiz karşıtı olan bireyler için bu durum bir imtihan vesilesi olmuştur. Bunun sonucunda bankalardan hesap açmamak ve kredi kartı kullanmamak gibi günümüz şartlarında “aşırı” gelebilecek davranışlar sergilenmektedir. Ama en nihayetinde mülk edinme istekleri ve gereksinim düzeyleri onları ihtiyaçları olan nakit için bir yol aramaya zorlamaktadır. Bunun da en basit yolu çevreleriyle borç ilişkisine girmektir. Kişilerin nakit ihtiyacını giderme konusunda, kendi doğaları gereği, birlikte çözüm bulmaları ve kendi aralarında dayanışarak bu meseleyi halletmeleri esastır. Zira bir değere bağlı kişi ve kurumların, o değere uygun çözümlerle hayatlarını idame ettirmeleri bizatihi varlık sebeplerinin bir sonucu olup, aynı zamanda kendi sorumluluklarının da bir parçasıdır<sup>4</sup>. Buna en güzel örnek karz-ı hasen’dir. Borç vermek olan karz, hasen yani güzel sıfatıyla tanımlanmaktadır<sup>5</sup>. Karz-ı haseni güzel borç yapan borç verenin verdiği borç karşısında fazlalık almadan mükâfatını sadece Allah’tan beklemesidir. Borç ilişkisinde başka bir alternatif ise katılım bankalarının tercih edilmesidir. Finans sektörüne İslami bir bakış açısı, bankacılığın İslami olma durumunu ortaya çıkarmıştır ve netice itibariyle

1 Diyanet İşleri Başkanlığı (Erişim 1 Mayıs 2025), el-Bakara2/278-279.

2 Gülden Poyraz, “Modern Bankacılığın Kökleri ve İslam Medeniyetlerinde Finansal Enstrümanlar”, *Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar*, ed. Murat Ustaoglu - Ahmet İncekara (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 290.

3 Sabri Orman, *İktisat Tarih ve Toplum* (İstanbul: Küre yayınları, 2020), 119.

4 Temel Hazıroğlu, “İktisadi Dayanışma İçin Yeni Bir Sistem Olarak Enflasyona Endekli TL Ve Karz-ı Hasen Fonu”, *İslam Ekonomisi Ve Finans Dergisi* (İEFD) 7/2 (Haziran 2021), 282.

5 Mücahit Özdemir, *40 Soruda Karz-ı Hasen* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 8.

dünyada İslam bankacılığı diye bir sektör oluşmuştur.<sup>6</sup> Türkiye de ise Turgut Özal'ın girişimiyle 24 Ocak 1980'de Özel Finans Kurumları olarak faaliyete geçmiştir. Özel Finans Kurumları İslami bankacılık faaliyetleri ile aynı işlevi görmekteydi. Özel Finans Kurumlarının Türkiye'de faaliyete geçmesinin en önemli sebeplerinden biri de faiz hassasiyetlerinden dolayı sistemin dışında kalan insanların finansman ihtiyaçlarına cevap vermektir. 2005 yılındaki 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile sektördeki ÖFK'ların ünvanı katılım bankası olarak değiştirilmiştir.<sup>7</sup> Katılım bankaları, konvansiyonel bankalara güçlü bir alternatif olmasına rağmen, yeterince bilinmemeleri, konvansiyonel bankalarla aynı görülmeleri ve kâr payı oranlarının yüksek olması nedeniyle finansman ihtiyacında tercih edilmemektedir. Akten-Çürük, doktora tezinde katılım bankaları ile ilgili şu sorunlara değinmiştir: Otoritenin sektöre bakışı, geleneksel bankacılık yapısına benzerlik, meşruiyet tartışmaları, sermaye kısıtı/şube ve personel sayılarının yetersizliği, enstrüman yetersizliği, insan kaynakları sorunları, tanıtım, pazarlama ve halkla ilişkiler alanında sorunlar.<sup>8</sup> Bahsedilen sorunlar nedeniyle katılım bankaları dinî hassasiyete sahip insanlar için hâlâ bir soru işaretidir.

Yılmaz, Aktürk ve Yaman tarafından gerçekleştirilen “Ailede Kurtarıcı Olarak Banka Kredisi: Kredi Kullanımının Aile Sistemi Üzerindeki Etkileri” başlıklı çalışma, konvansiyonel bankalar aracılığıyla kredi kullanan bireylerin ve aile sisteminin üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırmada, banka kredilerinin aile yaşantısı üzerindeki olumsuz etkileri ele alınmakta ve bireylerde oluşan stres ile bereketsizlik kavramları somutlaştırılmaktadır.<sup>9</sup> Ayrıca, Habbergetiren ve Karakaş tarafından yazılan “Kredi Tutumlarının Maneviyat ve Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi” başlıklı başka bir araştırmada, faizli borçlanmanın maneviyatla ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, faizli borçlanmanın bireylerde yüksek stres seviyelerine ve işyeri ile hanelerde bereketsizlik sorunlarına yol açtığı gözlemlenmiştir.<sup>10</sup> Her iki çalışmada da faizli kredi çeken insanların yaşadıkları sıkıntılar üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada ise faiz hassasiyeti taşıyan kişiler cephesinden durumun irdelenmesi, faizli kredi çekmeyen kişilerin yaşadıkları sıkıntılarının ve zorluklarının ele alınması araştırmanın birinci çıkış noktasıdır. Bu kapsamda faiz hassasiyeti taşıyan kişileri

6 Temel Hazıroğlu, “Türkiye’de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu Ve Kavramsal Önemi”, *İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi (İEFD)* 2/1 (Eylül 2016), 122.

7 Zeyneb Hafsa Orhan, *40 soruda Katılım Bankacılığı* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 83.

8 Suna Akten Çürük, *İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar Ve Çözüm Önerileri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 149.

9 İsa Yılmaz vd. “Ailede Kurtarıcı Olarak ‘Banka Kredisi’: Kredi Kullanımının Aile Sistemi Üzerindeki Etkileri.” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 284-305.

10 Ömer Faruk Habbergetiren – Ahmet Canan Karakaş, “Kredi Tutumlarının Maneviyat ve Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi.” *Econder Uluslararası Akademik Dergi* 3/2 (Aralık 2019), 145-167.

üç gruba ayırmak uygun görülmüştür: Birinci grup; dinî ve faiz hassasiyeti olan ancak ihtiyaçları veya dinî otoritelerden aldığı cevazlar nedeniyle konvansiyonel bankalardan kredi çekenler. İkinci grup; dinî ve faiz hassasiyeti olan ama konvansiyonel bankaları değil katılım bankalarını tercih edenler. Üçüncü grup ise; hem konvansiyonel bankaları hem de katılım bankalarını tercih etmeyenler. Bu çalışmada üçüncü grup yani bir finansman veya nakit ihtiyaçları için hem konvansiyonel bankaları hem de katılım bankalarını tercih etmeyen kişilerle mülakat çalışması yapılmıştır. Faizin ve faizli kredilerin normalleştiği bu zamanda üçüncü gruba ulaşmanın güçlüğüne dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu kişilerin düşüncelerine değer verip akademik çalışmaya taşımak bu çalışmanın ikinci çıkış noktasıdır.

## 1. Yöntem

Faize karşı duyarlı kişilerin finansman ihtiyaçları karşısında izledikleri yolların incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan ve sosyal fenomenler ile insan davranışlarını derinlemesine anlamayı amaçlayan bir yöntemdir.<sup>11</sup> Nitel araştırma doğası gereği değişime, yeniliklere, sosyal olguları derinlemesine anlaşılmasına ve araştırmacılara zengin bir çeşitlilik sunmaya daha elverişlidir.<sup>12</sup> Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden mülakat tekniğinin tercih edilmesinin temel nedeni, araştırmacıya görüşmecilerle derinlemesine etkileşim kurma olanağı sunmasıdır. Bu yöntem, görüşme süreci boyunca katılımcıların yanıtlarının niteliğine bağlı olarak yeni ve keşfedici sorular ekleyebilme esnekliği sağlamaktadır. Bu sayede, yüzeysel bilgilerin ötesine geçilerek, incelenen konuya dair daha kapsamlı ve zengin verilerin elde edilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın etik onayı Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından E-92662996-044-201493 sayılı belge ile 3 Şubat 2025-1. Oturum 17. Karar ile alınmıştır.

### 1.1. Örneklem

Bu çalışmanın örnekleminde 12 erkek ve 8 kadın katılımcı yer almaktadır. Katılımcılara ait sosyo demografik özellikler Tablo 1’de verilmiştir. Katılımcıların her birine G1’den G20’ye kadar kod verilmiştir. Örneklemeye ulaşmak için çeşitli sivil toplum kuruluşlarında yer alan gönüllülerle görüşülmüştür. Kartopu (veya zincir) örneklem yöntemi kullanılarak, görüşülen kişilerden yeni katılımcılara yönlendirme

11 Ahmet Güler vd., Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015), 39.

12 İdris Güçlü, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019), 18.

yapmaları istenmiştir. Araştırma sürecinde kartopu örnekleme ulaşılan kişiler aracılığıyla örnekleme genişletilmiştir.<sup>13</sup> Örneklemin oluşturulmasında ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcıların dâhil edilme kriteri sınırlandırılmıştır. Ölçüt örnekleme, araştırmanın amacına uygun olarak en iyi veri kaynaklarına ulaşmak için belirlenen bazı ölçütleri karşılayan tüm durumların araştırmaya alınmasıdır.<sup>14</sup> Bu kapsamda nakit ihtiyaçları için hem konvansiyonel bankalara hem de katılım bankalarına gitmeyen kişiler örnekleme dâhil edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, medeni durum ve yaşıyla ilgili bir sınırlandırma getirilmemiştir. Örneklemin diğer bir ölçütü orta gelir grubuna dâhil kişilerle çalışılmış olmasıdır. Çalışma için 20 kişi ile görüşülmüştür. Görüşmecilerin cevapları birbirini tekrarladığı için veri toplama sonlandırılmıştır. Veri toplama sürecinde, katılımcıların yanıtlarının tekrar etmesiyle ulaşılan doyuma noktası, veri toplamanın sonlandırılma kriteri olarak belirlenmiştir.<sup>15</sup>

Araştırmacı kodu	Cinsiyet	Yaş	Medeni durum	Eğitim durumu	Meslek	Aylık gelir <sup>16</sup>
G1	Erkek	49	Evli	Lisans	Makine teknikeri	45000
G2	Erkek	55	Evli	İlkokul	Marangoz	30000
G3	Erkek	32	Evli	Doktora	Özel sektör	50000
G4	Kadın	28	Bekâr	Lisans	Memur	50000
G5	Erkek	39	Evli	Lisans	E ticaret	45000
G6	Erkek	37	Evli	Yüksek Lisans	Memur	55000
G7	Kadın	27	Bekâr	Lisans	Hemşire	50000
G8	Erkek	32	Evli	Lisans	Memur	50000
G9	Erkek	28	Evli	Lisans	İmam	42000
G10	Erkek	29	Evli	Lisans	İmam	40000

13 Ali Yıldırım - Hasan Şimsek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004), 86.

14 Michael Q. Patton, Nitel araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri, çev. ed. Mesut Bütün – Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem yayıncılık, 2014), 238.

15 John W. Creswell, Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri, çev. Hasan Özcan (Ankara: Anı Yayıncılık, 2019), 109.

16 Gelir beyanları 2024 yılı Aralık ayına aittir.

G11	Kadın	30	Evli	İlkokul	Satış danışmanı	30000
G12	Kadın	35	Evli	Lisans	Öğretmen	30000
G13	Erkek	30	Evli	Lisans	Memur	55000
G14	Erkek	31	Evli	Lisans	Makine mühendisi	50000
G15	Erkek	30	Evli	Lise	Tekniker	40000
G16	Erkek	42	Evli	Lisans	Makine mühendisi	45000
G17	Kadın	24	Bekâr	Lisans	Memur	45000
G18	Kadın	52	Evli	Lisans	Öğretmen	40000
G19	Kadın	28	Evli	Lise	Satış danışmanı	30000
G20	Kadın	24	Bekâr	Lisans	Satış danışmanı	25000

**Tablo 1:** Katılımcılara ait sosyo demografik veriler

## 1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan bir veri toplama yöntemidir.<sup>17</sup> Bu bağlamda örnekleme dâhil olan katılımcılarla uygun oldukları bir zamanda yüz yüze görüşülmüş ve izinleri dâhilinde ses kayıtları alınarak görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılara önceden hazırlanmış beş soru yöneltilmiş ancak görüşme sırasında yanıtların niteliğine göre araştırmacı ek sorular sormuştur.

Katılımcılara yöneltilen sorular aşağıda listelenmiştir:

- Nakit ihtiyacınız için konvansiyonel bankalara ya da katılım bankalarına başvurduunuz mu?
- Hangi ihtiyacınızdan dolayı nakite ihtiyaç duydunuz? Ya da ne satın almak için nakite ihtiyaç duydunuz?

17 Güçlü, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 100.

- İhtiyacınız olan nakiti nasıl temin ettiniz?-/Temin edebildiniz mi? Borç arama sürecinizden bahsedebilir misiniz?
- Katılım bankalarını tercih etmemenizin nedeni nedir?
- Faize karşı olan hassasiyetinizin nedeniyle çevreniz tarafından eleştirildiniz mi?

Ek sorular:

- Yakınlarınızdan değil de işyerinden borç alma sebebiniz nedir?
- Faiz hassasiyetinin yaşam kalitenize etki ettiğini düşünüyor musunuz?
- Sizi faizden uzak tutan motivasyon nedir?

### 1.3. Veri Analizi

Araştırmada elde edilen ses kayıtları deşifre edilmiş ve 400 dakikalık ses kayıtlarından 45 sayfa deşifre metin ortaya çıkmıştır. Deşifre metin araştırmacı tarafından katılımcıların cevaplarının betimleyici analiz ile analiz edilmesi ve araştırmacının yorumlaması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte araştırmacının öznel yorumları ön planda olmuş; veri toplama ve analizinde, aktif bir rol üstlenmiştir.<sup>18</sup> Deşifre metinlerden 3 farklı tema 16 farklı kod elde edilmiştir. Çalışmada yer alan temalar ve temaların alt kodları şunlardır:

“*Borç Arama ve Geri Ödeme Sürecinde Yaşanan Zorluklar*” teması için oluşturulan kodlar: (1) ikili ilişkilerde güven duygusunun azalması, (2) borcun altın, döviz üzerinden verilmesi (3) ekonomik gelecek kaygıları, (4) verilen borcu geri alamama kaygısı, (5) çok kişiye borçlu olmanın geri ödeme zorluğu, (6) borç bulamamak ve ertelenen ihtiyaçlar, (7) borçlu olmanın manen ağırlığı

“*Katılım Bankalarına Karşı Ön yargı ve Eleştiriler*” teması için oluşturulan kodlar: (8) konvansiyonel bankalara olan benzerlik, (9) bilgi eksikliği, (10) katkı payının diğer bankalardan yüksek olması, (11) katılım bankalarına karşı şüphe olması, (12) altyapısı ile ilgili sorunlar, (13) sözleşme şartlarındaki zorunluluklar

“*Çevreden Alınan Eleştiriler*” teması için oluşturulan kodlar: (14) mülk edinme kaygısı, (15) kredi çekme konusunda baskı, (16) faiz hassasiyetinin abartıldığının düşünülmesi

18 Yıldırım – Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 172.

## 2. Bulgular

### 2.1. Demografik Bulgular

Bu bölümde katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu gibi bulguları incelenmiştir.

Katılımcılar arasında 18-25 yaş grubunda 2 kişi, 26-35 yaş grubunda 12 kişi, 36-45 yaş grubunda 3 kişi, 45 yaş üzerinde 3 kişi vardır. Görüldüğü üzere katılımcıların çoğunluğu 26- 35 yaş grubuna mensup katılımcılardan oluşmaktadır.

Yaş grubu	Sayı	Oran
18-25	2	%10
26-35	12	%60
36-45	3	%15
45 üstü	3	%15
<b>TOPLAM</b>	<b>20</b>	<b>100</b>

**Tablo 2:** Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı

Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında 16 kişi evli, 4 kişi bekâr olmak üzere evli olan katılımcılar çoğunluktadır.

Medeni durum	Sayı	Oran
Evli	16	%80
Bekâr	4	%20
<b>TOPLAM</b>	<b>20</b>	<b>100</b>

**Tablo 3:** Katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımı

Katılımcıların öğrenim durumlarında bakıldığında çoğunluğu lisans mezunudur. Yüksek lisans ve doktora mezunu 1'er kişi, ilköğretim ve lise mezunu 2'şer kişi bulunmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun yüksek öğrenim düzeyine sahip olduğu görülmüştür.

Öğrenim Durumu	Sayı	Oran
İlkokul	2	%10
Lise	2	%10
Lisans	14	%70
Yüksek lisans	1	%5
Doktora	1	%5
<b>TOPLAM</b>	<b>20</b>	<b>100</b>

**Tablo 4:** Katılımcıların öğrenim durumlarına göre dağılımı

Katılımcıların nakite ihtiyaç duyma nedenleri incelendiğinde, %70'inin ev veya araba alımı için nakit gerektiği ortaya çıkmıştır. Araba modelini yükseltmek için nakite ihtiyaç duyanların oranı %15, düğün masrafları için ihtiyaç duyanların oranı ise %10'dur. Ayrıca, bir katılımcı (%5) motor alımı için nakite ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.

Nakite ihtiyaç duyma sebepleri	Sayı	Oran
Ev almak	7	%35
Araba almak	7	%35
Motor almak	1	%5
Araba modelini yükseltmek	3	%15
Düğün masrafları (evlilik)	2	%10
<b>TOPLAM</b>	<b>20</b>	<b>100</b>

**Tablo 5:** Katılımcıların nakite ihtiyaç duyma sebepleri

Araştırma ile elde edilen deşifre metinlerin analizi sonrasında *Borç Arama ve Geri Ödeme Sürecinde Yaşanan Zorluklar; Katılım Bankalarına Karşı Ön yargı ve Eleştiriler; Çevreden Alınan Eleştiriler* olmak üzere 3 tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar sırasıyla irdelenecektir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen doğrudan alıntılar, ilgili katılımcı kodları ile belirtilecektir. (ör: G9)

## 2.2. Borç Arama ve Geri Ödeme Sürecinde Yaşanan Zorluklar

Nakit ihtiyacı duyan ve bu gereksinimi konvansiyonel veya katılım bankaları aracılığıyla karşılamak istemeyen bireyler, öncelikli olarak yakın çevreleriyle borç ilişkisi kurma yoluna gitmektedirler. Ancak, katılımcıların belirttiği üzere, toplumsal güven ilişkilerindeki azalma, bireyleri hem borç talep etmekten hem de borç vermekten alıkoymuştur. Bu durum, kısa vadeli finansal ihtiyaçları karşılamaya yönelik geleneksel, güvene dayalı mekanizmaların, değişen sosyal dinamikler ve kişilerarası güvenin azaldığı algısı nedeniyle giderek daha az uygulanabilir hale geldiği ikilemini gözler önüne sermektedir.

(G4): *“Önceden, büyüklerimizin anlattığı gibi, eğer komşumun ihtiyacı varsa, o benim de ihtiyacımdır diyerek düşünmeden verebilme güvenini şu anda bulamıyoruz.”*

(G7): *“Kimse güvenmediği birine yüklü miktarda borç vermiyor yüklü miktarı geçtim düşük miktarda bile vermiyor insanlar. Direkt borç isteme yollarına ket vuruluyor aslında. İnsanlara borçlu olacağıma bankaya borçlu olurum mantığı var ciddi anlamda.”*

(G1): *“Herkes de sorulmuyor herkesin kendine göre ihtiyaçları var. Gideceğimiz çevre içinde hayır cevabı geleceğini tahmin ediyoruz. Aramız bozulmasın deyip geri çekiliyoruz.”*

Yakın çevresinden borç bulamayan katılımcıların çalıştıkları işyerinden borç istemesi onlar için ikinci bir alternatif olmuştur. Çevreden bulamayacaklarını düşüncülerinden ziyade aradıkları nakitin yüksek miktarda olması çevrelerinden alabilme ihtimalini zorlaştırmıştır. Bu durum yüksek meblağlı borçlanmalarda kurumsal bir kaynak arayışını beraberinde getirmiştir.

(G1): *“İşyerinden borç aldım. Çünkü yakın çevreden bulamadım o dönem.”*

(G11): *“İşyerinden aldık, eşimin çalıştığı işyerinden. Çevreye akrabalara başta gitmedik. Çünkü araba modelini yükseltmek için üzerine ekleyeceğimiz miktar yüksek bir miktardı.”*

Borç ödeme sürecindeki sıkıntılara değinmek gerekirse katılımcıların alacaklı tarafından geri ödeme noktasında rahat olmalarına rağmen borçlular borçlu olmanın manevi ağırlığını dile getirmişlerdir ve yüksek meblağlarda borç ilişkisine giren kişiler borcu tek kişiden bulamadıkları için birden fazla kişiye borçlu olmuştur. Bunun sonucunda geri ödeme sırasında ve geri ödeme süresinde yaşadıkları manevi zorlukları dile getirmişlerdir:

(G7): *“Ben öderken mental olarak ciddi manada zorlandım. İnsanlara borçlu olmak bir kuruma borçlu olmaktan daha zor insanın egosuna ağır geliyormuş”*

(G11): “Bir de birkaç ayrı kişiden borç almanın da sıkıntısı var. Kime hangi sıraya göre öncelik olarak ödeyeceğini bilemiyorsun. Tek bir yere borçlanmak daha avantajlı ödeme açısından.”

(G2): “Tek bir kişiden bulamadık yaklaşık 10 15 kişiden parça parça ne verirlerse razı geldik.”

Katılımcılardan çevrelerinden ve yakınlarından borç bulamayan ve bu yüzden ihtiyaçlarını erteleyen/alamayan kişiler de vardır:

(G8): “Ev alamadığımız için kirada oturuyoruz kastettiğiniz buysa görünürde böyle oluyor. Her sene de kira fiyatları çok fazla artıyor. Ne kadar olacağını tahmin edemiyoruz.”

(G9): “Borç bulamadığımız için arabayı değiştirememiş olmak bir tık daha üst seviyeye geçememiş olmak bazen ya ah keşke olsaydı vs dedirtiyor.”

Borcun altın döviz üzerinden verilmesi borç ödeyen kişiler için geri ödemede yaşanan başka bir zorluktur.

(G2): “Geri öderken de altın ve döviz borcu tabii aynı miktarda kalmadı arttı. Biz bozdurduktan sonra artış oldu, başlarda zarar ettiğimizi bile düşündüm.”

(G7): “Çevremden altın borcu alarak temin etmeye çalıştım. Şimdi şöyle herkes tabii ki borç vereyim diye teklifte bulunmuyor. Çünkü ülkenin ve dünyanın ekonomisi de git gide bozulduğu için TL üzerinden borç zaten mümkün değil. Vermek isteyen altın, dolar veriyor. Ekonomiye güvenmiyorlar, çünkü kendileri de zarara düşmemek için.”

(G11): “Borcu akrabadan ancak altın olunca alabilirdik. Ama altın borcu da riskli geliyor, ödeme zamanına göre periyodik olarak bir artış söz konusu. Mesela çeyrek almış olsam 5 binden geri öderken 8 9’dan ödeme ihtimalim var. Ondan dolayı çevreden alamadık ilk etapta. Alırken işimi görecektim ama öderken bana güçlük çıkarabilirdi. Altın dolar yerinde sabit durmuyor maalesef.”

(G12): “Birikim yapmaya çalıştık olmayacağını anlayınca da sağdan soldan, yakın arkadaşlardan altın veya para olarak borç aldık. Borcun geri ödemesinde biraz sıkıntı oluyor. Mesela altını aldığımız ve geri ödediğimiz miktar aynı olmuyor tabii ki.”

### 2.3. Katılım Bankalarına Karşı Ön yargı ve Eleştiriler

Katılım bankalarına karşı en çarpıcı durum şüphesiz konvansiyonel bankalardan farkının bilinmemesi ve katılım bankaları hakkında bilgi ve fikir sahibi olunmamasıdır. Bu durum faize duyarlı olan katılımcıların katılım bankalarına karşı bir ön yargı geliştirmelerine neden olmaktadır. Katılımcılar, katılım bankalarını tercih etmeme nedenleri sorulduğunda, bunların konvansiyonel bankalardan farkını bilmediklerini

ve işleyişlerinin aynı olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Katılım bankalarının işleyişinin konvansiyonel bankalarla aynı olduğunu belirttiler. Aynı zamanda katılım bankalarındaki “banka” ifadesinin kendilerinde şüphe oluşturduğunu dile getirdiler. Katılımcıların bu tespitleri çalışmamız açısından son derece çarpıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, katılım bankaları genel manada tam anlamıyla kendileri hakkında bilgi düzeyi oluşturmamaktadırlar. İkincisi, katılım bankaları konvansiyonel bankalardan farklarını ve işleyişlerini kamuoyuna yeterince aktarmamıştır. Dünya genelindeki İslami bankacılık kurumları, konvansiyonel bankacılığı destekleyen kurumsal çerçeveden faydalanmaya çalışmaktadır. Ancak, kendi özel ihtiyaçlarına yönelik kurumsal destek eksikliğinden muzdariptirler. Bu nedenle, uygun bir kurumsal yapının inşa edilmesi, İslami finans için belki de en ciddi zorluklardan birini teşkil etmektedir.<sup>19</sup> Katılım bankaları hakkında toplumda bir bilgi eksikliğinin olduğu ve katılım bankalarına ilişkin bilgi eksikliğinin sadece halka ulaşmakla sınırlı olmadığı, aynı zamanda işin meşruiyeti konusunda fetva verecek olan ilahiyat camiasına da katılım bankacılığı sisteminin net olarak açıklanamadığı görülmektedir.<sup>20</sup> Benzer şekilde bir anket çalışması yapan Ayvaz, katılım bankacılığı hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan konvansiyonel banka çalışanlarının katılım finans ürünlerinin kullanımının düşük seyirde izlendiği ve katılım bankalarının bilinirliğinin zayıf olduğu sonucuna varmıştır. Bu noktada akademiden, ilim adamlarından, toplum önderlerinden, sektör temsilcilerinden ve devletin bilfiil çabalarından faydalanılması gerektiğini öne sürmüştür.<sup>21</sup> Üçüncüsü, katılım bankaları banka ifadesi yerine dayanışmayı artıracak ve faizsiz faaliyetleri içerecek daha uygun kavramlara ihtiyaç duymaktadırlar. Katılımcıların bazıları bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

(G1): “Katılım bankalarını net olarak bilmiyorum. Yani işleyiş şeklini bilmiyorum, o yüzden hiç bulaşmak istemedim.”

(G12): “Beni tatmin etmiyorlar öyle diyebilirim. Bana yine onlarda da aynı durum varmış gibi geliyor. Sadece ismi değişik ve bazı argümanlar değiştirilmiş ve rahatlatılmış olabilir tabii ki.”

(G8): “Katılım bankalarını kulaktan dolma bilgilerle biliyorum. Tam araştırmadım. Ama adı banka zaten diye düşünüyoruz önce. Oradan alacağımız para her türlü şüphelidir mantığıyla kredi çekmiyoruz madem hiçbir bankaya gitmeyelim diye hareket ediyoruz.”

19 M. İkbâl vd. *Challenges Facing Islamic Banking* (Jeddah: Islamic Development Bank, 1998), 36.

20 Mehmet Yılmaz - Bilal Bağış, “Katılım Finans Sisteminin Türkiye’deki Mevcut Sorunları Ve Çözüm Önerileri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25/2 (2021), 305.

21 Hüseyin Ayvaz, “Geleneksel Banka Çalışanlarının Katılım Bankacılığı Hakkındaki Farkındalık Düzeylerinin Tespiti”, *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi* 2/2 (Aralık 2021), 68-92.

(G5): “Katılım bankaları olsun devlet bankaları olsun, devletin kendi katılım bankaları olsun bunların yaptığı muameleler işlemler onların içindeki fıkıh kurulları ne bileyim işte bunların hepsinin işleyişine baktığımızda aslında hepsi aynı birbirine yakın işleyişte gidiyor anladığım kadarıyla. Bu bankalarda yapılan işlemlerde bizim içimize sinmedi. Her ne kadar faizli işlem yapan bankalardan daha farklı bir işleyiş var ama neticeye baktığımız zaman faizli işlem yapan bankalara göre oranlar çok yakın ya da daha fazla oluyor.”

Katılım bankalarına karşı bir başka eleştiri ise kâr payı oranlarının konvansiyonel bankalar ile aynı hatta bazen daha fazla olmasıdır. Bu durum insanlar açısından hassasiyetin kötüye kullanılması olarak yorumlanmaktadır. Bu da katılım bankalarına karşı bir ön yargı oluşturmalarına sebebiyet vermektedir.

(G4): “Ama benim canımı yakan kısım, açıkçası konvansiyonel bankaların oranlarına kıyasla katılım bankalarının oranlarının onlardan iki katına, hatta belki daha fazlasına çıkmasıdır.”

Terzi 2020 yılında kaleme aldığı “Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?” adlı makalesinde katılım bankalarının kâr payı oranlarının konvansiyonel bankaların faiz oranlarına yakın, hatta çoğu zaman aynı oranda olduğunu dile getirmiştir. Yazar, bunun sebebini katılım bankalarının konvansiyonel bankalarla aynı piyasa şartlarında var olması olarak ifade etmiştir.<sup>22</sup> Katılım bankalarında uygulanan murabaha yönteminde, müşterilerin belirli bir vade sonunda konvansiyonel bankalardaki faiz oranlarına benzer oranlarla benzer tutarlarda ödeme gerçekleştirmeleri, kamuoyunda bu uygulamanın ‘faiz hilesi’ olduğu yönünde bir algıya yol açabilmektedir. Oysa murabaha ile konvansiyonel kredi arasındaki temel fark oranlarda değil, işlemin yöntemi ve işleyiş biçiminde ortaya çıkmaktadır.<sup>23</sup>

(G5): “Her ne kadar faizli işlem yapan bankalardan daha farklı bir işleyiş var olsa da neticeye baktığımız zaman faizli işlem yapan bankalara göre oranlar çok yakın ya da daha fazla oluyor.”

(G9): “Katılım bankaları da diğer bankalardan daha yüksek oranda geri alıyor. Evet helal bir şekilde yani helal dediğim caizlik noktasında olabilir ama geri alış mesela oran bazında yüksek geldi bize. Bu yüzden geri çektik kendimizi.”

(G7): “İster istemez banka olması hasebiyle bir şüphe olsa da, hocaların verdiği cevazlarla çevremde de katılım bankalarını kullananlar vardı. Ama bu oranların bazen daha yüksek olması insanların hassasiyetini sömürüyor mu hissi de veriyor.”

22 Ahmet Terzi, “Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/9 (Eylül 2013), 6.

23 İshak Emin Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı* (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınevi, 2013), 90.

(G15): “Katılım bankalarının kâr oranları normal bankadan daha fazla hani şöyle ben bankayla gittim görüşüm o dönem baktığımı hatırlıyorum bana fazla gelmişti normal yani faizli bankalardan daha fazla gelmişti bana.”

(G17): “Katılım bankasına karşı bir ön yargım yok ama oranlardan dolayı tercih etmek istemedik.”

## 2.4. Çevreden Alınan Eleştiriler

Bu bölümde, faiz hassasiyeti taşıyan katılımcıların sosyal çevrelerinden aldıkları eleştiriler incelenmiştir. Genel olarak, faize duyarlı kişilere yöneltilen yaygın eleştiriler arasında, bu hassasiyetin aşırı abartıldığı yönündeki ifadeler öne çıkmaktadır. Özellikle, günümüz ekonomik koşullarında faizli kredi kullanmadan mülk sahibi olunamayacağı algısı, faiz ile ilgili hassasiyeti olan bireylere yönelik en sık dile getirilen argümanlardan birini teşkil etmektedir. Bu durum, katılımcıların finansal kararlarını toplumsal normlar ve çevre beklentileriyle çelişen bir zeminde almaları nedeniyle karşılaştıkları sosyal baskıyı ve anlayış eksikliğini ortaya koymuştur. Çevrelerinin eleştiri ve yorumları ile ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

(G1): “Siz nasıl alacaksınız çok zor deyip yargılarda bulunuyorlardı.”

(G15): “Annem dayılarım falan hepsi, şu devirde kredi çekmezsen ev sahibi olamazsın. Kredi çekmezsen araba sahibi olamazsın, tarzında aşırı derecede bir baskı var.”

(G16): “Bana siz faize girmezseniz ev sahibi olamazsınız dediler hep. Yani herkes ev alırken araba alırken hatta düğün için bile faizli kredi çekiyorlar. Siz nasıl alacaksınız yapacaksınız diyorlardı.”

(G18): “Bana direkt bir eleştiri olmadı ama çevremde o kadar normalleşti ki normal olan kredi çekmek gibi bir algı oluşmuş durumda. O yüzden bizim kendimizi sakınmamız daha çok anormal geliyor.”

Faizden sakınan bireyler için maddi kazanç ve karlılıktan öte manevi huzur ve helallik kavramlarının ön planda olduğu görülüyor. Faizli kredi sonucunda maddi olarak bir artış görünse de, manevi bereket ve içsel huzuru sağlayamayacakları yönünde görüşlerini dile getirmektedirler:

(G20): “İnsanlar daha çok matematik hesabı yaparak kârlı olduklarını sanıyorlar, ama helal haram kavramını göz önüne almıyorlar. Birkaç sene önce kredi çekerek ev almış olsam evet taksiti bitmiş olacaktı belki şimdiye kadar, ama huzur bulamayacaktık.”

## SONUÇ

Bu çalışma, faiz hassasiyetine sahip bireylerin finansman ihtiyaçlarını karşılarken karşılaştıkları zorlukları ve benimsedikleri stratejileri detaylı olarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Faiz hassasiyetine sahip 20 katılımcı ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatta, konvansiyonel bankaların yanı sıra katılım bankalarına dahi yönelmemelerinin ardında yatan nedenleri ve bu durumun katılımcıların yaşamlarındaki somut yansımalarını gözler önüne sermiştir. Elde edilen bulgular, katılımcıların faiz hassasiyetinden ötürü sadece konvansiyonel bankacılık sisteminden uzak durmakla kalmayıp, katılım bankalarına yönelik de belirgin bir ön yargı taşıdıklarını göstermektedir. Bu ön yargının temelinde, katılım bankalarının işleyişlerinin konvansiyonel bankalarla olan benzerliği, özellikle de uyguladıkları katkı payı oranlarının rekabetçi olmaması, hatta bazı durumlarda daha yüksek seyretmesi yatmaktadır. Sadece 20 katılımcı ile sınırlı olan bu çalışma, katılım bankacılığı sisteminin İslami finans ilkelerine uygunluğu konusundaki güven algısının henüz yeterince güçlü olmadığını düşündürmektedir. Katılım bankacılığında uygulanan murabaha esaslı finansman yönteminin geleneksel bankaların faizli kredileriyle benzerlik gösterdiğini belirten Keleş, özellikle katılım bankalarının kâr payı ve taksit oranlarını piyasa faiz oranlarıyla paralel biçimde belirlemelerinin söz konusu kurumların konvansiyonel bankalarla benzer bir şekilde algılanmasına neden olduğunu dile getirmektedir.<sup>24</sup> Katılımcıların finansman ihtiyaçlarını geleneksel bankacılık kanalları dışında, ağırlıklı olarak sosyal çevreleriyle kurdukları borç ilişkileri aracılığıyla gidermeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Ancak bu yaklaşımın da beraberinde getirdiği ciddi sorunlar bulunmaktadır. Katılımcılar, yakın çevreleriyle olan borç ilişkilerinin zamanla zayıfladığını, karşılıklı güvenin zedelendiğini ve çoğu zaman ihtiyaç duydukları finansmanı bulamadıkları için isteklerini ertelemek veya temel ihtiyaçlarından feragat etmek zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum, faizden kaçınma ilkesinin, bireylerin maddi ihtiyaçlarını ve tüketim alışkanlıklarını doğrudan sınırlayıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Faiz karşıtlığının bu kısıtlayıcı etkisi, katılımcılarda “ihtiyaçları sınırlandırma ve gerekirse erteleme” anlayışını pekiştirmiştir. Bu anlayışın altında yatan temel motivasyonun ise **dini inanç ve Allah korkusu** olduğu net bir şekilde belirlenmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılar, faiz meselesinin dinî perspektiften ne kadar büyük bir günah olduğunu, hatta **Allah’a savaş açmak kadar ciddi bir mesele** olarak algılandığını vurgulamışlardır. Bu derin dinî inanç, maddi zorluklara rağmen faizden uzak durma kararlılıklarının ana sebebidir.

24 Yusuf Keleş, “Katılım Bankacılığı: Yapı, Uygulama ve Yasa Bağlamında Temel Sorunlar”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 6/3 (Ekim 2020), 357-388.

Faize karşı duyarlı olan bireylerin karşılaştığı bir diğer zorluk ise çevrelerinden aldıkları eleştiriler olmuştur. Günümüzde faizin ve faizli kredilerin toplumsal norm haline geldiği bir ortamda, faiz hassasiyeti gösteren bireylerin bu tutumları, çevreleri tarafından genellikle **aşırı veya abartılı** olarak algılanmaktadır. Bu durum, bireylerin sosyal çevreleriyle olan etkileşimlerinde zaman zaman dışlanma veya yanlış anlaşılma gibi deneyimler yaşamalarına neden olabilmektedir. Toplumun genelinde faize karşı oluşan “normalleşme” algısı, faizden kaçınan bireylerin hem psikolojik hem de sosyal baskı altında hissetmelerine yol açmaktadır. Bu bireyler, finansal kararlarında dinî ve etik değerleri öncelikli tutarken, modern tüketim toplumunun dayattığı “hemen sahip olma” ve “borçlanarak refaha ulaşma” gibi anlayışlarla çatışmaktadır. Bu çatışma, zaman zaman onların kendilerini yalnız hissetmelerine ve “farklı” damgası yemelerine neden olabilmektedir. Özellikle, acil ihtiyaçlar veya büyük yatırımlar söz konusu olduğunda, çevreden gelen “bir kereden bir şey olmaz” ya da “faizsiz kimse iş yapmaz” gibi söylemler, katılımcıların inançları ile pratik gerçeklikler arasında ciddi bir ikilem yaşamalarına yol açmıştır. Ancak, bu dış baskılara rağmen, katılımcıların **manevi huzuru ve maddi bereketi** somut olarak deneyimledikleri dikkat çekicidir.

Katılımcılar, dışarıdan bakıldığında imkânsız gibi görünen bu yaşam tarzına rağmen, faizden kaçınmanın kendilerine hem **içsel bir huzur** hem de **maddi bir bereket** getirdiğini ifade etmişlerdir. Bu deneyimlerini, faizli kredi kullanan yakınlarını gözlemleyerek ve kendi durumlarıyla kıyaslayarak somutlaştırabilmişlerdir. Örneğin, faizle borçlanan kişilerin sürekli borç döngüsü içinde olmaları, stres yaşamaları veya beklenmedik maliyetlerle karşılaşmaları gibi durumları gözlemlemek, faizden uzak durma kararlarının ne kadar doğru olduğunu pekiştirmiştir. Bu karşılaştırmalı gözlem, katılımcıların faizden kaçınma tercihlerinden **pişmanlık duymamalarını** sağlamış, aksine bu kararlılıklarının haklılığını kanıtlamıştır. Bereketi sadece maddi kazançla değil, aynı zamanda **huzurlu bir yaşam, stresin azlığı, borçluluk hissini olmaması ve Allah’a yakınlık** gibi manevi boyutlarda da deneyimledikleri anlaşılmıştır. Bu durum, faiz karşıtlığının sadece bir dinî vecibe olmasının ötesinde, bireylerin yaşam kalitesini artıran ve onlara **içsel bir tatmin** sağlayan kapsamlı bir yaşam felsefesi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu bireylerin faizsiz finansman arayışları, mikro düzeyde komşuluk ve akrabalık ilişkilerini güçlendirerek geleneksel dayanışma ağlarının yeniden canlanmasına da katkıda bulunmuştur. Borçlanma aracı olarak karz-ı hasene yönelmeleri bu durumun göstergelerinden biridir. Bu bağlamda, faiz konusunda gösterilen hassasiyet, modern finans sisteminin getirdiği bireyselleşme ve yabancılaşmaya karşı bir tür **toplumsal direnç** noktası olarak da okunabilir.

Bu araştırma, 20 katılımcı ile gerçekleştirilmiş olup, cevapların benzerlik göstermesi nedeniyle sınırlı bir örnekleme dayanmaktadır. Örneklemin genişletilmesi durumunda, nicel yöntemlerle yürütülecek araştırmaların farklı sonuçlar üretmesi muhtemeldir. Bu bağlamda, ileride yapılacak çalışmaların mevcut bulgularla farklılık arz edebileceği, alanın ve çalışma odağının dinamik yapısını ortaya koymaktadır. Mevcut çalışmada ağırlıklı olarak sorunlar ve eleştiriler üzerinde durulmuştur, ancak gelecekteki araştırmalarda bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve alternatif finansman yöntemlerinin incelenmesi uygun olacaktır.

---

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

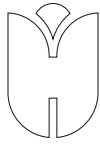
**Çıkar Çatışması/Competing Interests:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

**Finansman/Funding:** Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

---

## Kaynakça

- Aktepe, İshak Emin. *Sorularla Katılım Bankacılığı*. Ankara: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 1. Basım, 2013.
- Ayvaz, Hüseyin. "Geleneksel Banka Çalışanlarının Katılım Bankacılığı Hakkındaki Farkındalık Düzeylerinin Tespiti". *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi* 2/2 (Aralık 2021), 68-92.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri*. çev. Hasan Özcan. Ankara: Anı Yayıncılık, 2. Basım, 2019.
- Çürük, Suna Akten. *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim 1 Mayıs 2025. [www.kuran.diyaret.gov.tr](http://www.kuran.diyaret.gov.tr).
- Güçlü, İdris. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Güler, Ahmet vd. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Habergetiren, Ömer Faruk – Karakaş, Ahmet Canan. "Kredi Tutumlarının Maneviyat ve Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi". *Econder Uluslararası Akademik Dergi* 3/2 (Aralık, 2019), 145-167. <https://doi.org/10.35342/econder.644127>
- Hazıroğlu, Temel. "Türkiye'de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu Ve Kavramsal Önemi". *İslam Ekonomisi Ve Finans Dergisi (İEFD)* 2/1 (Eylül, 2016), 119-132. <https://hdl.handle.net/20.500.12436/270>
- Hazıroğlu, Temel. "İktisadi Dayanışma İçin Yeni Bir Sistem Olarak Enflasyona Endeksli TL Ve Karz-I Hasen Fonu". *İslam Ekonomisi Ve Finans Dergisi (İEFD)* 7/2 (Haziran, 2021), 255-292. <https://doi.org/10.54863/jief.932736>
- Keleş, Yusuf. "Katılım Bankacılığı: Yapı, Uygulama ve Yasa Bağlamında Temel Sorunlar". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finans Araştırmaları Dergisi* 6/3 (Ekim 2020), 357-388. <https://doi.org/10.25272/ijisef.707169>
- İkbal, M. vd. (1998). *Challenges Facing Islamic Banking*. Jeddah: İslam Kalkınma Bankası, İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü, King Fahd National Library-in-Publication Data
- Orman, Sabri. *İktisat Tarih ve Toplum*. İstanbul : Küre Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Orhan, Zeyneb Hafsa. *40 Soruda Katılım Bankacılığı*. İstanbul: İktisat Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Özdemir, Mücahit. *40 Soruda Karz-ı Hasen*. İstanbul: İktisat Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Patton, Q. M. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. ed. Mesut Bütün – Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Yayıncılık, 4. Basım, 2014
- Poyraz, Gülden. "Modern Bankacılığının Kökleri ve İslam Medeniyetlerinde Finansal Enstrümanlar". *Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar*. ed. Murat Ustaoglu - Ahmet İncekara. 273-290 İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Terzi, Ahmet. "Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak mı?". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/9 (Eylül 2013).
- Yıldırım Ali - Şimşek Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 4. Basım, 2004.
- Yılmaz, İsa vd. "Ailede Kurtarıcı Olarak 'Banka Kredisi': Kredi Kullanımının Aile Sistemi Üzerindeki Etkileri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 284-305. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1324597>.
- Yılmaz, Mehmet - Bağış, Bilal. "Katılım Finans Sisteminin Türkiye'deki Mevcut Sorunları Ve Çözüm Önerileri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 25/2 (Ağustos 2021), 303-318.



## İslam Hukuku Açısından Gasp ve İtlafta Menfaatin Tazmini\*

Yunus ARAZ

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,  
İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim

Associate Prof., Eskişehir Osmangazi University,  
Faculty of Theology, Islamic Law, Eskişehir Türkiye

yunusaraz81@gmail.com | ORCID: 0000-0003-1582-3176

**Özet:** Bu çalışmada gasp ve itlaf durumunda menfaatin tazmini ile ilgili İslam hukukçularının görüşleri delilleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. İslam hukuku, mülkiyet haklarının korunmasını ve zararın giderilmesini temel ilke olarak benimsemiştir. İslam hukukunda mala yönelik haksız fiiller hırsızlık, gasp ve itlaf gibi başlıklar altında ele alınmış, ceza ve borçlar hukuku bölümlerinde incelenmiştir. Hırsızlık ceza hukuku kapsamında ele alınırken, gasp ve itlaf ise bir kısmı ceza hukuku bölümünde işlenmekle birlikte genel olarak borçlar hukuku ve tazminat ile ilgili bölümlerde ele alınmıştır. Gerek menfaatin tanımlanmasında gerekse hukuki tasarruflara konu olmasında mezhepler arasında içtihad farklılıkları oluşmuştur. Buna bağlı olarak gasp ve itlaf gibi haksız fiillerde menfaatin zarara uğraması ve tazmini ile ilgili de farklı görüşler benimsenmiştir. Maddi zararlar nispeten kolay tespit edilip telafi edilebilirken, menfaat kaybı gibi soyut ve ihtimale dayalı zararlar hukuki açıdan daha karmaşık bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda klasik fıkıh kaynakları ve mezheplerin yaklaşımları, özellikle başlangıçta menfaat mal olarak görmeyen Hanefi mezhebi ekseninde analiz edilmiştir. Ancak vakıf ve yetim mallarının korunması gibi pratik ihtiyaçlar doğrultusunda Hanefi içtihatlarında zamanla istisnalar geliştirilmiş ve menfaatin belirli şartlarda tazmin edilebileceği kabul edilmiştir. Diğer mezheplerde ise menfaatin doğrudan mal kapsamında değerlendirilmesi erken dönemden itibaren tazmininin kabulü yönünde ictihada sebep olmuştur. Osmanlı

\* Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2016 yılında tamamladığımız "İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 24.07.2025 | Kabul/Accepted: 22.09.2025 | Yayın/Published: 30.09.2025

**Atıf/Citation:** Araz, Yunus. "İslam Hukuku Açısından Gasp ve İtlafta Menfaatin Tazmini". *Muamelat: İslam İktisadı Dergisi* 1(1) (Eylül 2025), 49-100./Araz, Yunus. "Compensation for Benefits in Case of Ghasb (Extortion) and İtlaf (Destruction) in Terms of Islamic Law". *Muamelat: Journal of Islamic Economics* 1(1) (September 2025), 49-100.

<https://doi.org/10.36657/muamelat.1749944>

**İntihal/Plagiarism:** Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Yunus Araz | CC BY-NC-ND 4.0

döneminde Mecelle ile bu görüş daha da sistematik hale getirilmiştir. Çalışma, nihayetinde İslam hukukunun adalet ve zararı önleme gibi temel amaçlarıyla uyumlu bir şekilde menfaat tazminine imkân tanınması gerektiği sonucuna varmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Hukuku, Tazminat, Muhtemel Menfaat, Gasp, İtlaf, Menfaatin Tazmini

### **Compensation for Benefits in Case of Ghasb (Extortion) and İtlaf (Destruction) in Terms of Islamic Law\*\***

**Abstract:** In this study, the views of Islamic jurists regarding the compensation of benefits in cases of ghasb (usurpation) and itlaf (destruction) are examined along with their legal evidences. Islamic law adopts the protection of property rights and the rectification of harm as fundamental principles. Unlawful acts against property in Islamic law are addressed under the categories of theft, usurpation, and destruction, and are examined within both criminal and civil (contractual and compensatory) legal frameworks. While theft is generally discussed under criminal law, ghasb and itlaf are primarily dealt with in the context of civil obligations and compensation. There are significant differences of opinion among the Islamic schools of law concerning the definition of benefit (manfá'ah) and its eligibility to be the subject of legal transactions. Consequently, different juristic approaches have developed regarding the compensability of benefits lost due to unlawful acts such as ghasb and itlaf. While material damages can often be easily identified and compensated, the loss of benefits—being abstract and probabilistic—poses more complex legal challenges. This study analyzes classical jurisprudential sources with a particular focus on the Hanafi school, which initially did not recognize benefit as a form of compensable property. However, in response to practical necessities—especially concerning the protection of waqf (endowment) and the property of the orphan—later Hanafi jurists introduced exceptions, acknowledging that benefits could be subject to compensation under specific circumstances. This evolving approach was eventually codified in a more systematic manner during the Ottoman era through the Mecelle. In contrast, other schools of Islamic law (Shafi'i, Maliki, and Hanbali) have generally treated benefit as a form of property from the outset, leading to differing legal interpretations. Ultimately, this study concludes that permitting the compensation of benefits is in harmony with the essential aims of Islamic law—namely, the realization of justice and the prevention of harm.

**Keywords:** Islamic Law, Compensation, Probable Benefit, Extortion, Destruction, Compensation of Benefit

\*\* This study is grounded on my doctorate dissertation titled "Compensation of Benefit in Islamic Law", (PhD Dissertation, Atatürk University Institute of Social Sciences, Erzurum, Türkiye, 2016).

## Giriş

İslam hukukunda muamelat alanında en temel ilkelerden biri, başkalarına (haksız bir şekilde) zarar vermemek, zarar verilmişse de bunu en güzel şekilde telafi etmektir.<sup>1</sup> İslam dininde insanların birbiri ile olan ilişkilerinde asıl önemli olan husus Allah korkusu, ahlakilik ilkesi ve kul hakkı bilincidir. Müslüman bir bireyin davranışlarında aslolan haksızlık yapmaması ve zulmetmemesidir. Başkasına haksız bir şekilde verilen zararlarda ise başta ceza hukuku olmak üzere borçlar hukuku ve tazminat hukuku bağlamında müeyyideler uygulanarak zararlar telafi edilmiş ve toplumda oluşan huzursuzluk, kin, nefret ve düşmanlık giderilmeye çalışılmıştır. Kişiye verilen zararlar ya maddî ya da manevî zararlardır. Manevî zararlar kişinin mal varlığında bir eksilmeye sebep olmayan fakat şahsiyeti, kişiliği, şeref ve onurunu zedeleyen durumlardır. Maddî zararlar ise, kişinin malvarlığı ve bedenine yönelik meydana gelen zararlardır. Kişinin mal varlığındaki zarar, zarar meydana gelmeden öncesine göre, mal varlığında eksilmeye sebep olan zararlar olarak değerlendirilir. Menfaatin kaybı dışında kalan maddî zararlar, hem tespit açısından hem de tazmine konu olacak meblağ açısından belirlenmesinde çok fazla sıkıntı yaşanmayacak hususlardır. Fakat menfaat kaybı, kesinliği ispat edilemeyecek ve tahmini olarak belirlenebilecek bir konudur.

Bu araştırma, İslam hukukunda menfaat kavramının mahiyetini ve gasp ile itlaf durumlarında menfaatin tazmini meselesini ele almaktadır. Klasik dönemde haksız fiiller tek tek incelenirken modern dönemde genel bir haksız fiil nazariyesi çerçevesinde ele alınmıştır. Menfaatin mal sayılıp sayılmayacağı konusu fıkıhta erken dönemlerden itibaren tartışılmış, bu tartışmalar akitler ve tazmin hükümlerini de etkilemiştir. Hanefiler menfaati mal kabul etmedikleri için bazı akitleri istihsan yoluyla caiz görürken, menfaati mal kabul edenler gasp ve itlaf durumunda tazmini gerekli saymışlardır. Çalışma, menfaatin tanımı ve fikhî uygulamalardaki yerine değindikten sonra gasp ve itlaf bağlamında menfaatin tazmini üzerinde yoğunlaşacaktır. Nihai olarak menfaatin tazmini meselesinin hem klasik hem modern dönemde tartışıldığı, günümüzde de insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan sorunlara pratik çözümler sunabilecek önemli bir konu olduğu vurgulanmaktadır.

Araştırmada yöntem olarak öncelikle doküman incelemesi yapılarak yazılı kaynaklar incelenmiş, elde edilen veriler anlama, analiz etme ve değerlendirme sürecinden geçirilmiştir. Çalışmada, menfaat ve tazmini dağınık konular arasından

1 Nitekim Mecelle'de bu bağlamda çokça külli kiade bulunmaktadır. "Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur." (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ) Mecelle md. 19., "Zarar izale edilir." (الضَّرَرُ يُزَالُ) Mecelle md. 20., "Zarar bi-kadari'l-inkân def' olunur." (الضَّرَرُ يُدْفَعُ بِقَدْرِ الْإِمْكَانِ) Mecelle md. 31.

örneklerle ele alınmış, günümüzde kullanılabilir genel ilkelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda gasp ve itlaf bağlamında menfaatin tazmini, özellikle Hanefî mezhebinin farklı icthadları üzerinde durularak değerlendirilmiştir.

Araştırmada temel kaynakları klasik fıkıh eserleri oluşturmuş, ayet ve hadislerin doğru anlaşılması için tefsir ve hadis kaynaklarına da başvurulmuştur. Meseleyi doğrudan ele alan Türkçe ilk çalışma Nuri Kahveci'nin "İslam Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini" adlı makalesidir. Bu makale konu hakkında ilk kaleme alınan eser olması sebebiyle meseleyi genel hatları ile incelemiş fakat birçok konu detaylarına inilmeden verilmiştir. Arapça çalışmalardan İbrâhim Fazıl ed-Debbû'nun *Damânü'l-menâfi'* adlı eseri tazminat hukukunu geniş şekilde ele almış, fakat menfaatin tazmini noktasında sınırlı bilgi sunmuştur. Abdullah Kahraman ve Nizamettin Karataş tarafından kaleme alınan "İbn Hümam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi" makalesi ise Seyyid Nesib Efendi'nin İbn Hümam'ın menfaatin tazmini konusunda Hanefî mezhebine muhalif olan görüşünü ele alıp incelemektedir. Yine Kamil Yelek tarafından yazılan "The Historical Journey of the Legal Change in the Hanafi School About the Compensation of Benefits" (Menfaatlerin Tazminiyle İlgili Hanefî Mezhebinde Yaşanan Hukuki Değişimin Tarihi Serüveni) adlı makale Hanefî mezhebinde ileride bahsedeceğimiz menfaatin tazmini konusunda istisnaların ilk olarak ne zaman gündeme geldiği konusunu ele almaktadır. Dolayısıyla bu çalışmamızda her ne kadar diğer çalışmalarda bulunan konulara benzer konular olacaksa da meselenin bütün yönleriyle ele alınması ve detaylı incelemesi bağlamında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

## 1. Menfaatin Tanımı

Menfaat kelimesi Arapçadan dilimize geçmiş bir isimdir. Faydalı olmak, yararak gibi manalara gelir. Sözlüklerde genel olarak, herhangi bir şeyden yararlanarak elde edilen maddî ve manevî bütün faydalar için kullanılır.<sup>2</sup>

2 Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânul Arap* (Beirut: Dâru Sadır, 1990), 8/358; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac (Kuveyt: Vizaretü'l-İrşad ve'l-Enba, 1965), 22/268; Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 767; Muhammed İmâre, *Kâmûsü'l-mustalahâtü'l-iktisâdiyye fi'l-hadâretü'l-İslâmiyye* (Beirut: Dâru'ş-Şürûk, 1993), 598; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî Feyyûmî, *el-Misbâhü'l-münîr: Mu'cemu Arabî Arabî* (Beirut: Mektebetu Lübnan (Librairie du Liban), 1987), 236; Ali Hafîf, *Buhûs ve makâlât fi't-teşri'i'l-İslâmî* (Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010), 179.

Menfaat kelimesi Kur'an'da ve hadislerde geçmektedir.<sup>3</sup> Çoğunlukla ahirette insana yararlı olacak durumlardan, bağışlanmadan, imanın faydası ve küfrün zararından bahsedilmektedir.<sup>4</sup> Bazen de dünyada fayda ve yarar elde edilecek durumlardan bahsedilmiştir.<sup>5</sup> Ayet ve hadislerde görüldüğü kadarıyla, insanların şer'i sınırlar dâhilinde, eşyanın menfaatlerinden faydalanmalarına izin verilmiştir. Menfaatlerin eşyanın özünde olduğu ve insanların onları işleterek elde edebilecekleri bildirilmektedir.

Erken dönem İslam hukuku kaynaklarında menfaat ile ilgili tam bir tanıma rastlanamamakla birlikte menfaatin tazmininin konu edildiği bölümlerde verilen bilgiler menfaatin tanımını yapma konusunda açıklayıcı olmaktadır. Serahsî, menfaatin anbean var olduğunu, iki vakitte varlığını devam ettirmediğini, sürekli var olmayıp, araz olduğunu, var olur olmaz ortadan kaybolduğunu belirtir. Bu bağlamda menfaati, '*cevher olan bir ayna bağlı olarak varlık bulan araz*' şeklinde tanımlar.<sup>6</sup> Dolayısıyla burada menfaat, sadece aylardan elde edilen arazî faydalarla sınırlandırılmaktadır.

Mâlikî âlimi İbn Arafе ise menfaati, '*elde edildiği şeye izafe edilmeden hissî olarak işaret edilemeyen ve izafe edildiği şeyin bir parçası olmayan şeydir*' şeklinde tarif eder.<sup>7</sup> Şâfiî âlimi Zencânî, İmam Şâfiî'nin aylardan elde edilen menfaatleri mahiyet olarak var olan ayn seviyesinde gördüğünü, aslı itibariyle ayların heyet olarak var olduğu, kendisinden istifadenin mümkün olduğu durumlarda onlardan elde edilmek istenen arazların da meydana geleceğini söyler. Devamında şöyle der: '*Ev, çatısıyla sıcak ve soğuktan korunmaya hazırdır, duvarlarıyla gaspçılar ve hırsızlardan korur, tabanıyla yerden korur. Dolayısıyla bütün ayların kendilerini diğerlerinden ayıran heyetleri vardır. Bunlarla elde edilmek istenen amaca ulaşılır. Bunlar (heyetler) menfaatlerdir. Bu heyetler arazdır ve bütün arazlar gibi var olur ve yok olurlar.*'<sup>8</sup> Şâfiî âlimi Zerkeşi de menfaati tanımlarken aynı şekilde evin oturmaya müsait olmasında olduğu gibi ayların kendisinden istifadeye hazır olma hali olarak açıklar.<sup>9</sup> Hanbelî mezhebinde de

3 نبع kökünden türeyen kelimelerin geçtiği ayet ve hadisler için bakınız Bkz. *El-Mu'cemü'l-müfehres li'l-Kur'âni'l-Kerim = Kur'an fihristi: kelime-konu* (İstanbul: İFAV Yayınları, ts.), 180-181; Arent Jean Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadisi'n-nebevî = Concordance et indices de la tradition musulmane* (Leiden: E. J. Brill, 1936), 7/511-515.

4 Bkz. el-Bakara 2/123; el-Mâide 5/119; el-En'am 6/71; Yûnus 10/98; Tâhâ 20/109; eş-Şuarâ' 26/88; Sebe' 34/23; el-Mümtehine 60/3.

5 Bkz. el-Bakara 2/164, 219; en-Nisâ 4/11; er-Ra'd 13/16-17; en-Nahl 16/5; el-Hac 22/33; el-Mü'minûn 23/21; eş-Şuarâ' 26/73.

6 Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1979), 11/80.

7 Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım Rassâ' Ensârî Rassa', *Şerhu hududî İbn Arafе = el-hidâyetü'l-kâfiyetü'ş-şâfiye li-beyânî hakâiki'l-İmâm İbn Arafе el-vâfiye* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 521.

8 Ebû'l-Menâkib Şehabeddin Mahmûd b. Ahmed Zencânî, *Tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 225.

9 Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/315.

menfaat, evde oturma, hayvana binme, köleyi çalıştırma gibi aynların kullanılmasıyla elde edilen fayda olarak tanımlanmıştır.<sup>10</sup>

Modern dönem kaynaklarında menfaatle ilgili yapılan bazı tanımlar ise şöyledir: ‘Menfaatten kasıt, eşyanın kullanılmasıyla elde edilen, onunla var olup onunla yok olan arazî faydalardır. Bunun belirleyicisi ise zamandır. Arazlar, varlığı aynın varlığıyla olan, yokluğu yine onun yokluğu ile olan şeylerdir.’<sup>11</sup>

‘Menfaat evde oturmakta, hayvana binmekte olduğu gibi, aynın kullanılmasıyla elde edilen faydadır.’<sup>12</sup>

‘Aynlardan ve malî değeri olan şeylerden elde edilmek istenen fakat tek başına elde edilmesi mümkün olmayan faydalardır.’<sup>13</sup>

Klasik ve modern döneme ait kaynaklardan aktardığımız bilgiler ışığında menfaati şu şekilde tanımlamak mümkündür: ‘Menfaat, tek başına varlığı olmamakla birlikte eşya ve çalışmasıyla menfaatin elde edileceği varlık, var oldukça varlık potansiyeli olan, eşyanın kullanılması, insan ve hayvanın çalışmasıyla varlığı ortaya çıkan ve bunlar var oldukça yokluğu düşünülemeyen, eşya, insan ve hayvandaki arazî faydadır.’ Buna göre eşya, insan veya hayvana bağlı olan menfaatler ancak eşyanın kullanılması, şahsın veya hayvanın o menfaatleri var kılacak amelleriyle var olabilirler. Menfaatler, kendilerine bağlı oldukları mallardan veya kişilerden ayrı düşünülemezler. Dolayısıyla eşya var oldukça menfaatlerin de varlığı kabul edilmelidir. Bu durumda eşyanın kullanılmayıp atıl bırakılması, şahsın amelde bulunmaması veya bulunacak imkânının olmaması, menfaatin ortaya çıkmasına engeldir. Bu durumlarda menfaatin varlığından bahsedilemez. Her ne kadar menfaat potansiyel olarak varsa da varlık sahasına çıkma imkânı yok olduğu için var kabul edilmemelidir.

## 2. Menfaatin Zarara Uğraması

Menfaatin tazmini konusunu araştırırken, klasik kaynaklarda menfaatin tazmininin ele alındığı gasp ve itlaf konuları bizim için temel inceleme alanı olacaktır. Çünkü fikhın üzerinde şekillendiği bu kaynaklarda, menfaatin tazmini konusu doğrudan ele alınmayıp, özellikle gasp ve itlafta menfaat kaybının yaşanması durumunda tazminin mümkün olup olmayacağı bahsi içinde işlenmiştir. Menfaatin kaybı ile ilgili diğer durumlar ise bu iki duruma atıf yapılarak ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda menfaatin tazmini konusu da gasp ve itlaf özelinde işlenerek ele alınacaktır.

10 Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed Ba’li, *el-Mutli’ alâ alfâzi’l-Mukni’*, thk. Mahmud el-Arnavut - Yasin Mahmud el-Hatib (Cidde: Mektebetü’s-Sevadi, 2003), 491.

11 Ali Hafif, *ed-Damân fi’l-fikhi’l-İslâmî* (Bulak: el-Matbaatü’l-Fenniyye, 1971), 1/48.

12 Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hukkam şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, çev. Fehmi el-Hüseyni (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 1/115.

13 Teysir Muhammed Bermu, *Nazariyyetü’l-menfa’a fi’l-fikhi’l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru’n-Nevâdir, 2008), 45.

## 2.1. Gasp Durumunda Menfaatin Zarara Uğraması

Klasik İslam hukuku kaynaklarında menfaatin tazmini ile ilgili bilgilerin önemli bir kısmı gasp konusunda verilir. Bu bağlamda biz de öncelikle gasp fiilinin ne olduğunu ve gaspta tazmin hükümlerini belirledikten sonra gasp durumunda menfaatin kaybına değineceğiz. Diğer bir anlatımla, gasp konusunun bütün ayrıntılarına girmeyip sadece konumuzla alakası bakımından gasp durumunda uygulanması gereken müeyyideler ve menfaatin kaybında ne tür bir işlem yapılacağı konusu asıl araştırma konumuz olacaktır.

### 2.1.1. Gaspın Tanımı ve Kapsamı

Sözlükte, ‘bir şeyi haksız yere zulmen almak’, ‘başkasına ait bir şeyi kullanmak için düşmanlık ve zorbalıkla almak’, ‘bir şeyi kahren, zorla ve haksız yere almak’<sup>14</sup> anlamlarına gelen gasp, ıstilahta mezhepler arasında farklı tanımlamalara sahiptir.

Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ‘a göre gasb, ‘mala yönelik bir fiille, malikin mütekavvim mal üzerindeki zilyedliğini açıkça ve zorla izale etmektir.’ Mala yönelik bir fiille kastedilen şey gâsıbın, mala el koyarak başka bir yere nakletmesidir. İmam Muhammed ise gasbın, mala yönelik bir fiille olmasını gerekli görmemektedir.<sup>15</sup> Bu ayrım gayrimenküllerde gasp fiilinin vuku bulup bulmayacağı görüşüne dayanmaktadır.<sup>16</sup> Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf’a göre gasp fiili, gayrimenküllerde gerçekleşmezken, İmam Muhammed, taşınmaz malların da gaspa konu olacağını belirtir.<sup>17</sup>

Mezhep içerisinde küçük ayrıntılarla farklı tarifler yapılsa da genel olarak gasp, ‘sahibinin izni olmaksızın muhterem ve mütekavvim bir malı açıkça sahibinin zilyedliğini giderip, kendi zilyedliğini tesis edecek şekilde almaktır’ diye tarif edilir.<sup>18</sup> Mecelle’de

14 İbn Manzûr, *Lisânul Arap*, 1/648; Firûzâbâdi, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 120; Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1979), 1/194; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 11/181; Muhammed ez-Zührî Gamrâvi, *es-Sirâcü'l-vehhâc şerhü alâ metni'l-Minhâc* (Beirut: Daru'l-Cil, 1987), 266; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 7/327.

15 Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-senâi' fi tertibi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcud (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 10/3; Ebû Muhammed b. Ğânim b. Muhammed Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât fi mezhebi'l-İmâmi'l-Azam Ebi Hanife en-Nu'mân*, thk. Muhammed Ahmed Serac - Ali Cuma Muhammed (Kahire: Darü's-Selam, 1999), 1/287; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 7/330.

16 M. Akif Aydın, “İslam Hukukunda Gasp”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 9/Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı (1995), 164.

17 Serahsî, *Mebisüt*, 11/73; Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât*, 1/287; Hafif, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/110; Kuyucaklızade Atif Bey, *Mecelle-i ahkâm-ı adliyye: şerh-i kitabi'l-gasb ve'l-itlaf* (Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1332), 3.

18 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 11/181; Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât*, 1/287; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 2/494; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 7/327.

ise, ‘*Gasp, bir kimsenin izni olmaksızın malını ahz ve zabt etmektir ki ahz eden kimseye gâsıp ve ol mala mağsûp ve sahibine mağsûbun minh denir*’<sup>19</sup> şeklinde geçmektedir.

Malikî mezhebinde *gasp*, ‘*Hirabe (eşkiyalık, kaba kuvvet, yol kesme, çarpışma) olmaksızın zorla, haksız bir şekilde bir mala el koymak*’ şeklinde tarif edilir.<sup>20</sup> İbn Arafese, ‘*Öldürme korkusu olmaksızın bir malı –menfaati dışında- zorla ve zulmen almaktır*’ şeklinde tarif eder.<sup>21</sup>

Şâfiî mezhebinde ise *gaspın* ‘*haksız bir şekilde, düşmanca başkasına ait bir hakkı istila etmek*’ şeklinde tarif edildiğini görüyoruz.<sup>22</sup> Cüveynî’nin verdiği başka bir tarife göre ise *gasp*, ‘*haksız bir şekilde, başkasının milkindeki şeyi istila etmek*’ şeklinde geçmektedir.<sup>23</sup> Tanımlarda da görüleceği gibi başkasının malında kaydı olmayıp, ‘başkasına ait bir hak’ veya ‘başkasının milkindeki şey’ tabiri kullanılmaktadır. Bu ise *gaspın* sadece malda değil mâlik olunabilen mal dışındaki hak ve menfaatlerde de olacağını göstermek içindir.<sup>24</sup>

Hanbelî mezhebinde *gasp*, ‘*Başkasının malına haksız yere el koymak*’ şeklinde tanımlanmıştır.<sup>25</sup> Merdâvî, bu tanımın birçok kaynakta geçtiğini fakat bu hali ile *gasp* tanımının köpek, zimmînin şarabı, menfaatler, haklar ve ihtisasları dışarda bıraktığından dolayı eksik olduğunu belirtir.<sup>26</sup> Daha sonra bazı tanımlar vererek bunlardan ‘*el-Mutli*’ adlı eserde verilen ‘*Başkasının hakkını istila etmektir*’<sup>27</sup> şeklindeki tanımları daha uygun bulmaktadır.<sup>28</sup>

19 Mecelle md. 881.

20 Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfi, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Hacci - Muhammed Bu Hubze (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 8/285; Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Muhammed İliş, *Şerhu Minehi'l-celil ala Muhtasari'l-allame Halil* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), 7/76; Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdir, *Şerhu's-sağîr ala akrebi'l-mesâlik ila mezhebi'l-İmâm Mâlik* (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 3/581; Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafese Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ala şerhi'l-kebir* (b.y.: Dârü İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 3/442.

21 Rassa, *Şerhu hududi İbn Arafese*, 466; Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruayni Hattâb, *el-Hattâb: Mevâhibü'l-celil fi şerhi Muhtasari's-Şeyh Halil*, thk. Muhammed b. Muhammed Ali b. Abdülvedud el-Mübareki eş-Şinkiti - eş-Şeyh Yedali b. el-Hac Ahmed el-Yakubi eş-Şinkiti (Nuakşot: Darü'r-Rıdvân, 2010), 6/21; Muhammed İliş, *Şerhu Minehi'l-celil*, 7/76.

22 Şemsuddîn Muhammed b. Hatib Şirbini, *Muğni'l-muhtâc ila Ma'rifeti Maani Elfazi'l- Minhâc*, thk. Muhammed Halil (Beyrut: Darü'l-Marife, 1997), 3/334; Gamrâvî, *es-Sirâcü'l-vehhâc şerhu âla metni'l-Minhâc*, 226; Hafif, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/110.

23 İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Rüknuddin Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dib (Beyrut: Darü'l-Minhac, 2007), 7/167.

24 Şirbini, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/334.

25 Ebü Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâli Makdisi İbn Kudâme, *el-Muğni* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, ts.), 5/374; Ebü İshak Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 5/15.

26 Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf ala mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Hamid el-Fikî (Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1956), 6/121.

27 Ba'li, *el-Mutli' ala alfâzi'l-Mukni'*, 330.

28 Merdâvî, *el-İnsâf*, 6/121.

Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un daha önce verdiğimiz tanımlarında da görüldüğü gibi gasp fiili, mal üzerinde gâsıbın bir fiiliyle, mal sahibinin zilyedliğinin giderilmesi ve gâsıbın zilyedliğinin tesisi şeklinde ele alınmıştır. Burada 'gâsıbın mal üzerinde ki fiili' ile kastedilen, malı alıp başka bir yere taşımaktır. Dolayısıyla gasp fiili bu iki imama göre taşınabilen malların yerinin değiştirilmesiyle olmaktadır. Hatta kaynaklarda başkasının serdiği halı, seccade üzerine zorla da olsa oturmak veya kap kacağa el koyup bir yerden bir yere nakletmemek veya bineğine binip sürmemek gasp sayılmamıştır.<sup>29</sup> İmam Muhammed ise mala yönelik bir fiil şartını gerekli görmemekte gaspın gayrimenkül mallarda da olabileceğini belirtmektedir.<sup>30</sup> Malikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde ise gasp, mağsup mal üzerindeki gâsıbın zilyedliğinin tesisidir. Dolayısıyla ister menkûl olsun, ister gayrimenkûl olsun zorla meydana gelen zilyedlik tesisi gasp fiili olarak değerlendirilmiştir.<sup>31</sup>

Gayrimenkûlleri gasp kapsamında değerlendirenler, Hz. Peygamber'den rivayet edilen, "Kim bir karış toprağı gasbederse, kıyamet günü Allah yedi kat yeri onun (boynuna) geçirir"<sup>32</sup> hadisinde, arazilerin gasp kapsamında değerlendirileceğinin açıkça belirtildiği ifade edilmiştir.<sup>33</sup> Hanefiler ise bu hadiste gasp lafzının sözlük anlamıyla ele alındığını ve ıstilahî anlamda gasp olmadığını ifade ederler. Tıpkı Hz. Peygamberin, "رجل باع حراً"<sup>34</sup> hadisinde hür kişinin satılmasında satma fiilini kullanması gibidir. Nasıl ki bu hadisten hür olan kişinin satımı hükmü çıkmazsa, yukarıdaki hadisten de akarın gaspı hükmü çıkarılamaz. Ayrıca akarda gasp gerçekleşseydi Hz. Peygamber

29 Ebû'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmûd Kâdihân, Fetâvâ Kâdihân, thk. Salim Mustafa el-Bedri (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 3/96; Ebu Muhammed Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Sirâceddin el-Üşî, el-Fetâvâ's-Sirâciyye, thk. Muhammed Osman el-Bestevî (Linîşiya: Dâru'l-Ulum Zekerîyya, 2011), 349; Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî, el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasî'l-Arabî, ts.), 4/296; Bağdâdî, Mecmaü'd-damânât, 1/287.

30 Merğînânî, *Hidâye*, 4/297; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/337.

31 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/231-232; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/333; Hafîf, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/110. Malikî mezhebinde isimlendirmede farklılık olsa da tazmin konusunda aynı durum söz konusudur.

32 Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasar min umûri Rasûlillah ve sünenihi ve eyyâmihî*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. (Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2011), "Mezâlim", 14; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1991), "Tahrîmu'z-zulm", 138; Ebû 'Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1996), 10/412.

33 Ebû'l-Hüseyn İbn Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Salim b. Es'ad el-Yemanî İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nuri (Beyrut: Dâru'l-Minhac, 2000), 7/10.

34 Buhârî, "Büyü", 106.

"قَالَ اللَّهُ: ثَلَاثَةٌ أَنَا حَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِي دُمًّا عَدُوًّا، وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْتَفَى مِنَهُ وَلَمْ يُعْطِ أَجْرَهُ" Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Ben kıyamet günü şu üç (grup) insanın düşmanıyım: Benim adıma and içtikten sonra sözünden cayan kişi, hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kişi, ücretle bir işçi tutup işini gödüren ve işçinin ücretini vermeyen kişi"

bunun dünyadaki tazmininden bahsederdi. Oysa böyle bir haksız fiilin karşılığının ahirette olacağını belirtmektedir.<sup>35</sup> Serahsî akarda da gasp fiilinin (haksız şekilde el koyma) gerçekleşeceğini fakat gasp sorumluluğunun olmayacağını belirtir. Çünkü mal sahibinin zilyedliği sabit bir mal üzerinde kesinleşince, bu mal nakledilmedikçe hüküm devam eder. Bu hüküm taşınma gerçekleşmedikçe menkûller içinde geçerlidir. Örneğin gâsıp, koyun sahiplerini hapsetse ve belirli bir mekânda bekletilen koyunlar telef olmadıkça sorumluluk gerçekleşmez.<sup>36</sup>

Bu açıdan bakıldığında Hanefî mezhebinde gasba konu olacak nesnenin mal olması gerekir. Buna göre mal kapsamında değerlendirilmeyen murdar hayvan, kan ve menfaatler gibi şeyler Hanefilerce gasp kapsamında değerlendirilmez. Hanefiler malı tanımlarken<sup>37</sup> menfaati, mal kapsamında saymamaktadır. Buna binaen Hanefî mezhebinde menfaatler gasp kapsamına alınmamaktadır.<sup>38</sup>

Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde ise gasbın özellikle 'bir hakkı istila etmek' şeklinde tanımlanması ile gasp fiilinin malı, menfaati ve zevaidi kapsadığı kabul edilmiştir. Ayrıca bu mezheplerin mal tanımında<sup>39</sup> menfaatin de mal kapsamına girdiği görüşü

35 Serahsî, *Mebûsât*, 11/74; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/343; Cessâs'ın 'Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî' adlı eserinde Ebû Hanife'nin de akarın gasbına dair görüşü olduğu fakat yine de tazmine konu olmayacağı görüşü ile ilgili farklı rivayetler verilmektedir. Buna göre sözlük anlamıyla dahi olsa gayrimenkullere haksız yere el konulması gasp olarak değerlendirilebilir. Fakat yine de helâki durumunda ve kullanılmaları durumunda tazmin talep edilmez. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 3/327-328.

36 Serahsî, *Mebûsât*, 11/74; Haksız fiilin gasp sayılmasına rağmen, gasp sorumluluğunun olmadığı durumlar diğer mezheplerde de görülmektedir. Örneğin Şâfiî mezhebinde kölenin, sahibinin malını haksız şekilde elde etmesi gasp sayılırken, tazmin bağlamında gasp sorumluluğu olmadığı belirtilmiştir. Bu durumda mal telef olsa da kölenin tazmin sorumluluğu yoktur. Bkz. İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/10.

37 Hanefilere ait çeşitli mal tanımları şu şekildedir: 'İnsan tabiatının meylettığı ve ihtiyaç anı için saklanabilen şeydir.' Zeynü'l-Abidin b. İbrahim İbn Nüceym, *Bahrü'r- râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beirut: Darü'l-Kütübü'l- İlmîyye, 1997), 5/430; Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu't-Tenviri'l- ebsâr*, thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud - Şeyh Ali Muhammed Muavvid (Riyad: Daru Alemi'l- Kütüb, 2003), 7/10; 'Mal, var olan, insan tabiatının meylettığı ve kendisinde dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği şeydir.' Muhammed b. Ferâmurz Molla Hüsvrev, *Dürerü'l-Hükâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, ts.), 2/168; 'Mal, hıyazeti ve ihrâzı mümkün olup adeten intifa edilebilen her şeydir.' Vehbe Zuhayli, *Mevsuatü'l-fikhi'l-İslamiyyi ve'l-kazâya'l-mu'âsıra* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2012), 10/49; 'İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılan ve istenildiği zaman elde edilip kullanılabilen, insandan gayri şeylere mal denir.' İbn Nüceym, *Bahrü'r- râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 5/430.

38 Hafîf, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/112.

39 Diğer mezheplerin mal tanımları için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 7/53; Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânîd*, thk. Sa'îd Ahmed Arâbi, 1984, 2/6; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Girnâti Şâtubî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân (Mısır: Darü İbn Affan, 1997), 2/18; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalip (Mansure(Mısır): Darü'l-Vefa, 2011), 6/150; Zencânî, *Tahrîcü'l-furâ' ale'l-usûl*, 225; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/7; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, 4/9.

hâkimdir. Dolayısıyla gasp tanımlarında ister ‘bir hakkı istila’, isterse de ‘bir mala el koyma’ şeklinde olsun her iki durumda da menfaat gasp kapsamına girmektedir.

### 2.1.2. Gasbın Hükmü ve Tazmini

Gasp, kitap,<sup>40</sup> sünnet<sup>41</sup> ve icma delili ile haramlığı sabit olan bir fiildir.<sup>42</sup> Dolayısıyla gasp fiilini işleyen kişi bu fiili işlediği için hem günah işlemekte hem de hukuka aykırı fiil icra etmektedir.<sup>43</sup> Bir şeyin haksız yere, zorla alınması durumunda, o şeyin sahibine iadesi gerekir.<sup>44</sup> Hz. Peygamber, “*El aldığımı geri verinceye kadar sorumludur*”<sup>45</sup> buyurarak kişinin başkasına ait aldığı malı geri iade edinceye kadar sorumlu olduğunu belirtmektedir. Bu hem emanet, vedia gibi durumlar için hem de gasp gibi durumlar için geçerlidir. Dolayısıyla gâsıp, gasp ettiğini iade etmedikçe sorumluluğu devam etmektedir.<sup>46</sup> Başka bir hadiste, “*Bir kişinin, kardeşinin malını şaka ya da ciddi olarak (izinsiz) alması helal olmaz. Eğer alırsa ona geri versin*”<sup>47</sup> buyrulurken izinsiz olarak başkasına ait bir malın alınmaması, alındığında ise iade sorumluluğu gerektiği belirtilmiştir.<sup>48</sup>

Gasp suçu, tazir türü suçlardan sayılır ve cezaî sorumluluk kısmı yöneticiler tarafından belirlenir.<sup>49</sup> Bizi asıl ilgilendiren ise tazmin sorumluluğudur. Gasp fiilinde tazmin için önce aynı sonra misli daha sonra kıyemî şeklinde bir sıralama takip edilir.

Gaspedilen malın iadesi için aynen mevcut olması gerekir. Aynen mevcut ise gâsıptan alınır ve mal sahibine verilir.<sup>50</sup> Fakat gaspedilen mal aynen mevcut değilse

40 el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/29; el-Mâide: 5/38; et-Tevbe 9/34.

41 “Şüphesiz sizin kanlarınız ve mallarınız bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin haram olduğu gibi birbirinize haramdır.” Buhârî, “İlim”, 9, 37, “Hacc”, 132, “Haccetü'l-Veda” 77; Müslim, “Hacc”, 147., “Kasame”, 29; Ebû Dâvûd, “Menasik”, 57; Tirmizî, “Fiten”, 2; İbn Mâce, “Menasik”, 76, 84. “... Her Müslümanın, diğer Müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır...” Müslim, “Birr”, 32; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; İbn Mâce, “Fiten”, 2.

“Kim bir karış toprağı gasbederse, kıyamet günü Allah yedi kat yeri onun (boynuna) geçirilir” Buhârî, “Mezâlim”, 14; Müslim, “Tahrîmu'z-zulm”, 138; Ahmed b. Hanbel, 40/412.

“Hiçbir müslümanın malı diğer müslümana gönül hoşnutluğu ile vermedikçe helâl olmaz” Ahmed b. Hanbel, 34/299; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/166.

42 Serahsî, *Mebûsât*, 20/171; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/374; İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/7.

43 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/22; Mustafa Hın vd., *el-Fikhü'l-menheci alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1992), 7/217; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 7/333.

44 Bağdâdî, *Mecmaü'd-damânât*, 1/288.

45 Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût - Muhammed Kâmil Karâbellî, “Büyü”, 90; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût vd. “Büyü”, 39; İ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/329.

46 Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fi'lü'd-dârru ve'd-damânu fihî* (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1988), 25.

47 Ebû Dâvûd, “Edep”, 94; Tirmizî, “Fiten”, 3.

48 Serahsî, *Mebûsât*, 11/49.

49 Hın vd., *El-Fikhü'l-menheci alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/217; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 7/335-336.

50 Merğînânî, *Hidâye*, 4/296; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/25; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/190; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Abdullah Abbadi (Kahire: Dârü's-Selam, 1995), 4/2002.

bu durumda malın durumuna göre farklı hükümler verilir. Malın tamamen helâki, malın bir kısmının helâki veya pamuğun iplik olması, buğdayın un olması, etin yemek yapılması vb. gibi malda değişikliğin olması durumlarında farklı hükümler uygulanır.<sup>51</sup> Gaspedilen şeyin iadesinde meydana gelecek masraflar gâsıba aittir. Örneğin malın yeri değiştirilmiş ve iade sırasında taşınma gibi ek masrafları olmuşsa, bunları gâsıbın ödemesi gerekir.<sup>52</sup> Gasp edilen malın iadesi bazen mümkün olmamaktadır. Bu malın helâkiyle olabileceği gibi, artması veya eksilmesi sebebiyle de olabilmektedir. Malın aslının iade edilememesi, gâsıbın bu malı tüketmesi, itlaf etmesi, doğal afetle helak olması, başkaları tarafından zarar verilmesi gibi durumlarla olabilir.

Malın aslının iade edilemediği durumlarda mislî veya kıyemî tazmin yoluna gidilir. Mecelle'de, '*Mâl-ı mağsup aynen mevcut ise mekân-ı gaspta sahibine red ve teslimi lazımdır*' denilerek öncelikle aynı tazmin belirtilmiş bir sonraki maddede ise malın zayı olması halinde, '*... kıyemîyattan ise zaman ve mekân-ı gasptaki kıymetini ve misliyyattan ise mislini vermesi lazım gelir*' denilerek diğer tazmin yolları açıklanmıştır.<sup>53</sup>

Rasulullah'ın '*Tabağa aynıyla tabak, yemeğe misliyle yemek*'<sup>54</sup> buyurması da misliyle tazminin gerekliliğini bildirmektedir. Serahsî misli ödemeyi, misl-i kâmil ve misl-i kâsir olarak ikiye ayırmakta; misl-i kâmil gaspedilen malın, hem sûreten, hem de manen misli, misl-i kâsir ise manen misli olarak tarif eder. Devamında aslolanın misl-i kâmil olduğunun, fakat bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı durumlarda misl-i kâsire (kıyemî tazmin) başvurulacağını belirtir.<sup>55</sup>

Malın mislen tazmininin mümkün olmadığı durumlarda veya kıyemî mallardan ise, bu durumda zararın giderimi, zarara uğrayan malın değeri takdir edilerek yapılır.<sup>56</sup> Mecelle'de bu, '*Aslın ifâsı kâbil olmadığı halde bedeli ifâ olunur*'<sup>57</sup> ve '*Damân, bir şeyin misliyyattan ise mislini ve kıyemîyattan ise kıymetini vermektir*'<sup>58</sup> şeklinde maddeleşmiştir.

51 Serahsî, *Mebûsât*, 11/49; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/25; Bağdâdî, *Mecmaü'd-damânât*, 1/288.

52 Bağdâdî, *Mecmaü'd-damânât*, 1/297; Hın vd., *El-Fikhü'l-menheci alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/218.

53 Mecelle md. 900-901.

54 Hz. Aişe şöyle buyurmaktadır: "Safiyye (ra) gibi güzel yemek yaparı görmedim. (Bir defasında) Resûlullah'a (s.a.v.) yemek yapıp (göndermişti), kendime sahip olmayıp kabımı kırdım ve Hz. Peygamber'e bunun kefarecini sordum, '*Tabağa aynıyla tabak, yemeğe misliyle yemek*' buyurdular." Nesai, "İşretu'n-Nisa", 4; Ebu Davud, "Büyü", 91; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 32/79.

55 Serahsî, *Mebûsât*, 11/50.

56 Serahsî, *Mebûsât*, 11/50; Merğînâni, *Hidâye*, 4/296.; Mecelle md. 891.

57 Mecelle md. 53.

58 Mecelle md. 416.

Gaspedilen malda bir eksiklik meydana gelmişse öncelikle bu eksikliğin ne şekilde olduğuna bakılır. Malda eksiklik bazen piyasa durumuna göre olabileceği gibi bazen de doğrudan malda meydana gelen maddî bir eksiklik olabilir. Piyasa durumuna göre malda bir eksiklik meydana gelmesi durumunda gâsıptan malın iadesinin yanında ayrıca bir tazminat talebinde bulunulmaz. Çünkü buradaki eksilme, malda gerçekleşmeyip dış etkenlerle malın değerinde bir eksilmedir. Yani mal sahibinde de kalsa bu eksilme gerçekleşecektir. Bu durumda gâsıbın malın değer kaybında bir kabahati yoktur.<sup>59</sup>

Hanefî mezhebinde eksilme ne şekilde olursa olsun eğer mal ribevî mallardan ise bu eksiklik talep edilemez. Ribevî mallardan değilse eksikliğin tazmin edilmesi gerekir. Dolayısıyla mal sahibi malın aynını ve eksilme karşılığında tazminat ödemesini alır. Fakat bu durumda eksiklik fâhiş bir eksiklik ise mal sahibi dilerse malı almayı kıymetini tazmin edebilir.<sup>60</sup>

Şâfiî mezhebinde genel ilke, eksikliğin tazmin edilmesi şeklindedir.<sup>61</sup> Fakat burada eksikliğin ne şekilde meydana geldiği önemsenmektedir. Eğer mal gâsıbın elindeyken bir eksiklik meydana gelmişse, bu eksiklik iki şekilde olabilir. Birincisi manevî eksiklik ki bu piyasa şartlarına bağlı olarak malın değerindeki eksikliklerdir. Burada eksikliğin tazmini söz konusu edilmemektedir. İkinci tür eksiklik ise hissî eksikliklerdir ki bu da malın bir parçasının veya özelliğinin yitirilmesiyle meydana gelen eksilmedir. Bu eksiklik tazmin ettirilir.<sup>62</sup> Mal altın, gümüş gibi ribevî mallardan ise ve üzerindeki işlemenin giderilmesiyle bir eksiklik söz konusu olmuşsa bu durumda farklı görüşler olmakla birlikte, işlemenin de bir değeri olduğu için, bu eksikliğin tazmini gerektiği kabul edilmiştir.<sup>63</sup>

Malikî mezhebinde ise, mal sahibinin, isterse malı ayıplı hali ile alacağı, isterse de malı almayı tamaminin kıymetini tazmin edeceği, görüşü kabul edilmiştir.<sup>64</sup> Hanbelî mezhebinde mala verilen herhangi bir eksiklik kıymetiyle tazmin ettirilir.

59 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/50; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/35; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/2005; Hafîf, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/111; Zuhaylî, *Mevsuatü'l-fikh*, 5/593; Piyasadaki dalgalanma sebebiyle malda meydana gelen değer eksikliğinin tazmine konu olmayacağı cumhur ulemanın kabulü olmakla birlikte Ebû Sevr'den (240/854) buradaki eksilmenin de tazmini gerektiği ile ilgili görüş rivayet edilmiştir. Bkz. İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/12.

60 Serahsî, *Mebûsât*, 11/52; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/50; Zuhaylî, *Mevsuatü'l-fikh*, 5/592; Atıf Bey, *Mecelle-i ahkâm-ı adliyye: şerh-i kitabi'l-gasb ve'l-itlaf*, 11.

61 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/191.

62 Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/355; İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/12-12; Hın vd., *el-Fikhü'l-menhecî alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/220-221.

63 İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/13.

64 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/2005; Zuhaylî, *Mevsuatü'l-fikh*, 5/593.

Fakat bu eksiklik piyasa dalgalanması sebebiyle malın değerinde olursa bunun tazmini gerekmemektedir.<sup>65</sup>

Mağsup malda artma (zevâid-i mağsub) meydana gelmişse Hanefî mezhebine göre bunlarda gasp sorumluluğu yoktur.<sup>66</sup> Çünkü bu fazlalıklar gasp fiilinden sonra malda meydana gelen durumlardır. Gasp fiilinden önce mevcut olmadıkları için malın asıl sahibi bunlara zaten baştan mâlik konumunda değildir. Dolayısıyla burada mal sahibinin ziyedliği giderilmemektedir.<sup>67</sup> Gâsıbın elindeki bu fazlalıklar emanet hükümlerine tabidir ve kasıt, ihmal, kusur vb. olmadıkça tazmin sorumluluğunda yoktur.<sup>68</sup> Bu fazlalıklar mevcut ise mal sahibine iade edilir, itlaf edilmişse ve bu itlaf filinde gâsıbın sorumluluğu varsa tazmin edilir.<sup>69</sup> İmam Muhammed'e göre ise gasb, başkasının malında gâsıbın haksız ziyedlik tesisi olduğu için zevaidin de tazmini gerekir.<sup>70</sup>

Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde ise, bu ziyadelerin de gasp sorumluluğunda olduğu görüşü hâkimdir. Çünkü bu mezheplerin gasp tarifinde de görüldüğü gibi gasp fiilinde mal sahibinin ziyedliğinin giderilmesine gerek olmayıp, gâsıbın mala el koyması (ziyedliğin ıspatı) yeterlidir. Dolayısıyla gâsıp mal sahibinden gaspettiği mala el koyduğunda, onda meydana gelen fazlalıklara da el koymuş sayılır. Çünkü bu ziyâdeler malın kendisinden meydana gelmekte ve onlar asıl sahibinin mülkünde sayılmaktadır. Bu durumda başlarına bir şey gelse asıl maldaki hükümler, ziyadelerde de aynı şekilde işler.<sup>71</sup>

65 Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâli Makdisî İbn Kudâme, *el-Muknî' fi fihî'l-îmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/159-160.

66 Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi fi'l-fihî'l-Hanefî*, 3/324; Serahsî, *Mebûsât*, 11/54; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/7; Mağsub malda meydana gelen ziyadeler eğer mevcutsa bunlar da malla birlikte sahibine geri iade edilir. Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/24. Bizim burada ele aldığımız konu ise bu malların zarar görmesi durumunda tazminin olup olmayacağı meselesidir.

67 Serahsî, *Mebûsât*, 11/54-55; Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudûri* (by: Mektebe-i Hakkânî, ts.), 2/32; Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrü'lislâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/253; Hafîf, *ed-Damân fi'l-fihî'l-İslâmî*, 1/109.

68 Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudûri*, 2/32; Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 9/354; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/343; Hafîf, *ed-Damân fi'l-fihî'l-İslâmî*, 1/113.

69 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/7; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, 9/354; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 9/261; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/344; Atf Bey, *Mecelle-i ahkâm-ı adliyye: şerh-i kitabi'l-gasb ve'l-itlaf*, 17.

70 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/7.

71 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/196; İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/16, 43; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/158; Zencânî, *Tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl*, 223; Hafîf, *ed-Damân fi'l-fihî'l-İslâmî*, 1/114; Hın vd., *el-Fikhü'l-menhecî alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/223.

Malikî mezhebinde ise eğer artışlar yağ, et gibi gasp edilen şeye bitişik artışlar- sa burada zaten mağsup malın sorumluluğu söz konusudur. Ayrıca zevâidden dolayı bir tazmin gerekmez. Fakat bu artışlar süt, yün, dana, meyve vb. malın aslından ayrı sayılan artışlar ise bunların ister gâsıbın fiiliyle isterse başka bir sebeple zâyi olması veya zarara uğraması durumunda tazmin hükümleri uygulanır.<sup>72</sup>

Mağsup malda herhangi bir değişiklik olması durumu da ayrı bir tartışma konu- sudur. Örneğin buğdayın un olması, kumaşın elbise yapılması veya boyanması, ipli- ğin kumaş yapılması gibi malda meydana gelen değişmelerde tazmin hükümleri de farklıdır. Hanefî mezhebinde malda fâhiş sayılacak bir değişiklik meydana gelmişse, yani malın ismi, meydana getirdiği faydalar vb. değişmişse bu mal artık gâsıbın sa- yılır ve mal sahibi ancak mağsup malın tazminini talep eder.<sup>73</sup> Fakat değişiklik çok büyük olmayıp basit bir değişim ise ve isim, fonksiyonlar vb. durumlarda değişiklik meydana gelmemişse, bu durumda mal sahibi dilerse malı olduğu gibi alır, dilerse kıymetini tazmin ettirir.<sup>74</sup>

### 2.1.3. Menfaatin Gasbı

Gasp fiilinde asıl üzerinde duracağımız mevzu menfaattir. Burada öncelikle gasp durumunda menfaatin neleri kapsadığı konusu önem arz etmektedir. Bu du- rumda karşımıza iki husus çıkmaktadır. Bunlardan biri kiralama, alım satımla kar elde etme, köleyi başkasına çalıştırarak gelir elde etme vb. yollarla elde edilen men- faat, ikincisi ise evde oturma, hayvana binme veya hayvanı bir işte kullanma, köleyi çalıştırma şeklinde kısaca malı kullanma ile elde edilen menfaattir. Bunlardan ilki- ne fıkıh kaynaklarında semere veya galle denilirken, ikincisi için sadece menfaat ifa- desini kullanılmıştır.<sup>75</sup> Konumuz açısından önemli olan bir üçüncü kısım ise mal biz- zat kullanılsa veya semere elde edilmese de gâsıbın elinde olduğu süre zarfında mal sahibinin talep edeceği menfaattir. Yani burada gâsıp malı kullanmamış, başka- sına da kullandırmamıştır. Malı elinde atıl bir şekilde bekletmiştir. İşte mal sahibi- nin, malın gâsıbın elinde kaldığı bu süre zarfında talep ettiği menfaat de ayrıca üze- rinde durulması gereken konudur.

72 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebir*, 3/448; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/2010; Zuhaylî, *Mevsuatü'l-fikh*, 5/596.

73 Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 7/334.

74 Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi fi'l-fikhi'l-Hanefî*, 3/338; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/62.

75 Şirbini, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/85; Muhammed Mustafa Şelebi, *Ahkâmü'l-vesayâ ve'l-evkâf* (Beyrut: ed- Dârü'l-Câmiyye, 1982), 183; Mevlây Abdüsselam Alevî Belgitî, *el-Akd ale'l-menâfi' ve ahkâmuhâ fi'l- fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), 81; Bermu, *Nazariyyetü'l-menfa'a fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 49.

Hanefî mezhebinde menfaat mal sayılmadığı ve anbean varlık bulduğu için bunların gasbı söz konusu değildir.<sup>76</sup> Çünkü menfaat gasp fiili gerçekleştiğinde mevcut değildir. Daha sonra meydana gelecek olan menfaat, meydana gelmeden önce var kabul edilmediği için, var olamayan bir şeyin gaspı söz konusu edilemez. Dolayısıyla gâsıbın var olmayan şeyleri gasp ettiği ileri sürülemez. Yani mal sahibinin menfaatleri zilyedliği söz konusu değildir. Gâsıbın daha sonra malı kullanmasıyla vücut bulan menfaatler, mal sahibinin zilyedliği giderilerek elde edilmemiştir. Hanefîlerin gasp tarifinden hatırlanacağı gibi gaspta hem gâsıbın haksız zilyedlik tesisi hem de mal sahibinin zilyedliğinin giderilmesi gerekmektedir. Bu ikisinden biri gerçekleşmemesi durumunda gasptan söz edilemez.<sup>77</sup> Tabi bu durumda gâsıbın, örneğin bu mallardan elde edilecek gelirleri hak edip etmediği meselesi ise, ileride menfaatin tazmini konusunda görüleceği gibi kendisine helal sayılmamaktadır.<sup>78</sup> Ayrıca menfaatin tazmini ile ilgili Hanefîlerin görüşü işlenirken değineceğimiz gibi müteahhirin Hanefî fakihleri bu hükme bazı istisnalar getirerek (vakıf malı, yetim malı vb.) menfaatin de gasbedilebileceği görüşünü benimsemişlerdir.

Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde ise, menfaatler aslı itibarıyla mal sayıldığından ayrıca gaspta sadece haksız zilyedlik yeterli olduğundan menfaatlerin gaspı da söz konusudur. Dolayısıyla menfaatler de gasba konu olabilmektedir. Gâsıp, gaspettiği malın yanında bu malların elde edilen veya edilmesi muhtemel menfaatlerinden dolayı da sorumluluk altındadır.<sup>79</sup> Bu bağlamda kendisinden ücret elde edilebilecek ev, köle, kitap, hayvan, koku vb. şeylerin menfaati de gasp kapsamına dâhil edilmiştir.<sup>80</sup>

Malikî mezhebinde ise, menfaatler gasp kapsamında olmakla birlikte tazmin açısından farklı değerlendirilmiştir. Menfaatler de diğer mallar gibi gasp edilebilir. Fakat burada gasp fiili gerçekleşirken gâsıbın kastına bakılır. Eğer gâsıp eşyanın aynısını gasp etmek için bir fiilde bulunmuşsa, bu durumda malın bizzat kendisi ile ilgili gasp sorumluluğu vardır. Fakat gâsıp eşyayı, menfaatini elde edebilmek için gasp etmişse durum farklı değerlendirilmiştir. Örneğin hayvanı binmek, elbiseyi giymek,

76 Hafîf, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/112.

77 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/14-15; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 9/299; Hafîf, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/109, 112.

78 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/48; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/335.

79 Ebû İshak Cemaledî İbrâhîm b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Zekerîyyâ Umeyrat (Beyrut: Dâriü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 2/196; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/353; Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâ'id = el-Kavâ'id fi'l-fikhi'l-İslâmî*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân (Kahire: Dâru İbn Affan, 1999), 2/334; Bağdâdî, *Mecmaü'd-damânât*, 1/306.

80 Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/353.

evi oturmak maksadıyla gasp etmişse burada sorumluluk menfaatin gaspı (teaddî) ile ilgilidir.<sup>81</sup> İleride menfaatin tazmini konusunda bunlara değinilecektir.

Bu verilen bilgiler çerçevesinde mezhepler gerek mal tanımları gerek gasp tanımları ve gerekse tazminle ilgili genel ilkeleri çerçevesinde menfaatlerin gasba konu olup olmayacağı konusunda iki görüş benimsemişlerdir. Hanefî kaynaklarda menfaat mal sayılmadığı, gasp fiilinin taşınabilir mallarda, sahibinin zilyedliğinin giderilmesiyle gerçekleşeceği ve menfaatin gasp anında var olmadığı için gaspe konu olmayacağı belirtilir. Diğer üç mezhep ise genel olarak menfaati mal gibi değerlendirmekte ve herhangi bir malın (menkûl-gayrimenkûl) gasbında, menfaatlerin de gasp edildiğini ve gâsıbın bunlardan dolayı sorumlu olacağını görüşündedir.

## 2.2. İtlaf Durumunda Menfaatin Zarara Uğraması

İslam hukukunda mala yönelik haksız fiiller hırsızlık, gasp ve itlaf gibi başlıklar altında ele alınır ve ceza ve borçlar hukuku bölümlerinde incelenir. Tazminat hukuku bağlamında itlaf özel bir haksız fiil türü olarak ele alınırken, tazmin hükümleri bağlamında da gasptan ayrı değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

### 2.2.1. İtlafın Tanımı ve çeşitleri

Sözlükte itlaf, bir şeyi telef etmek, yok etmek, helak etmek anlamlarına gelir.<sup>82</sup> Bir şeyin telef olması semavî afetlerle de olabilirken, itlaf daha özel bağlamda şahısların doğrudan veya dolaylı etkisiyle meydana gelen telefler için kullanılır.<sup>83</sup> Buna göre itlaf ıstılahta, bir şahsın herhangi bir şeyi kısmen veya tamamen menfaatlerinden faydalanılamayacak bir duruma getirmesi şeklinde tarif edilir.<sup>84</sup> İtlaf, karşı tarafa zarar verme olduğu için şartları gerçekleştiğinde tazmin sorumluluğu doğuran bir fiildir.<sup>85</sup> Erken dönem kaynaklarında mala yönelik bir haksız fiil olarak görülen itlaf, genelde gasp başlığı altında incelenmiştir. Sonraki dönemlerde ise gasptan ayrı olarak ele alınmış ve kapsam bakımından da hırsızlık ve gasp dışındaki mala yönelik bütün haksız fiilleri içermiştir.<sup>86</sup>

İtlaf değişik taksimlere tabi tutulmuştur. İtlaf bazen malın aynında gerçekleşirken bazen menfaatinde gerçekleşir. Bazen küllî telef olurken, bazen cüz'î telef söz

81 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebir*, 3/452.

82 İbn Manzûr, *Lisânul Arap*, 9/18; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 23/56.

83 Heyet, *el-Mevsuatu'l-Fıkhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1993), 1/216.

84 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/70; Nezihammad, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fi luğâti'l-fukahâ'* (Dımaşk: Daru'l-Kalem, 2008), 17; Mehmet Akif Aydın, "İtlaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/466.

85 Hafîf, *ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1/73.

86 Aydın, "İtlaf", 23/466.

konusu olabilir.<sup>87</sup> Fakat itlafta asıl önemli ayırım zarar verenin fiiliyle zarar arasındaki bağıbağı olarak yapılan ayırımdır. İtlafta zarar, şahsın fiili arasına başka bir fiil girmeden meydana gelmişse bu tür itlafa doğrudan (mübaşeret) itlaf denir.<sup>88</sup> Bu husus Mecelle'de 'mübaşeret itlâf bir şeyi bizzat telef etmektir ki, eden kimseye fâil-i mübâşir denilir'<sup>89</sup> şeklinde geçmektedir. Şahsın fiili ile zarar arasına başka bir fiil girerse, yani fiil doğrudan bir zarara yol açmaz fakat zararın meydana gelmesine zemin hazırlarsa buna da dolaylı (tesebbüb) itlaf denir.<sup>90</sup>

İslam hukukunda mübaşeret ve tesebbüb olmak üzere iki kavramla izah edilen bu durum, modern hukukta illiyet bağı olarak adlandırılır. Mübaşeret itlafta fiil ile zarar arasında en güçlü illiyet bağı mevcuttur. Mübaşeret halinde sorumluluk için hukuka aykırılık aranmaz. Tesebbüb hali ise, mübaşerete göre daha zayıf bir hal olduğu için fiilin hukuka aykırı (teaddî) olması şartı konulmuştur.<sup>91</sup> Dolayısıyla tesebbübde doğrudan zarara sebebiyet veren bir fiil yoktur. Fakat zararlarla bağlantı kurulabilecek başka sebepler söz konusudur

### 2.2.2. İtlafın Hükümü ve Tazmini

İslam hukukunda, 'zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur' ve 'zarar izale olunur'<sup>92</sup> gibi temel ilkeler ve bu ilkelere dayanak teşkil eden ayet ve hadisler çerçevesinde başkasının malına zarar veren bir kişi bunu tazminle sorumludur. Dolayısıyla bu zararı adalete en uygun şekilde telafi etmek gerekir. Daha önce bahsettiğimiz gibi adalete en uygun tazmin malın iadesi iken, itlafta malın bizzat kendisini iade imkânı kalmamıştır. Dolayısıyla diğer iki seçenek olan misli ve kiyemî tazmin yollarına başvurulacaktır.<sup>93</sup>

Mübaşeret itlafta taammüd şartı aranmadan tazmin cihetine gidilir. Bir kimse başkasının malını kasden veya kasıt bulunmasa da sahibinin emir ve izni olmaksızın tamamen veya kısmen mübaşeret itlaf etse zararını tazmin eder. Hatta bu kişi çocuk veya akli melekeleri yerinde olmayan biri (mecnun) dahi olsa, malı varsa, zararı

87 Heyet, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*, 1/217.

88 Hafif, *ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1/74.

89 Mecelle md. 887.

90 Hafif, *ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 1/74; Mehmet Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 84.

91 Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât*, 1/345, 381; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/376; Kemal Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 70.

92 Mecelle md. 19-20.

93 Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, 3/321; Subhî Mahmesânî, *En-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mücebâti ve'l-ukûd* (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1983), 1/215.

tazmin edecektir.<sup>94</sup> Tesebbüben itlafta ise, taammüd ve teaddî şartı aranır.<sup>95</sup> Dolayısıyla bir kişi taammüden başkasına ait bir malın tamamının veya bir kısmının itlafına sebep olsa tazmini ile sorumlu olur.<sup>96</sup>

Bazen mübaşeret hali ve tesebbüb hali aynı olayda meydana gelebilmektedir. Burada “*mübaşir yani bizzat fail ile mütesebbib müctemi oldukda hüküm ol faille muzafl kılınır ...*”<sup>97</sup> kaidesi bağlamında, aslolan mübaşirin sorumlu olmasıdır. Mesela kamuya ait bir yere A şahsı kuyu kazsa ve B şahsı başkasına ait bir hayvanı bu kuyunun içine düşürerek zarar verse, burada B mübaşir sayıldığı için tazminle sorumlu olur. Fakat bazı durumlarda mübaşeret halinde zarar veren olmasına rağmen tesebbüben zarar veren sorumlu olabilmektedir ki, burada illiyet bağının kuvveti önemlidir. Örneğin; yalancı şahitlere dayanarak hüküm veren hâkim her ne kadar zararın olmasında mübaşir olsa da tazmin sorumluluğu tesebbüben zarar veren şahitlere yüklenir.<sup>98</sup>

Bir malın tamamen yok edilmesi durumunda bu malın misliyle veya kıymetiyle tazmin edileceği konusunda ortak görüş söz konusudur.<sup>99</sup> Malın kısmen itlafında ise, zarara uğrayan malın durumuna göre tazmin belirlenir. Hanefî mezhebinde ribevî mallarda kısmen telef meydana gelirse mal ya eksiğiyle kabul edilir ya da mal telef edende kalır ve tamamının tazmini istenir. Malın eksilen kısmının tazmini ribevî mallarda riba şüphesi doğuracağı için kabul edilmemiştir.<sup>100</sup> Fakat ribevî olmayan mallarda mal sahibi muhayyerdur. Dilerse malın tamamını tazmin ettirir, dilerse de malı alır ve eksik kıymeti tazmin eder.<sup>101</sup> Eğer eksilen kısım tazmin ettirilerek zarar giderilebilirse bu şekilde tazmin gerçekleşir. Fakat eksilen kısmın tazminiyle zarar giderilemiyorsa bu durumlarda malın tamamının tazmini yoluna başvurulabilir. Tazmin edilecek miktar belirlenirken malın bir eksilmiş hali bir de sağlam hali kıymetlendirilir ve fark tazmin edilir.<sup>102</sup>

Malikî mezhebinde malda meydana gelen kısmî eksiklik ne şekilde olursa olsun, mal sahibi muhayyerdur, dilerse zarar gören malı, mal sahibine bırakır ve misli veya

94 Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/376.

95 Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Zekeriyâ Umeyrat (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 243.

96 Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/382.

97 Mecelle md. 90.

98 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 2/491; Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk*, 76-77.

99 Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmeh li'l-mücebâtî ve'l-ukûd*, 1/21; Hafif, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/71-72.

100 Serahsî, *Mebisût*, 11/85; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/71; Ali Kaya, *İslam Hukukunda Bedene İlişkin Zararların Tazmini* (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 51.

101 Serahsî, *Mebisût*, 11/86; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/71.

102 Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmeh li'l-mücebâtî ve'l-ukûd*, 1/216.

kiyemî tazminini talep eder, dilerse de malı alarak eksikliği tazmin eder.<sup>103</sup> Şâfiî mezhebinde ise kısmî itlafta zarar, eğer telef olan kısmın tazmini ile giderilirse sahibinin seçme hakkı olmayıp malı var olan haliyle alır ve noksanlığın tazminini talep eder.<sup>104</sup>

Buraya kadar anlattıklarımızın sonucunda diyebiliriz ki, itlaf durumunda öncelikle failin doğrudan veya dolaylı itlaf hali tespit edilir, ardından itlafın tam veya kısmılığı araştırılır. Tam itlafta mal mislî ise misli, kıyemî ise kıyemî tazmin cihetine gidilir. Kısmî itlafta ise mezhepler arasında farklılık olmakla birlikte, genel olarak eğer noksanlığın giderilmesi ile adalet gerçekleşiyorsa mal sahibi malını geri alarak eksikliği tazmin ettirir. Aksi takdirde mal itlaf edende kalarak misli veya kıyemî tazmin yoluna gidilir.

### 2.2.3. İtlaf Durumunda Menfaat

Bir malın telef edildikten sonra ne şekilde tazmin edileceği ile ilgili yukarıdaki genel bilgilerden sonra konumuz açısından önemli olan itlaf halinde menfaatlerin durumunu ele alacağız. Konunun detaylarına girmeden önce, menfaatlerin itlafi ile ilgili bazı örnekler vermek uygun olacaktır. Örneğin bir kişi başkasına ait bir hayvanı gasp etse ve daha sonra bu hayvan bu kişinin elindeyken telef olsa bu durumda normal olarak malın tazmini dışında ayrıca o maldan elde edilebilecek menfaatler de tazmine konu olacak mıdır? Örneğin mal sahibi, telef olan hayvanının kiraya verilmesi, tarlada çalıştırılması vb. durumlarda elde edilebilecek menfaatleri de itlafın konusu edebilecek midir? Ya da birine ait belirli miktarda bir para başkasının elinde tazmin gerekecek şekilde zayi olsa bu paradan elde edilebilecek menfaatler de itlafın kapsamında değerlendirilecek midir? Veya başkasına ait bir evin yıkılmasına sebep olunmuşsa, bu ev tazmin edilmekle birlikte bu ev sahibinin yeni eve taşınacağı kadar verdiği kiralar veya yıkılan evinden alabileceği kiralar ne olacaktır? İşte bütün bu sorular mezheplerin menfaatin itlaf kapsamında değerlendirilip değerlendirilmemesi bağlamında ele alınacak sorulardır.

Hanefî mezhebinde menfaatle ilgili genel tutum burada da kendisini göstermiş ve menfaatlerin telefinin düşünülmemeyeceği kabul edilmiştir.<sup>105</sup> Çünkü telef etme, yok olan bir şey hakkında söz konusu olamaz. Zira menfaatler varlığını devam ettirmezler. Var olurlar ve yok olurlar. İleriye yönelik varlıkları meydana gelmeden önce

103 Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi fî fıkhi ehli'l-Medîne*, thk. Muhammed Muhammed Muritani (Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1980), 2/842; Mahmesânî, *en-Nazarîyyetü'l-âmmе li'l-mücebâti ve'l-ukûd*, 1/216.

104 Şirbini, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/355-356; Mahmesânî, *en-Nazarîyyetü'l-âmmе li'l-mücebâti ve'l-ukûd*, 1/216.

105 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/203; Zencânî, *Tahricü'l-furû' ale'l-usûl*, 226; Osman (Temyiz Mahkemesi Reisi), "Menâfi'-i mağsûbun damânına dâir", *Ceride-i Adliyye* (1334), 143; Bilmen, *Hukuki İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/349.

var kabul edilemezler. Dolayısıyla bu durumda onları var kabul etmek ve itlafını ileri sürmek doğru değildir. Ayrıca itlafta tazmin, dengi ile olmalıdır. Malın itlafında dengi misli veya kıymetiyle ödenir. Menfaatin ise dengi ile ödemek mümkün olmamaktadır.<sup>106</sup> Çünkü menfaatler arasında denklığı sağlamak güçtür. Bir hayvanın sağlayacağı menfaat ile başkasının sağlayacağı menfaat veya bir evden elde edilen menfaat ile başka evden elde edilen menfaat eşit olmaz. Bundan dolayı Hanefî mezhebinde elde edilmesi muhtemel menfaatlerinde itlaf kapsamına alınmadığını görmekteyiz. Fakat daha sonra menfaatin tazmini konusunda göreceğimiz gibi bu fiili işleyen kişiye tazir ve hapis cezalarının<sup>107</sup> yanı sıra ilerleyen devirlerde getirilen istisnalarla da tazminat hükümleri uygulanmıştır.

Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerde menfaatler de mal sayıldığından bunlarında itlafi mümkün görülmektedir. Nitekim bir ev, köle vb. şeylerin menfaati itlaf edildiğinde bunların da tazmine konu olması bunun bir göstergesidir.<sup>108</sup> Ayrıca gasp konuları işlenirken gâsıbın mal telef olmuşsa malı tazmininin yanında menfaati de tazmin edeceği genel olarak kabul görmüştür. Nitekim ileride menfaatin tazminini incelerken verilecek olan örneklerde de görüleceği gibi, itlaf durumunda menfaatin de tazmin işlemine tabi tutulduğu görülecektir.

### 3. Menfaatin Tazmini

Çalışmanın esasını teşkil eden menfaatin tazmini, fıkıh kaynaklarında temel bir başlık altında verilmeyip özellikle gasp ve itlaf konuları işlenirken tazmin hükümleri arasında, menfaatin tazmini konusuna da değinilmiştir. Bunun yanında diğer akıtlarda menfaatlerin tazmini ile ilgili konular işlenirken, genel olarak gasp ve itlaftaki durum esas alınmış ve hüküm buna göre verilmiştir.

Öncelikle menfaatin tazmininden kastımızın ne olduğunu açıklayabilmek için bir kısım örnekler vereceğiz. Daha sonra bu tür durumlarda menfaatin tazmininin mezhepler açısından nasıl değerlendirildiğine geçeceğiz. Örneğin:

-Bir kişi başkasına ait evi gasp ederek burayı sahibinin izni olmadan kullansa, kiraya vererek kullandırsa veya atıl bir şekilde bıraksa, bu durumda evden elde edilen veya elde edilecek menfaatin durumu ne olacaktır?

106 Serahsî, *Mebûsât*, 11/79-80; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/253, 255; İbn Nüceym, *Bahru'r-râik*, 8/222.

107 Serahsî, *Mebûsât*, 11/80.

108 Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/377; Hın vd., *El-Fikhü'l-menheci alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/218; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebir*, 3/452.

-Bir kişi başkasına ait arabayı gasp etse ve bir müddet bunu kullansa ya da atıl bıraksa, arabanın asıl sahibi bu süre zarfında arabadan elde edeceği menfaatleri ileri sürerek menfaatin tazmini talebinde bulunabilir mi?

Her iki örnekte de normal tazmin hükümleri elbette uygulanacaktır. Bizim üzerinde duracağımız konu ise bu evi veya arabası gasp edilen kişi 'bunlar benim elimde olsa idi onları kiraya vererek şu kadar gelir elde edebilirdim' veya 'bunlar elimde olmadığı için ben başka bir ev veya araba kiraladım ve şu kadar zarar ettim' diyerek tazmin talebinde bulunabilir mi?

-Para borçlanmalarında borç zamanı geldiğinde kişi borcunu ödemezse, alacaklı borcunu talep etmenin yanı sıra, 'para elimde olsa idi bunu işleterek şu kadar kar elde ederdim' diyerek, bu paradan elde edebileceği menfaati tazmin talebinde bulunabilir mi? Bu durumda mal sahibinin bu parayı kullanma ve gelir elde edip edeme gibi durumları önemli midir?

- Bir kişi başkasına ait bir evi bir seneliğine kiralasa ve sahibinin izni olmadan sene geçtiği halde oturmaya devam etse, bu oturduğu süre zarfında ücret talep edilebilir mi?

İşte bütün bu ve benzeri durumlarda kaybedilen bir menfaat veya elde edilmemesi muhtemel bir menfaat söz konusudur. Tazmin hükümleri uygulanırken bu menfaat de göz önüne alınmalı mıdır? Şimdi İslam hukukçularının bu konudaki görüşlerine geçebiliriz.

### 3.1. Hanefî Mezhebinde Menfaatin Tazmini

Hanefî mezhebinde menfaatin tazmini konusunda üç farklı içtihad oluşmuştur. Hicri II. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar olan dönemde menfaatin hiçbir şekilde tazmin edilmeyeceği benimsenmiştir. VI. yüzyılın sonlarından itibaren vakıf malı, yetim malı ve mu'addün li'l-istiğlâl olan mallarda menfaatin tazmin edileceği kabul edilmiş ve son olarak Mecelle komisyonu 1340 tarihli bir kararla menfaatin herhalde tazminine karar vermiştir.

Biz öncelikle menfaatin tazmin edilmeyeceği ile ilgili mezhebin ana görüşünü ele aldıktan sonra istisnalara değinerek mezhebin görüşlerini açıklayacağız.

#### 3.1.1. Menfaatin Tazmini İle İlgili Genel Görüş

Hanefî mezhebinde menfaatler kendi başlarına mal sayılmayıp ancak bir akde konu olduklarında mal hükmünü almaktadırlar.<sup>109</sup> Örneğin bir evde oturarak elde

109 Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) Ömer b. İsa Debûsî, *Te'sisü'n-nazar*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dımaşkı (Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.), 128-129; Merğînânî, *Hidâye*, 3/237.

edilecek menfaat yok hükmünde olmakla birlikte bu evin kiraya verilmesi ile menfaat var sayılmakta ve bir ücretle kıymetlendirilmektedir. Aslen yok olan şeye akit olmadıkça kıymet biçilmez. Fakat akdin var olması durumunda menfaatler elde edilmiş dahi olsa yine de ücret tahsil edilir. Örneğin bir ev kiralansa ve kiralayan bu evi kullanmadan kira süresi sona erse eğer akit sahih bir akitse ücret vermesi gerekir. Menfaatin elde edilip edilmemesi önemli değildir. Önemli olan akit yapılması ve bu akdin süresi içerisinde malın müşterinin kullanımına sunulmasıdır.<sup>110</sup>

Öncelikle belirtmek gerekir ki erken dönemden itibaren Hanefî mezhebinde, gasp durumunda bir maldan, ister bir köleyi çalıştırmak, bir evde oturmak şeklinde yararlanılmış olsun, isterse yararlanılmayıp atıl bekletilsin, menfaatler tazmine konu edilmez.<sup>111</sup> Hanefî mezhebinde gâsıp, gasbettiği malı kullanmasından dolayı elde ettiği menfaatleri tazminle sorumlu değildir. Çünkü Hanefî mezhebinde menfaatler iki vakitte varlığını devam ettirmezler. Bunların var olması ancak anbean gerçekleşir. Dolayısıyla henüz meydana gelmeyen menfaatler üzerinde mal sahibinin bir zilyedliğinden bahsedilemez. Mal sahibinin zilyedliği söz konusu olmayınca da bunların gasbedildiği söylenemez. Çünkü gaspta birinin sahip olduğu mala el koyma söz konusudur. Oysa burada elde edilen menfaatler, malı gasp edilen kişinin zilyedliğinde değildir. Dolayısıyla gâsıp bunları ondan gasp etmiş değildir.<sup>112</sup> Ayrıca menfaatler ancak akitle mal sayılırlar. Akit olmadıkça menfaat, mal hükmünde değildir. Burada menfaatler üzerine yapılan akit gâsıp tarafından yapılan bir akit olduğu için bu menfaatlerin, malın asıl sahibinin mülkiyetinde oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin biri, bir köle gasbetse ve onu kârla satsa veya hayvanı gasp edip çalıştırsa veya kiraya verse ve bir gelir (galle) elde etse bütün bu gelirler gasbedene aittir. Çünkü galle onun yaptığı akitle gerekli hale gelmiştir. Menfaatler akitle müteakvim hale geldiği ve burada akdi yapan gâsıp olduğu için menfaatler gasıbın akdiyle mal sayılır ve ona verilir. İmam Muhammed, bu gelirin neden kölenin asıl sahibine verilmediğini Ebû Hanîfe'ye sorduğunu söyler. Ebû Hanîfe ise kölenin sorumluluğunun o anda gâsıpta olduğu için gallenin de ona ait olduğunu belirtir. Böylece o, Hz. Peygamberin, 'الخراج بالضمان'<sup>113</sup> hadisine işaret etmektedir. Fakat burada elde edilen bu gelir haksız kazanç olduğu için gâsıbın da hakkı değildir. Gâsıbın bu kazancı sadaka olarak vermesi gerekir.<sup>114</sup>

110 Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Babertî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, ts.), 4/71.

111 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 11/248; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 9/299.

112 Serahsî, *Mebûsût*, 11/77.

113 Ebû Dâvûd, "Büyü", 71, Tirmizî, "Büyü", 53, Nesaî, "Büyü", 15.

114 Serahsî, *Mebûsût*, 11/77; Merğînânî, *Hidâye*, 4/297.

Hanefî mezhebinde daha önce bahsettiğimiz gibi gasbedilen mal zayi olsa veya hasara uğrasa, gâsıp bu eksikliği tazmin etmekle sorumludur. Dolayısıyla gâsıbın burada bir tazmin sorumluluğu vardır. Yukarıda bahsettiğimiz hadise bağlı olarak var olan ‘ücret ile daman müctemi olmaz’ kaidesi gereğince<sup>115</sup> iki tür tazmin söz konusu olmayacağı için, gâsıp burada hem gasbettiği maldaki değer düşüşünü hem de kullanma veya menfaatin ücretini ödemesi gerekmemektedir. Örneğin bir hayvanı veya aracı belirli bir yükü taşımak için kiralasa daha sonra bunlarla o malı değil de daha ağır bir yük taşısa ve bu taşıma sırasında hayvan ölse veya araç telef olsa, bu durumda da kiralayan kişi sadece hayvanı veya aracı tazmin edip, ayrıca ücret ödemez.<sup>116</sup>

Gasbettiği malı kullanmış veya gelir elde etmişse menfaati tazmin gerekmediğine göre hiç kullanmamış ve malı atıl bırakmışsa evleviyetle tazmin gerekmemektedir.

Menfaatin tazmine konu olmaması daha çok akli delillerle olsa da Hanefî kaynaklarda bunun delilleri sayılırken nakli delillere de müracaat edilmiştir. Kaynaklarda geçen nakli ve akli deliller şunlardır:

1. Öncelikle yukarıda bahsettiğimiz ‘الخراج بالضمان’ hadisi gereğince bir şeyin menfaatlerinden kim yararlanıyorsa sorumluluk da ona aittir. Aynı şekilde sorumluluk kimde ise menfaatler de ona ait olmalıdır. Gasp fiilinde mal gâsıbın sorumluluğundadır. Dolayısıyla mala gelecek herhangi bir zararda gâsıp sorumlu tutulacağı için menfaatler de ona ait sayılmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi İmam Muhammed’in, Ebû Hanîfe’ye bununla ilgili sorduğu soruya cevaben Ebû Hanîfe, kölenin sorumluluğunun o anda gâsıpta olduğu için menfaatlerinin de ona ait olduğunu belirtmiştir. Fakat bu menfaat gasıba helal olmayıp tasadduk etmesi gerekmektedir.<sup>117</sup>

2. Hz. Ömer ve Hz. Ali’den nakledilen bir uygulama da buna delil gösterilmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali, başkasına ait bir cariye kendisine satılan kişinin (mağrur), bu cariyeden çocuğu olunca, bu çocuğun değerini ödeyerek özgürleştireceğini ve cariyeyi ise mehre karşılık muadil olacak bir tazminatla (‘ukr) geri vereceğine hükmetmişlerdir. Oysa bu adam, cariyeyi kendi hizmetinde çalıştırmış olmasına rağmen Hz. Ömer ve Hz. Ali bu hizmeti bedellendirmemişlerdir. ‘Ukr ise aynın bir bölümünün kullanılması sebebiyle mehre karşılık olarak gerekli görülen bir durumdur. İşte burada eğer menfaat tazmin edilseydi Hz. Ömer ve Hz. Ali, cariyenin çalıştırılmasından elde edilen menfaatin tazminini gerekli görürlerdi.<sup>118</sup>

115 Mecelle md. 86.

116 Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi*, 10/13; Heyet, *el-Mevsuatu’l-Fıkhiyye*, 28/261.

117 Serahsî, *Mebûsât*, 11/77; Merğînânî, *Hidâye*, 4/297; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 128.

118 Serahsî, *Mebûsât*, 11/79; Ebû Muhammed Fahrüddin Osmân b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylâi, *Tebyinü’l-hakâik şerhu Kenzî’l-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1313), 5/234; Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade Damad, *Mecmaü’l-enhur fi şerhi Mülteka’l-ebhur*, thk. Halil İmran el-Mansur (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988), 4/93-94.

3. Naklî deliller böyle olmakla birlikte kaynaklarda aklî delillere daha fazla yer verilmektedir. Öncelikle gasp fiili Hanefî mezhebine göre mal sahibinin zilyedliğinin giderilerek, gâsıbın haksız zilyedlik kurması ile gerçekleşir. Oysa burada menfaatler üzerinde asıl mal sahibinin zilyedliği gerçekleşmemiştir. Çünkü menfaatler ancak aynların kullanılmasıyla var olurlar ve her menfaat var olmasıyla yok olur. Varlığı devam etmemektedir. Dolayısıyla gasp fiili gerçekleştiğinde ileriye yönelik olabilecek menfaatler var sayılmamaktadır. Ancak mal kullanıldığında var olabilirler. Bu durumda mal sahibinin bu mallar üzerinde zilyedliği gerçekleşmemektedir. Gerçekleşmeyen bir zilyedliğin giderilmesi de düşünülemez.<sup>119</sup>

4. Menfaatin tazmin edilmemesinin diğer bir sebebi ise gasb ve itlafının mümkün görülmemesidir. Serahsî, bunları şarap ve domuza benzetmekte ve mal hükmünde olmamaları sebebiyle de tazminin gerekmediğini belirtmektedir. Yani bunların gasp ve itlaf edilebileceği kabul edilse dahi tazmine konu olmayacakları çünkü mal olmadıkları belirtilmektedir.<sup>120</sup> Vele ki bunları mütekavvim bile saysak tazminin misli olması gerekir. Oysa menfaatlerde mislilik mümkün değildir. Dolayısıyla menfaatin başka bir menfaatle tazmini mümkün olamaz.<sup>121</sup> Başka bir menfaatle tazmininde veya menfaatin aynla tazmininde ise denklik olmamaktadır. Oysa Kur'ân'da, "فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ" "**Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın**"<sup>122</sup> buyrulurken denklik şartı konulmaktadır. Burada hiçbir şekilde denklik söz konusu olamamaktadır.<sup>123</sup>

5. Bir şeyin ekonomik değer taşıması ancak onun mal edinilmesi (temevvül) ile sabit olur. Mal edinme ise korunma ve hacet zamanı için iddihar demektir. Menfaatler ise bu özelliklere sahip değildir. Onlar iki vakitte varlığını devam ettirmedikleri gibi var olur olmaz yok olurlar. Bu sebeple mal edinilemezler. Menfaatlerin telefı de düşünülemez. Çünkü var olmayan şeyin telef edilmesi imkânsızdır.<sup>124</sup>

Hanefî mezhebinde menfaatin tazmine konu olmayacağı görüşü savunulmakla birlikte, bir kişinin menfaatlerinin zarara uğraması durumunda, karşı tarafa ta'zir ve

119 Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/253; Zeylai, *Teb'yünü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 5/234; Baberti, *El-İnâye fi şerhi'l-Hidâye*, 9/355; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 9/249.

120 Serahsî, *Meb'sût*, 11/79; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/253.

121 Molla Civen, *Nurü'l-envâr fi şerhi'l-menâr*, 1/149; Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 11/181; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethü'l-kadîr*, 9/360; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/686.

122 El-Bakara 2/194. Benzer ayetler için bkz. Yunus 10/27; el-Mü'min 40/40; eş-Şûrâ 42/40; en-Nahl 16/126.

123 Serahsî, *Meb'sût*, 11/80; Baberti, *el-İnâye fi şerhi'l-Hidâye*, 9/335; Damad, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 4/94.

124 Serahsî, *Meb'sût*, 11/79.

hapis cezası verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca gâsıbın, gasbettiği maldan elde ettiği kâr kendisine helal olmayacağı için onu tasadduk etmesi gerekir.<sup>125</sup>

Görüldüğü gibi Hanefi mezhebinde genel kanaat menfaatin tazmin edilmeyeceği şeklindedir. Fakat zaman içerisinde bu görüşte değişiklik olmuş ve çeşitli istisnalarla menfaatin tazmin edileceği bazı alanlar belirlenmiştir. Son olarak, Mecelle'de öncelikle menfaat mal sayılmamış olmakla birlikte, yine de bazı istisnalarla tazmine konu olacağı benimsenmiş daha sonra da tamamen cumhurun görüşü esas alınarak menfaatin mal sayılması ve her durumda tazmini görüşü kabul edilmiştir. Şimdi öncelikle bu istisnalarla ilgili tarihi süreci ele alarak, ictihad değişikliğinin nasıl bir süreçte gerçekleştiğini ve son olarak Mecelle ile gelinen noktayı inceleyeceğiz.

### 3.1.2. Menfaatin Tazmini Konusunda İstisnalar

Hanefi mezhebinde menfaatin mal sayılmaması ve tazmine konu yapılmaması şeklindeki erken dönemdeki kanaatler, zaman içerisinde pratik hayatta sıkıntıların meydana gelmesine sebep olunca çeşitli istisnalar getirilmiştir. Çünkü gasp ve itlaf durumunda kişilerin uğradığı zararların tazmininde adaletin gerçekleşmediği ve bu fiilleri yapanların sadece malı tazmin etmekle sorumlu tutulup bu arada meydana gelebilecek menfaatle ilgili herhangi bir tazminle sorumlu tutulmaları hakkaniyete uygun bulunmamış ve istisnaların çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle İslam hukukunda özel bir konumda olan yetim ve vakıf malı bu istisnalar içerisinde sayılmış ve daha sonra mu'addün li'l-istiğlâl olan mal da buna dâhil edilmiştir.<sup>126</sup> Bu istisnalardan olan yetim malı ve vakıf malı konusunda temel gaye bunların zarara uğramasını engellemek ve ayrıca bunların haklarını koruyamayacağı düşüncesiyle baştan böyle bir tedbir almaktır. Mu'addün li'l-istiğlâl olan mallarda ise kişi zaten bunları gelir elde etmek için elinde tutmaktadır, gâsıp ise bunlara el koymaktadır. Gâsıbın bu işlemi, her ne kadar karşılıklı rızaya dayanmasa da fasid bir akit sayılarak menfaatin tazminine hükmedilmiş ve hakkın korunması gayesi güdülmüştür.<sup>127</sup>

Bu istisnaların hangi dönemden sonra konulduğunun tespiti oldukça zordur. Biz ulaşabildiğimiz kadarıyla bu konu ile ilgili bilgi bulunan eserleri, yazıldığı tarihe göre vererek bir kanaate varmaya çalışacağız. Bu istisnaların sayıldığı eserler

125 Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *İhtilâfî'l-fukahâ'* (Beyrut: Dâri'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 177; Sirâceddîn el-Üşî, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, 358; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 10/48; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/335.

126 Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri İbn Nüceym, *el-Fevâidü'z-zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*, thk. Ebû Ubeyde Ali Salman (Demmân: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), 63.

127 Rahmi Yaran, *İslam Hukukunda Borcun Geciktirilmesi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 140.

içerisinde bizim ulaşabildiğimiz ilk eser *Fetava Kâdihân'* adlı eserdir.<sup>128</sup> Kendisinden önce yazılan gerek küçük gerek büyük çapta incelediğimiz birçok eserde bu konuya tesadüf edemedik. Hatta aynı çağ sayılabilecek olan müelliflerin eserlerinde dahi bu istisnaları göremedik. Bu eserin telif edildiği yüzyıldan sonra telif edilen eserlerin bir kısmında Hanefî mezhebinin erken dönem görüşü verilip bu istisnalar sayılırken, bir kısmında sadece Hanefî mezhebinin menfaatin tazmin edilemeyeceği ile ilgili görüşü verilerek konu işlenmiştir. Burada istisnaların bazı eserlerde neden işlendiği, bazılarının da ise neden işlenmediği ile ilgili herhangi bir malumata rastlamamakla birlikte, müelliflerin yaşadığı çevrenin veya eseri telif ederken kullandığı metodun etkili olduğu kanaatindeyiz. Müellif, klasik Hanefî eserlerdeki malumatı vermeyi uygun görmüşse bu istisnalara değinmemekte, fakat örneğin *Fetava Kâdihân'*da olduğu gibi dönemin meşayihinin görüşlerini veya örfe ve uygulamada tercih edilen görüşleri vermişse<sup>129</sup> bu istisnalara da değinmektedir.

Hicrî altıncı asırda kaleme alınan (hicri 578 civarı<sup>130</sup>) *Fetava Kâdihân'* adlı eserin farklı bölümlerinde bu istisnalara değinilmektedir. Öncelikle mesele icâre konusu ele alınırken işlenmektedir. Burada bir kişinin, bir aylığına kiraladığı evde, iki ay oturması durumunda *el-Asl'*da ikinci ay için ücret gerekmediği bildirilmektedir. İmam Muhammed'in bu konuyu hamamlarla ilgili bölümde ele aldığını ve mu'addün li'l-istiğlâl olup olmaması ile ilgili ayırım yapmadan tazminin olmayacağı görüşü nakledilmiştir. Daha sonra bazı rivayetlerde ecr-i misil gerektiği ile ilgili bilgiler olduğunu ve ashabın (Hanefî fukahâsının) bu iki rivayet arasını birleştirdiğini söyler. Buna göre eğer mal mu'addün li'l-istiğlâl ise ikinci aya ecr-i misil ödeneceği, değilse ödenmeyeceği belirtilir.<sup>131</sup> Konu başka bir yerde vakıf ve yetim malı bağlamında ele alınmaktadır. Burada vakıf ve yetim malının gasbı durumunda bazı fukahânın ecr-i misil ödemeyi gerekli gördüğü fakat zâhiru'r-rivâye'de tazmin edilmeyeceği şeklinde bildirildiği belirtilmiştir.<sup>132</sup> Vakıf mallarının icâresi ile ilgili bölümde ise vakıf mütevellisinin, vakfa ait bir evi, borca karşılık rehin bırakmasının sahih olmayacağını ve bu

128 Ulaşabildiğimiz eserler matbu olan eserlerdir. Fakat yazma eserlerde bu konuyu araştıran Kamil Yelek, Kâdihân'la aynı yüzyılda yaşayan Hasirî (500/1107) ve Zahiruddin Abdürreşid el-Velvelici'nin (540/1146) bu istisnalara değindiğini belirtmiştir. Hasirî, meseleyi sadece vakıf malları ve fasid icare üzerinden ele almıştır. El-Velvelici ise sadece vakıf mallarında tazminden bahsetmektedir. İlgili çalışma için bkz. Kamil Yelek, "The Historical Journey of the Legal Change in the Hanafi School About the Compensation of Benefits", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (2021), 797-814.

129 Ahmet Özel, "Kâdihân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 2001), 24/122.

130 Özel, "Kâdihân", 24/122.

131 Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, 2/196.

132 Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, 2/208.

durumda mürtehin bu evde oturmuşsa bazılarına göre ev ister mu'addün li'l-istiğlâl olsun isterse olmasın, ecr-i misil gerekeceğini belirtmiştir.<sup>133</sup>

Burhanettin Buhârî (616/1219) mu'addün li'l-istiğlâl ile ilgili konuya başlar-ken, yukarıda Kâdîhân'dan naklettiğimiz olayı aynen vermekte ve bir aylığına kiraya verilen bir evde, izinsiz iki ay oturulunca, önceki kaynaklarda bu ikinci ay için tazmin gerekmediği, daha sonraki rivayetlerde ise misli ücret ödeneceği ile ilgili bilgilerin olduğunu belirtir. Daha sonra İmam Muhammed (189/805) ve Halvânî'nin (452/1060) tazmin edilmeyeceği ile ilgili görüşlerini rivayet eder. Daha sonra Burhanettin Buhârî, kendi dönemindeki meşâyihin, mu'addün li'l-istiğlâl mallarda tazmini gerekli gördüğünü bildirir.<sup>134</sup>

Ebû Muhammed Bedreddin el-Aynî, Kudûrî'nin şarihlerinden olan Ebü'r-Recâ Necmüddîn ez-Zâhidî'nin (658/1260) *el-Müctebâ'* adlı eserinde, müteahhirin fukahânın vakıf, yetim malı gibi meselelerde Şâfiî mezhebine göre fetva verdiği şeklinde görüşün var olduğunu nakletmektedir.<sup>135</sup>

Aynı şekilde Osmanlı döneminin fıkıh ve tasavvuf alanında temayüz etmiş şahsiyetlerinden biri olan Bedreddin Simavî (823/1420)<sup>136</sup>, *Câmiu'l-Fusûleyn* adlı eserinde bu istisnalara değinmekte ve menfaatin tazmin edileceğini belirtmektedir.<sup>137</sup> Daha sonra yazılan birçok kitapta bu esere atıf yapılarak konu işlenmektedir.<sup>138</sup>

Zeylâî'nin (743/1343) *Tebyînü'l-hakâik'* adlı eserine haşiye yazan Şehabeddin Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî (947/1540), bu istisnalardan bahsetmektedir. Zeylâî, her ne kadar kendisinden önce bu istisnalara değinen fukahâ olsa da, *Tebyînü'l-hakâik'de* bu istisnalara değinmemiş, fakat haşiye yazan eş-Şelebî

133 Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3/221.

134 Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merginânî Burhânü's-Şeria, *El-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 7/435; Kaynaklarda Burhânüddîn el-Buhârî'nin vefat tarihi yaygın olarak hicri 616 yılı olarak kaydedilmiştir. Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/435; Ancak Murtaza Bedir, bu tarihin yanlış olduğunu ayrıntılı biçimde açıklamakta ve onun vefat tarihinin 570 hicri civarında olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murtaza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 35-36; Buna göre eğer Bedir'in verdiği tarih alınrsa istisnaları ilk işleyen kişilerden biri Burhâneddin el-Buhârî olacaktır. Bkz. Yelek, "The Historical Journey of the Legal Change in the Hanafi School About the Compensation of Benefits", 802.

135 Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, 11/251.

136 Hakkında bilgi için bkz. Bilal Dindar, "Bedreddin Simavî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/331-334.

137 Simavna Kadısoğlu Seyh Bedreddin Simavî, *Câmiü'l-fusuleyn* (Kahire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1979), 1/108.

138 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu uyuni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 3/214; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 6/616.

müteahhir fukahânın bu istisnalarda Şâfiî mezhebinin görüşünü alarak menfaatin tazminini kabul ettiğini belirtmiştir.<sup>139</sup>

İbnü'l-Hümâm (861/1457) da *et-Tahrîr* adlı eserinde mükatep kölenin çalıştırılması ile ilgili meseleyi ele alırken ulemanın bu üç konuda istisnasını ele almış ve burada menfaatin tazmininden bahsetmiştir. Daha sonra esere şerh yazan öğrencisi İbn Emîru Hâcc (879/1474) menfaatin tazmininin bu üç meselede caiz görümesinin sebebinin zayıfları korumak olduğunu ve kendi zamanlarında bu sebebe binaen her durumda (ale'l-itlak) menfaatin tazmininin gerektiğini belirtmiştir.<sup>140</sup>

Zeynüddin İbn Nüceym (970/1563) de meşhur eseri *el-Eşbah ve'n-nezair*'de gasp durumunda menfaatlerin tazmin edilmeyeceğini fakat yetim malı, vakıf malı ve mu'addün li'l-istiğlâl olan malların bu kuraldan istisna edildiğini belirtir.<sup>141</sup>

İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (956/1549) *Mülteka'l-ebhur*' adlı eserinde menfaatlerin, kullanılsa da atıl bırakılsa da tazmin edilmeyeceğini, istisna olarak sadece vakıf mallarının menfaatinin tazmin edileceğini belirtir. Daha sonra Damad veya Şeyhîzâde olarak meşhur olan Osmanlı fakihî Şeyhîzâde Abdurrahman Muhammed b. Süleyman (1078), *Mülteka'l-ebhur*'a yazdığı *Mecmaü'l-ehur fi şerhi mülteka'l-ebhur*' adlı şerhte vakıf malına ek olarak yetim malı ve mu'addün li'l-istiğlâl olan malları da saymaktadır.<sup>142</sup>

Muhammed Kadri Paşa (1306/1888) *Mürşidü'l-hayrân* adlı eşya ve borçlar hukukuna dair yazdığı eserinin 550-552. maddelerinde bu istisnaları sayarak menfaatin tazmin edileceğini belirtmiştir.<sup>143</sup>

139 Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 5/234.

140 Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Emîru Hacc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 3/260; Burada mesele incelendiğinde İbnü'l-Hümâm 'ın sadece istisnalarda caiz olacağı görüşünü verdiği ve bunun müteahhirin ulemanın fetvalarında olduğunu belirtmiştir. Fakat her durumda (ale'l-itlak) menfaatin tazmini görüşü ise esere şerh yazan İbn Emîru Hâcc'a (879/1474) ait olduğu görülmektedir. Buna rağmen erken dönemde bu görüşün ele alınması dikkate değerdir. Bu konuda daha sonra Seyyid Nesib Efendi (1930) tarafından üç makale ele alınmış ve mutlak bir şekilde (ale'l-itlak) menfaatin tazmini görüşü İbnü'l-Hümâm'a dayandırılmıştır. Kanaatimizce bu görüşün İbnü'l-Hümâm'a dayandırılması yanlıştır. Görüş İbn Emîru Hâcc'a aittir. Nitekim İbnü'l-Hümâm'ın vefatından sonra Fetihü'l-Kâdir'e "Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr" adı isimle tekmile yazan Kadızâde Ahmed Şemseddin (988/1580) gasp bölümünde sadece üç istisnayı vermiş ve bunların kıyasa aykırı nolarak istisnânen cevaz verildiğini belirtmiştir. Hatta konunun sonunda istisnâna binaen bunlar dışında işlenmesinin sorun (müshkil) olacağını belirtmiştir. Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivâsi İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fetihü'l-Kâdir* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 9/363; Seyyid Nesib Efendi tarafından yazılan üç makale ile ilgili bkz. Abdullah Kahraman - Nizamettin Karataş, "İbn Hümâm'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 43-70.

141 İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-nezâir*, 243.

142 Damad, *Mecmaü'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 4/94.

143 Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti ahvâli'l-insân fi mu'âmelâti's-ser'iyye alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1308), 89-90.

Buraya kadar verilen eserlerde vakıf malı ve yetim malından elde edilen menfaatler her ne olursa olsun tazmin edilmesi gerektiği görüşü kabul edilmiştir. Burada bu menfaatlerin gelir getirici mallar olması veya olmaması, bir akitle veya her hangi bir nedenle elde edilmiş olması fark etmemektedir. Aynı şekilde bu menfaatler gasp veya itlaf edilmişse yine tazmine konu olmaktadır ve her durumda ecr-i misl ödenir.<sup>144</sup> Diğer mallarda ise mu'addün li'l-istiğlâl olması şartı aranmaktadır.

Mecelle'nin 417. maddesinde mu'addün li'l-istiğlâl mallarla ilgili bilgi verilmektedir. Mecelle'nin 596. maddesinde ise gasp durumunda konu ele alınmıştır. Bu maddede durum şu şekilde açıklanmaktadır:

*'Bir kimse bir malı sâhibinin izni olmaksızın isti'mal etmiş olsa gasp kabilinden olarak menfa'tini ödemek lazım gelmez. Fakat mal-ı vakıf ya mal-ı sağır ise her halde ve mu'addun li'l-istiğlâl ise te'vil-i mülk ve akd olmadığı halde zamân-ı menfa'at yani ecr-i misil lazım olur.'*

Mecelle maddeleri ile ilgili sonraki süreçte yapılan çalışmalarda bu maddelerde belirtilen mu'addün li'l-istiğlâl mallarla ilgili olarak değişikliğe gidilmiştir. Kitâbü'l-İcâreye Müte'allik Ta'dilâtı Hâvi Rapor'da (1340 tarihli) menfaatin mal olması ile ilgili Hanefîlerin ve cumhurun görüşlerine değinilmiştir. Sonuç olarak cumhurun menfaatin tazmini ile ilgili görüşünün kendi dönemleri için daha uygun olduğu belirtilmiş ve menfaatin gayr-ı mütekavvim mal sayılmasının sıkıntılar doğurduğu belirtilmiştir.<sup>145</sup> Görüldüğü gibi Mecelle de, Hanefî mezhebindeki istisnalarda menfaatin tazmin edileceğini benimsemiştir. Fakat daha sonra Mecelle tadil komisyonu

144 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 243; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 9/299.

145 Ahmed Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleri İle Birlikte)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), 144, 173; Halil Cin - Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi I-II* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 2/217; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), 182.

Belirtilen raporda şu şekilde bir karar bildirilmektedir:

*'Ekser erbâb-ı hukukun re'yine göre ta'til ve itlaf olunan menâfi' ale'l-ıtlâk tazmin lâzımdır. Zirâ ta'til sebebiyle lüzûm-ı tazminde yed-i muhikkanın izâlesi şart olmayıp yalnız yed-i mübtılanın isbâtı kâfidir. İtlâf suretine gelince hadd-ı zatında a'yânın takavvümü kendilerinden maksûd olan menâfi'a istinâd eder. Nasıl ki hiçbir suretle a'yânın mâliyet ve tekavvümünde mâbihi'l-istinâd olan menfa'ati, mâl-i mütekavvim telakki etmemek doğru değildir. Husûsıyla birçok ukûdda menfa'atin mevrîd-i akd add olunması ve ukûd-ı sahîha ve fâsidede tazmini lüzûmunun aliyye bulunması bu ciheti te'yid etmektedir.*

*Mecelle birinci re'yi kabul ederek gerek Kitâbü'l-İcâre ve gerek Kitâbü'l-Gasbda bu esasa göre ahkâm vaz' eylemiştir. Hâlbuki menfa'atin, gayr-ı mütekavvim add olunması zamanımızın telakkiyât-ı iktisâdiyesiyle gayr-ı kâbil-i tevfiğ olduğu gibi ta'til veya itlaf olunan menâfi'in mazmun olmaması kâvilere, zu'afanın emvalini gasp ve zabta teşvik mahiyetini tazammun eylemekte ve gasp da'valarının temâddisinde bir amel-i mühim teşkil etmekte bulunduğundan komisyonumuz ikinci re'yi tercih eylemiştir. Binâden aleyh gasp ve itlaf olunan menâfi'in mazmuniyetinde ayın mu'addün li'l-istiğlâl olup olmaması hâiz-i ehemmiyet olmadığından Mecelle'nin 417. Maddesinin tayyina karar verilmiştir.*

*Ceride-i Adliye, 1340, 25/ 902-903.*

yaptığı değişikliklerle menfaati de ayn gibi mütekavvim saymıştır. Buna göre başkasına ait taşınır ve taşınmaz bir malın kullanılması veya kullanılmasına engel olunması durumunda emsal ücretini vermesi gerektiği belirtilerek, her durumda menfaatin tazmini gerektiği görüşü benimsenmiştir.<sup>146</sup>

Seyyid Nesib Efendi tarafından menfaatin tazmini konusunda üç makale yazılmış ve her durumda menfaatin tazmini gerektiği görüşü benimsenmiştir. Bu makalelerde menfaatin tazmininin her durumda (ale'l-itlak) tazminin İbn bnü'l-Hümâm'a nispet edilmiştir. Fakat her durumda (ale'l-itlak) menfaatin tazmini görüşü esere şerh yazan İbn Emîru Hâcc'a ait olduğu görülmektedir.<sup>147</sup>

### 3.1.2.1. Vakıf Malı

Vakıf mallarının korunmasına yönelik birçok tedbir alınmıştır. Burada söylenmesi gerekli olan husus bu tedbirlerden bir tanesinin menfaatin tazmini ile ilgili olmasıdır.

Vakfa ait bir malın herhangi bir şekilde kullanılması ücreti gerekli kılar. Bir kişi vakfa ait bir evi iskân ettiğinde elde ettiği bu menfaatleri tazminle sorumlu olur. Bu iskân işlemi ister mütevellinin izni olmaksızın gasp şeklinde olsun, ister mütevellinin izni ile ücretsiz oturma şeklinde olsun fark etmemektedir. Vakıf malı her durumda ecr-i misille ücretlendirilir.<sup>148</sup> Vakıf mütevellisi vakıf malını rehin olarak da bırakamaz. Bırakması halinde rehin alan gâsıp sayılır. Şayet müteveli, vakfı inkâr etse o da gâsıp sayılır.<sup>149</sup> Bıraktığı takdirde, mürtehin bu evde ikamet ederse, yine vakıf malları ile ilgili Hanefîlerin görüş değişikliğine binaen, ecr-i misil ödemesi gerekir.<sup>150</sup> Hukukî bir sebep olmaksızın hiçbir kimse vakıf mallarından bedelsiz menfaat temin edemez. Aksi takdirde mislinin ücretini vermek mecburiyetindedir. Müteveli, vakıf üzerinde yapılan teberru yetkisine de sahip değildir. Vakfın malını karşılıksız, emaneten kullanmak üzere birine de veremez.<sup>151</sup>

146 Cin - Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi I-II*, 2/217; Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 182.

147 Seyyid Nesib Efendi tarafından yazılan üç makale ile ilgili bkz. Kahraman - Karataş, "İbn Hümam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü", 43-70.

148 Hamevî, *Gamzu uyuni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*, 3/217; Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 6/142; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkı İbn Âbidîn, *Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-fetâvâ'l-hâmidîyye* (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts.), 2/98.

149 Muhammed Kadri Paşa, *Kanunu'l-adl vel-insâf li'l-kadâ alâ müşkilâti'l-evkâf* (Kahire: Mektebetü'l-Ehram, 1928), 92; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 5/46.

150 İbn Nüceym, *Bahru'r-râik*, 5/342.

151 Ömer Hilmi Efendi, *İthafü'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1977), 111; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 5/44.

Burada amaç vakıf mallarını koruma altına almak ve böylece yok olup gitmesine engel olmaktır.<sup>152</sup> Hatta vakfa ait bir mal gasbedildiğinde doğal afetlerle dahi yok olsa yine de tazmin edileceği görüşünü benimseyenler vardır.<sup>153</sup> Vakıf malı gasbedilse fakat kullanılmasa, yani menfaat elde edilmese dahi yine de menfaat tazmin edilir. Örneğin bir vakıf arazisi gasbedilip, üzerinde herhangi bir işlem yapılmayıp (ekin ekme vb.) muattal bırakılsa veya vakfa ait bir ev gasbedilse fakat oturma veya kiralama gibi bir işlem yapılmasa dahi ecr-i misil ödenir.<sup>154</sup>

Bir kişi bir evi satın alsın ve bir müddet kullansa daha sonra bu evin bir vakfa ait olduğu ortaya çıksa akit batıl olup ev vakfa iade edilir ve kullanılan süre boyunca da ecr-i misil takdir edilir. Vakıf mallarında, menfaatin tazmin edilmesi için bu malın mu'addün li'l-istiğlâl olması da gerekli değildir.<sup>155</sup> İleride görüleceği gibi gelir getirmek için elde edilen malların kullanımında ecr-i misil takdir edilir. Oysa vakıf mallarında atıl bekleyip gelir getirmek için ayrılmamış dahi olsa vakıf malı kullanıldığında ecri misil gerekir.<sup>156</sup> Hatta te'vil-i mülk veya te'vil-i mal dahi olsa vakıf malını kullanan kişi bunun ücretini ödeyecektir.<sup>157</sup> Aynı şekilde bir kimse yarısı vakıf, yarısı da kendi mülkü olan bir akarın tamamını bir müddet kullansa vakfın hissesine düşen kısım için ecr-i misil öder.<sup>158</sup>

### 3.1.2.2. Yetim Malı

İslam dini yetime özel bir değer vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de yetime iyi muâmele etmek,<sup>159</sup> yetim malını korumak<sup>160</sup> ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Aynı şekilde hadislerde de yetim haklarından ve insanların onlara karşı olan sorumluluklarından çokça bahsedilmektedir.<sup>161</sup> Örneğin gabn, gasp ve itlaf gibi durumlarda yetim

152 Ebü'l-Velid Lisanüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Sekâfi Halebi İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1973), 303.

153 Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât*, 1/305.

154 İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 9/321; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 5/44.

155 İbn Nüceym, *Bahrü'r- râik*, 5/342; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/481-482; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*.

156 İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 6/615; Damad, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2/602; Burhânü's-Şeria, *El-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, 6/142-143; İbn Nüceym, *Bahrü'r- râik*, 5/353; İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, 303.

157 Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/688; Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 5/44.

158 Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 5/44.

159 el-Bakara 2/83, 177; el-İnsân 76/8; el-Fecr 89/17; el-Beled 90/8-16; ed-Duhâ 93/6-9; el-Mâün 107/1-3. vb.

160 el-Bakara 2/220; en-Nisâ 4/2-10; el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34. vb.

161 "Allahım! Ben yetimin ve kadının, bu iki zayıf insanın hakkını ihlâl etmekten insanları şiddetle sakındırıyorum" İbn Mâce, Edeb, 6; "Dikkat edin! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarete değerlendirsın ve o malı zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin" Tirmizî, "Zekât" 15. Ayrıca bkz. Buhârî, "Vesâyâ" 23; Ebû Dâvûd, "Edeb" 121; Nesâî, "Vesâyâ" 10, "Zekât" 81-82.

malı diğer mallardan ayrı olarak değerlendirilmiştir.<sup>162</sup> Konusunun dışına çıkmamak için bu konulara girmeden burada sadece yetim malının gasp ve itlaf durumunda menfaatlerin tazmini ile ilgili Hanefî uygulamasına değineceğiz.

Yetim malının korunmasına yönelik ayet ve hadisler ışığında belirlenen birçok tedbirin yanında Hanefî mezhebinde, gasp edilen bir malın menfaati -kullanmak veya sahibinin yararlanmasını engellemek suretiyle- tüketilecek olsa kural olarak tazmin edilmezken, zamanla insanlarda yetim malını koruma duyarlılığının azalması ve yetim malı üzerinde meydana gelen olumsuzluklar sonraki Hanefî hukukçuların yetim malını bu genel kuraldan istisna etmelerine ve yetim malının menfaatinin tazmin edileceği görüşünü benimsemelerine sebep olmuştur.<sup>163</sup>

Yetim malının akrabaları veya başkaları tarafından bir akit olmaksızın gasp mahiyetinde kullanılması sonucunda bu menfaatler ecr-i misille tazmin edilir. Yetimin buluşa erdiğinde bunları tazmin için dava hakkı vardır.<sup>164</sup> Yetim malına ortak olan kişi bu malı tek başına kullanmış olursa bu kullanımından dolayı yetimin hakkı olan ücreti ödemesi gerekir.<sup>165</sup> Hatta bir kişi bir ev satın alıp o evde bir müddet otursa ve daha sonra bu evin bir yetime ait olduğu ortaya çıksa ev yetime iade edilip, satın alan kişi evde oturduğu süre zarfında ecr-i misil öder. Bu da göstermekteki te'vil-i mülk veya te'vil-i mal dahi olsa yetimin malını kullanan kişi bunun ücretini ödeyecektir. Yetim malı ile ilgili bu istisnada, malın mu'addün li'l-istiğlâl olması gibi bir şart aranmamakta ve vakıf mallarında olduğu gibi her durumda menfaatin tazmini gerektiği belirtilmektedir.<sup>166</sup>

Yetim malı ve vakıf malı ile ilgili bu bilgiler ışığında vermeye çalıştığımız Hanefî mezhebindeki ictihad değişikliği sınırlı bir alanda gerçekleşmektedir. Sonuç itibarıyla toplumda yetim ve vakıf mallarının dışındaki mallar çoğunluktadır ve bunlarda meydana gelen haksız bir fiilin sonucunda menfaatlerin konumu devam etmektedir. İşte bu istisnaların asıl önemli bölümü sayılacak olan mu'addün li'l-istiğlâl mallarla ilgili istisna önem arz etmektedir.

162 'Bey'de bilâ-tağyir gabn-ı fahiş bulunsa mağbun olan kimse bey'i feshedemez. Fakat mal-ı yetimi bilâ-tağyir alsa dahi gabn-ı fahiş ile bey' sahih olmaz... ' Mecelle md. 356;

'İcâre sahih olarak mun'akid olduktan sonra başkası ücrete ne kadar zam etse âcir mücerred bunun için icâreyi feshedemez. Fakat vasi ve mütevellî, yetimin ya vakfın akârını ecr-i misilden noksan ile icâr etse icâre fasid olur, ecr-i mislin ikmalî lazım gelir.' Mecelle md. 441; ayrıca bkz. md. 596 ve tadil komisyonu değişikliği.

163 Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/686; Abdüsselam Arı, "Yetim", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/502.

164 Burhânü's-Şeria, *El-Muhitü'l-burhâni fi'l-fıkhi'n-Nu'mâni*, 7/460; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenviri'l-Ebsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 9/299; İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, 304.

165 İbn Nuceym, *Bahru'r-râik*, 5/281; Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât*, 2/616-617.

166 Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/688.

### 3.1.2.3. Mu'addün li'l-İstiğlâl Olan Mallar

Fıkıh kaynaklarında Hanefîlerin istisna mahiyetinde gördükleri üçüncü mal, gelir getirmek üzere elde tutulan mallardır. İstiğlâl (الاستیغلال), galle talep etmektir. Galle ise sözlükte, topraktan elde edilen gelir anlamında olmakla birlikte daha genel olarak tarla, bağ, bahçe ürünleri, süt, kira geliri vb. elde edilen bütün gelirler galle olarak değerlendirilir.<sup>167</sup> Terim olarak 'mu'addün li'l-istiğlâl' şeklinde ele alınan bu mallar kişinin kazanç elde etmek için satın aldığı veya yaptığı, ürettiği mallardır.<sup>168</sup> Örneğin bir evi kiraya vermek için satın alan veya bina eden kişinin, bu malı kazanç getirmek üzere elde tutulduğundan dolayı bu şekilde nitelenir. Aynı şekilde bir aracı gelir getirmek üzere kullanan kişinin de aracı mu'addün li'l-istiğlâl sayılır. Ticarî taksiler gelir getirmek için elde tutulan araçlardır. Fakat kişinin özel olarak kullandığı hususî otomobili mu'addün li'l-istiğlâl değildir. Dolayısıyla bu istisna bağlamında değerlendirilemez.<sup>169</sup> Mu'addün li'l-istiğlâl olan mallar akârla sınırlı değildir. Gelir elde etmek için bulundurulmuş hayvanlar, araçlar da (tekerlek, bisiklet vb.) bu guruptan sayılmıştır.<sup>170</sup>

Bir malın mu'addün li'l-istiğlâl sayılması için ne kadar süre geçmesi gerekeceği ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte, İbn Nüceym böyle bir süre kısıtlaması olmadığını ve malın, mu'addün li'l-istiğlâl olması için alınmasının, bu vasfı elde etmesi için yeterli olduğunu belirtir.<sup>171</sup> Daha sonraki dönemde bir malın mu'addün li'l-istiğlâl olması için bu malın bu iş için satın alınması veya bina edilmesi veya üç sene üst üste kiraya verilmesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>172</sup> Mecelle'nin 417. maddesinde ise hangi malların bu özelliğe sahip olacağı daha açık bir şekilde ele alınmıştır. Buna göre, 'Mu'addün li'l-istiğlâl, kiraya verilmek üzere idâd ve tâyin olunmuş şeydir ki, fi'l-asıl kiraya verilmek üzere yapılmış ya alınmış han ve hane ve hamam ve dükkân gibi akarât ile kira arabası ve kira beygiri misillü şeylerdir. Ve bir şeyin ale't-tevâlî üç sene icar olunması mu'addün li'l-istiğlâl olduğuna delildir. Ve bir kimse nefsi için yaptırmış olduğu bir şeyin mu'addün li'l-istiğlâl olduğunu nâsa ihbâr ve i'lâm ile mu'addün li'l-istiğlâl olur' denmektedir.

167 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 30/118; Hammad, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-mâliyye*, 346; Ahmed Akgündüz, "Galle", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/338; Heyet, *el-Mevsuatu'l-Fikhiyye*, 31/267; Muhammed Abdülmün'im Habeşî, *Et-Teaddî ale'l-menâfi' fi'ş-şeria ve'l-kânun* (Dârü'n-Nasr li't-Tibaati'l-Hadisiyy, ts.), 13.

168 Hamevî, *Gamzu uyuni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*, 3/218; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 9/301; Heyet, *el-Mevsuatu'l-Fikhiyye*, 13/38.

169 Yaran, *İslam Hukukunda Borcun Geciktirilmesi*, 141.

170 İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 9/302.

171 İbn Nüceym, *el-Fevâidü'z-zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye*, 63.

172 Damad, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 4/94; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 9/301.

Bir malın mu'addün li'l-istiğlâl sayılması için sahibi tarafından bunun duyurulması gerekmele birlikte, kaynaklarda örfün bunu belirlemede etkisi de görülmektedir. Örneğin bir hanı işgal edip burada kalan kişi ile ilgili misli ücret gerektiği çünkü hanın zaten böyle bir işlem için var olduğu belirtilmiştir.<sup>173</sup> Yani han zaten insanlara kiralanıp gelir getirmek için bina edilmiştir. Dolayısıyla bir malın gelir getirmek için olup olmadığı konusunda gerek sahibinin bunu ilanına gerekse örfে bakılmalıdır. Bir kişi, kendisi kullanmak üzere bir malı elde etmiş veya bina etmiş ise (قنية - kinye) bu malın mu'addün li'l-istiğlâl sayılması için, insanlara gelir amaçlı olarak kullandıracağını ilan etmesi gerekir.<sup>174</sup>

İlk dönem Hanefî kaynaklarda mu'addün li'l-istiğlâl ile ilgili bir ayırım olmakla birlikte, sonraki dönemlerde halk arasında meydana gelen sıkıntılardan dolayı zorunlu olarak böyle bir ayırma gidilmiştir. Burhaneddin Buhârî verdiği bir örnekte, bir kişinin bir evi bir aylığına kiralayıp, daha sonra sahibinin rızası olmadan iki ay bu evde oturması durumunda kaynaklarda tazminat ödenmeyeceğini bildirmiştir. Fakat konunun devamında daha sonraki dönemlerde bu fazladan bir ayda elde edilen menfaatin tazmin edileceğini bildiren rivayetler olduğunu ve bunun açıklamasının da sonraki rivayetlerdeki malın mu'addün li'l-istiğlâl sayılması sebebiyle tazminin caiz olduğunu belirtir. Yani önceki kaynaklarda böyle bir duruma değinilmeden, menfaatin hiçbir şekilde tazmin edilmeyeceği vurgulanırken, sonraki dönemlerde bazı mallarda tazmin görüşünün kabul edildiği bildirilmektedir.<sup>175</sup>

Mu'addün li'l-istiğlâl olan mallarda menfaatin tazmin edilmesi, bu malı kullanmanın fâsid bir kira olarak kabul edilmesi yüzündendir. Malın mu'addün li'l-istiğlâl olması yani örneğin evin kiralık olması alenî bir icâb teşkil etmekte, mala gâsıp tarafından el konulması da kabul yerine geçmektedir. Bu şekilde oluşan kira akdi ücret bilinmediğinden fâsid kira olmakta ve ecr-i misil gerektirmektedir.<sup>176</sup> Yine örneğimizde olduğu gibi mu'addün li'l-istiğlâl olan bir evi gasp eden kişi bu evde oturduğu sürece veya oturmayıp atıl bıraktığı sürece ecr-i misil ödemekle sorumlu tutulur.<sup>177</sup> Menfaatin bir akitle ancak mal hükmünü alacağı genel ilkesi gereğince bu örnekte ikinci ay için ücret alınırken akdin örfen varlığı kabul edilmiştir.<sup>178</sup>

173 Burhânü's-Şerîa, *El-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, 7/436; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 9/299.

174 Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 6/158.

175 Burhânü's-Şerîa, *El-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, 7/435.

176 Aydın, "Gasp", 13/389; Ahmet Akman, *İslam Hukukunda Akdi Mesuliyetten Doğan Tazminat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 175.

177 Hamevî, *Gamzu uyuni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*, 3/215.

178 Burhânü's-Şerîa, *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, 7/435.

Bu özelliğe sahip bir mal, akit veya mülk olma şüphesiyle kullanılması durumunda Hanefî mezhebine göre menfaatler tazmine konu olmazlar. Örneğin bir malın ortaklarından biri, diğer ortağın izni olmadan kullansa, izni alınmayan ortak buradaki menfaat kaybını talep edemez. Çünkü ortak mal üzerinde, her ortağı kullanma hakkı vardır ve bu hak malın tamamı üzerinde söz konusudur. Bir ortağın bu malın tümü üzerinde hakkı olduğunu bilip kullanması mülk şüphesiyle meydana gelen bir kullanmadır ki, burada menfaatin tazmini söz konusu edilmez. Aynı şekilde akit şüphesi olan durumda da menfaat tazmin edilmez. Örneğin bir kişi rehin bırakılan bir evde, râhinin izni ile otursa ve daha sonra bu malın râhine ait olmadığı anlaşılrsa, mürtehin oturduğu süre zarfında ecr-i misil ödemek zorunda değildir. Yani bu durumda menfaat tazmin edilmez. Çünkü mürtehin rehin akdine istinaden böyle bir fiili gerçekleştirmiştir.<sup>179</sup> Fakat Mecelle'nin 597. Maddesinde, *'te'vil-i mülk ile isti'mal olunan mal, mu'addün li'l-istiğlâl olsa dahi zaman-ı menfa'at lazım gelmez'* şeklindeki kural, daha sonra menfaati mütekavvim mal olarak değerlendiren ta'dil komisyonu tarafından değiştirilmiştir. Yeni madde, *'bir mal-ı müstereki şeriklerden biri diğer şerikin izni olmaksızın bir müddet müstakillen tasarruf ve isti'mal eylese diğer şeriki gerek hazır ve gerek gâib olsun ol kadar müddet o malı müstakillen tasarruf ve isti'mal edebilir'* şeklinde açıklanmıştır.<sup>180</sup>

Mecellenin 550. maddesinde önce *'rükub için istikra olunan hayvana yük yükletilemez. Ve yükletilip de hayvan telef olsa zamân lazım gelir. Lakin bu halde ücret lazım olmaz'* şeklinde bir hükümlerle *'ücret ve zaman (damân) müctemi' olmaz'*<sup>181</sup> ilkesi ile amel edilmiştir. Daha sonra maddenin son kısmı ta'dil edilerek, *'ve yükledilüp de hayvan telef olsa zamân lâzım geleceği gibi ecr-i misil dahi lazım gelir'* şeklinde düzeltilmiştir. Buna gerekçe olarak menfaat ile ilgili Mecelle'de önce tazmin edilmeyeceği şeklinde görüşün daha sonra itlaf edilen menafi'in ale'l itlak mazmun olması şeklinde değiştirilmesi gösterilmiştir.<sup>182</sup>

Bütün bu veriler ışığında Hanefî mezhebinde önceleri menfaatin tazmin edilmeyeceği görüşünün dönemin şartları çerçevesinde ele alındığı ve daha sonra toplumda meydana gelen bozulmalar sonucunda istisnalarla haksızlığın giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Mecelle'de ise önce menfaat yine mal sayılmayıp istisnalarla tazmini cihetine gidilse de daha sonra alınan bir kararlar cumhurun görüşü esas alınmış ve menfaatin her durumda tazmini kabul edilmiştir.

179 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 243-244; Hamevî, *Gamzu uyuni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*, 3/215-216; Burhânü's-Şeria, *el-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, 7/435; Damad, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 4/94; Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât*, 2/616-617; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/691.

180 Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 173.

181 Mecelle md. 86.

182 Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 165-166.

### 3.2. Malikî Mezhebinde Menfaatin Tazmini

Menfaatin tazmininin gasp ve itlaf çerçevesinde değerlendirilmesi sebebiyle Malikîlerin gasp tanımını burada tekrarlamak konumuz açısından önem arz etmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi Malikî mezhebinde gasp konusunda farklı tanımlamalar olmasına rağmen İbn Arafé'nin yaptığı '*öldürme korkusu olmaksızın bir malı –menfaati dışında- zorla ve zulmen almaktır*' şeklindeki tarif,<sup>183</sup> mezhep içerisinde çokça kabul görmektedir.<sup>184</sup> Bu tarifte görüldüğü gibi gasp fiili, menfaat dışında mal yani ayn üzerinde meydana gelen bir fiildir. Menfaate el koyma ise gasp olarak değil teaddî veya i'tida olarak isimlendirilmiştir.

Malikî mezhebinde erken dönemden itibaren menfaatin tazmini ile ilgili olarak diğer mezheplerden farklı bir ictihad benimsenmiştir. Buna göre menfaatler kullanılmışsa tazmin edilir, fakat kullanılmamışsa tazmine konu edilmez. Örneğin bir kişi başkasına ait bir malı gaspedip, bu malın menfaatlerinden herhangi bir şekilde istifade etmişse, menfaatler de tazmin ettirilir. Fakat gâsıb bu malın menfaatlerinden faydalanmamışsa sadece malın tazmini gerekip ayrıca menfaat tazminine gerek görülmemiştir.<sup>185</sup> Erken dönemden itibaren benimsenen bu uygulama zamanla farklı iki tür tazmin sorumluluğunun kabulüne sebep olmuştur. Bunlar gasb ve teaddî sorumluluğudur.

Malikî mezhebinde teaddî bir mala, aynını mülk edinme veya itlaf etme kastı olmaksızın, haksız bir şekilde sadece menfaatlerinden faydalanmak amacıyla el koymaktır.<sup>186</sup> Gasp sorumluluğu, aynı temlik kastıyla gerçekleşen gasp fiilinde; teaddî sorumluluğu ise aynı temlik veya itlaf kastı olmaksızın, sadece menfaatlerinden faydalanma amacıyla ayna, haksız yere el konulması durumunda meydana gelmektedir.<sup>187</sup>

Malikî mezhebine göre gasp ve teaddide tazmin hükümlerinde farklılıklar söz konusudur. Öncelikle gasp ve teaddî fiilini işleyen kişinin yaptığı bu iş yasak bir fiildir ve o kişi günahkâr olur. Hâkimin uygun göreceği bir cezaıyla cezalandırılır. Kişi eğer gâsıp sayılırsa bu durumda sadece rakabeyi tazminle sorumlu olur. Menfaatler tazmin ettirilmez. Rakabenin tazmininde de gasp günündeki kaymeti esas alınır. Fiil gasba girmeyip teaddîye girmekteyse bu durumda teaddî sorumluluğu oluşmaktadır.<sup>188</sup> Gasp sorumluluğu ile teaddî sorumluluğu ile ilgili hükümler ise şunlardır:

183 Rassa', *Şerhu hududi İbn Arafé*, 466.

184 Hattâb, *el-Hattâb: Mevâhibü'l-celil fi şerhi Muhtasari-Şeyh Halîl*, 6/21; Muhammed İliş, *Şerhu Minehi'l-celil*, 7/76.

185 Karâfi, *Zahîre*, 8/281.

186 Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebir*, 3/459; Muhammed İliş, *Şerhu Minehi'l-celil*, 7/143; Rassa', *Şerhu hududi İbn Arafé*, 468.

187 Hafîf, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/110.

188 Şâtîbî, *Muvâfakât*, 3/427-428.

1. Malda meydana gelen az bozulma durumunda eğer gasp sorumluluğu varsa mal sahibi isterse mağsup malın kıymetini alabilir. Teaddî durumunda ise, az bozulma olan malın almanın yanında eksikliği de tazmin ettirilir.
2. Gasp sorumluluğunda tazmin gasp günü esas alınarak yapılır. Teaddî sorumluluğunda ise teaddî olan zaman esas alınır.
3. Semavî afetlerle mal itlaf olmuşsa gasp durumunda tazmin söz konusu olmakta iken teaddî durumunda tazmin söz konusu edilmemektedir.
4. Teaddî durumunda malın atıl kaldığı zamanlar için de ücret ödenir. Fakat gasp durumunda ücret ödenmez. Gâsıp eğer gasp ettiği malı kendisi kullanmış veya başkasına kullandırmışsa bu durumda menfaatin tazmini gerekip gerekmeyeceği ile ilgili mezhep içerisinde ihtihad farklılığı olmakla birlikte, daha çok kabul gören görüş tazmini gerektiği şeklindedir.
5. Piyasada meydana gelen değişiklikler yani malın fiyatındaki dalgalanmalar, gasp durumunda önemsenmezken teaddîde dikkate alınır ve tazminde en üst kıymet takdir edilir.
6. Gasp edilen mal gâsıbın herhangi bir teaddîsi olmadan ayıplı hale gelirse mal sahibi muhayyerdır, dilerse malı ayıbıyla kabul eder ve ayıp için ayrıca bir tazmin talebinde bulunmaz. Dilerse de gasp günündeki kıymetini talep eder.<sup>189</sup>

Malikî mezhebinde menfaatin tazmin edilebilir olması için haram olmayan müteakvim bir menfaat olması gerekir. Haram olan bir menfaat tazmine konu olmamaktadır. Burada günaha sevkeden bir aletten elde edilecek menfaatler örnek verilebilir. Eğlence (lehv) araçlarının menfaatinin tazmini caiz görülmemiştir.<sup>190</sup> Yine fasit akitlerde menfaatin mislî ile tazmini cihetine gidilmiştir. Örneğin icâre akdinde akdi fasid kılacak bir durum olduğu halde kiracı evi tahliye etmeyip oturmaya devam ederse ecr-i misil ödemesi gerekir.<sup>191</sup>

Malikî mezhebinde gâsıbın, mağsup maldan elde ettiği gelirler de mal sahibine iade edilmelidir. Mağsup telef olsa sahibi hem mağsubun bedelini alır hem de galle-sini geri alır. Gâsıp tarafından kiraya verilen ve daha sonra telef olan mağsup hayvanın da kıymeti ve kira bedeli ödenir. Fakat yine Malikî mezhebinde gâsıp eğer kendi malından gaspettiği şeye masrafta bulunmuşsa, elde ettiği gelirden bu masrafı kadarını alabilir.<sup>192</sup>

189 Şâtîbî, *Muvâfakât*, 3/428; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ şerhi'l-kebir*, 3/459, 4/31; Muhammed İliş, *Şerhu Minehi'l-celîl*, 7/77.

190 Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfi, *el-Furûk Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/370.

191 Muhammed İliş, *Şerhu Minehi'l-celîl*, 7/442; Karâfi, *el-Furûk*, 2/323.

192 Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/346.

### 3.3. Şâfiî Mezhebinde Menfaatın Tazmini

Şâfiî mezhebinde gâsıp, ister maldan gelir elde etsin, ister kendi kullansın veya başkasına kullandırsın isterse de atıl bıraksın farketmeyip menfaatleri tazmin etmesi gerekir.<sup>193</sup> Çünkü daha önce üzerinde durduğumuz gibi bu mezhebe göre menfaatler mal sayılmakta ve herhangi bir ek şart koşulmadan tazmini gerekmektedir. Tıpkı mallar gibi muamele gören menfaatler, gasp durumunda tazmin edilmesi gerekmektedir.<sup>194</sup> İtlaf durumunda ise tazminin gerçekleşeceği zamana kadar olan menfaatlerin tazmini gerektiği kabul edilmiştir. Örneğin bir köle gasb edilse daha sonra gâsıbın elinden firar etse ve bulunamasa, köle tazmin ettirilir, tazmin gerçekleşene kadar elde edilebilecek menfaatler de tazmine konu olur. Tazmin işlemi gerçekleştikten sonra mal sahibi artık elde ettiği tazminatla menfaat elde edebilme imkânına sahiptir ve dolayısıyla artık menfaat tazmini söz konusu değildir.<sup>195</sup>

İzzeddin b. Abdisselam menfaatlerin haram menfaatler ve mubah menfaatler şeklinde iki türlü olduğunu belirtir. Haram olan cinsel ilişki, dokunma, öpme, kucaklaşma vb. durumlarda elde edilecek menfaatler haram menfaatlerdir. Bu tür menfaatler veya necis olan malların telef edilmesi durumunda menfaatler tazmin edilmez. Haram olan bir menfaatten, sahibinin rızası olmadan haksız bir şekilde menfaatlenen kimseden, menfaatlerin tazmini talep edilmez. Bu menfaatler konusunda tek istisna zina edilen kadına mehir verilmesi ki bu da şüpheye dayalı olarak kerhen verilmelidir.<sup>196</sup> Mubah menfaatlerde ise sahih veya fasid akit olmasına bakılmaksızın, kişi hataen veya kasten bunları telef ederse tazmini gerekir. Burada şahsın bu menfaatleri kullanması veya kullandırması ya da atıl bir şekilde bırakması arasında fark görmemekte ve hepsinin tazmini gerektiği kabul edilmektedir. Örneğin kişi belirli bir kira bedeli olan evi gasp etse ve bunu uzun bir süre elinde tutsa, hatta bu evden evin bizzat değerinden daha fazla değerde menfaat elde etse, bu durumda menfaatin tazmin edilmemesi büyük haksızlık olacaktır.<sup>197</sup>

193 İmrâni, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/11.

194 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir fî fıkhi mezhebi'l- İmam eş-Şafî ve hüve şerhu Muhtasari'l-Müzeni*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 7/160; Taberî, *İhtilâfü'l-fukahâ'*, 176-177; Zencâni, *Tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl*, 225-227; Şirbini, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/369; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Abdülhak Mînhâci, *Cevâhirü'l-ukûd ve muînu'l-kudât ve'l-muvakkî'in ve's-şühûd* (by: yy, ts.), 1/220; Bağdâdi, *Mecmaü'd-damânât*, 1/306.

195 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/288.

196 Burada mehir verilmesi menfaatten ziyade aynın bir kısmının kullanılması şeklinde ki bir düşünceden de olabilir. Bkz. Karâfi, *Zahîre*, 8/282.

197 İzzeddin Abdülazîz b. Abdisselam İbn Abdisselam, *el-Kavâidü'l-kübrâ= Kavâ'idü'l-ahkâm fî islâhi'l-enâm*, thk. Nezih Kemal Hammad-Osman b. Cum'a Damiriyye (Dimaşk: Daru'l-Kalem, 2000), 1/269.

Görüldüğü gibi gasp edilen veya itlaf edilen mallar eğer menfaati karşılığında ücret talep edilebilecek olan mallar ise hiçbir ayırım olmaksızın menfaatin tazmini gerektiği görüşü kabul edilmektedir.<sup>198</sup> Fakat gasp edilen mal ücret karşılığı kiraya verilemeyecek para, yiyecek türünden bir mal ise aynî tazmin gerekip, ayrıca menfaatleri tazmin edilmez. Ayrıca menfaatin tazmin edilebilmesi için gasp fiilinin mislî bir ücret takdir edilecek bir süre devam etmesi gerekir.<sup>199</sup>

Şâfiî mezhebinde öncelikle, *فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ* -*Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın*<sup>200</sup> ayeti delil getirilerek mal sahibinin kendisine verilen zararı misliyle karşılama hakkı tanınmaktadır. Akitlerde tazmin olan şeyler gasp durumunda da tazmini gerekir. Menfaatler mal gibi sayılır ve üzerlerine akitler yapılır. Dolayısıyla gasp durumunda gâsıp, aynı gaspettiği gibi ondan elde edilecek menfaati de gasp etmektedir. Bundan dolayı menfaat de tazmin edilmelidir.<sup>201</sup>

Diğer bir delil ise dinin, menfaatleri mütekavvim görmesidir. Özellikle vasiyet ve mehir gibi işlemlerde menfaat mal olarak görülmüş ve akde konu edilmiştir. Ayrıca mallarda asıl gaye de menfaatleridir.<sup>202</sup> Gasp işleminde mal, nasıl asıl mal sahibinin mülkünde görülüp ona verilmeli ise menfaat de, mala bağlı olarak asıl mal sahibinin mülkünde iken gasp fiiline maruz kalmıştır. Dolayısıyla onun da tazmini gerekir.<sup>203</sup>

Şâfiî mezhebinde menfaat fasid bir akitle dahi elde edilmiş olsa yine de tazmin ettirilir. Bunun sebebi hem mezhebin fasid akitlerle ilgili kaide niteliğindeki, *'tazminin var ve yok olması bakımından fasit akit, sahih gibidir'*<sup>204</sup> ilkesi hem de menfaatlerin mal hükmünde görülmesidir. Fakat fasid akitlerde menfaatin tazmine konu olabilmesi malın kullanılmış olması ya da itlaf olması gerekir. Yani sahih akitlerde atıl kalsa dahi tazmin gerekirken fasid akitlerde malın atıl kalma durumunda tazmin gerekmemektedir.<sup>205</sup>

198 Şirâzî, *Mühezzebe*, 2/196; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/173; İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/11; Hın vd., *el-Fikhü'l-menheci alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, 7/223.

199 Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 7/196; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 7/162.

200 el-Bakara 2/194.

201 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 7/160-161.

202 Zencânî, *Tahricü'l-furû' ale'l-usûl*, 227-228; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 70161; İbn Abdisselam, *el-Kavâidü'l-kübrâ*, 1/269; Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmé li'l-mücebâtü ve'l-ukûd*, 1/162.

203 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 7/161.

204 'فاسد كل عقد كصحيحه في الضمان وعدمه' kaide ile ilgili bkz. Şirbini, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/489; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî Remli, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/282; ayrıca bu kaide ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Hamed b. Muhammed Cabir Hâcîri, *el-Kavaid ve'd-davabitü'l-fikhiyye fi'd-damani'l-mali* (Riyad: Künûzu İşbiliyâ, 2008), 1/223-239.

205 Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri eş-Şâfiî Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'id ve furû'â' fi fikhî's-Şâfi'iyye* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/29.

Şâfiî mezhebinde kabul edilen menfaatlerin tazmin edilmesi gerektiği ile ilgili ictihad aynı şekilde cami, umuma ait yol, mezarlık işgallerinde de geçerlidir. Kamuya ait olan bu alanların gaspı durumunda ecr-i misil ödenmesi gerekir. Fakat burada menfaatin tazmini için buralardan istifade etme şartı aranır. Yani gasbeden kişi buraya eşyasını koymuş ve buraları kullanmış olması gerekir. Aksi takdirde sadece insanların buraları kullanmasına engel olmuş, kendisi de faydalanmamışsa, menfaatin tazmini gerekmemektedir.<sup>206</sup>

### 3.4. Hanbelî Mezhebinde Menfaatin Tazmini

Hanbelî mezhebinde de durum Şâfiîler gibidir. Dolayısıyla gâsıp malı ister kullansın, isterse galle getirecek şekilde bir akde konu yapsın, isterse de atıl bıraksın tazmini gerekir. Önemli olan malın ücret elde edilebilecek mallardan olmasıdır.<sup>207</sup> Dolayısıyla bir kişi başkasına ait bir evi gaspedip onun bu evi kullanmasına engel olsa veya arabasını alıp bu arabadan elde edeceği menfaate engel olsa bu menfaatlerin tazmini gerekir. Burada gaspettiği evi veya arabayı kullanması veya atıl bırakması fark etmemektedir. Her iki durumda da menfaat tazmin ettirilir. Çünkü gaspettiği bu süre aslında malın asıl sahibinin hakkı olan süredir. Bu süre zarfında elde edilen menfaat de mal sahibine aittir. Gâsıp bu malı gasp ederek mal sahibinin bu maldan faydalanmasına veya ücret karşılığı başkasına kiralamasına engel olmuştur. Dolayısıyla ister malı kullansın ister atıl bıraksın menfaati tazmin etmesi gerekir.<sup>208</sup> Eğer malı itlaf etmişse mislini veya kıymetini ödemenin yanında, telef gününe kadar olan menfaati de tazmin ettirilir. İtlaf durumunda itlaf edildiği günden sonraki zamanın menfaati istenmez. Çünkü menfaatin elde edileceği bir mal artık yoktur. Dolayısıyla telef olan ve mevcut olmayan bir malın menfaati de talep edilemez.<sup>209</sup>

Mezhep içerisinde hâkim olan görüşün menfaatin tazmini şeklinde olmasına rağmen Ahmed b. Hanbelî'den rivayet edilen başka bir görüşte, onun bazı durumlarda menfaatin tazminine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre o bir şahsın başkasına ait bir evi gasbedip yirmi sene oturması durumu ile ilgili '*Ona oturmanın karşılığı olarak ücreti öde demeye cesaret edemiyorum*' demiştir. Bu rivayetin devamında Ahmed b. Hanbelî'in böyle bir durumda tazminin olup olmayacağı ile ilgili tavakkuf ettiği ya da bu görüşün eski görüşü olduğu ve ondan döndüğü bildirilmiştir.<sup>210</sup> Fakat buna rağmen mezhep içerisinde menfaatin tazmin edileceği ile ilgili görüşler daha ağırlıklıdır.<sup>211</sup>

206 Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/354; Yaran, *İslam Hukukunda Borcun Geciktirilmesi*, 144.

207 Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 7/347.

208 Şankitî, Muhammed b. Muhtar, *Şerhu Zadi'l-müstekni'*, (by.: yy., ts.), 226/8.

209 Merdâvi, *el-İnsâf*, 6/201-203; İbn Kudâme, *el-Mukni' fi fikh'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 2/171.

210 İbn Kudâme, *el-Mukni' fi fikh'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 2/171.

211 İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ Ferrâ, *Mesâilü'l-fikhiyye min kitâbi'r-rivâyeteyn ve'l-vecheyn*, thk. Abdülkerim b. Muhammed el-Lahim (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985), 1/412.

### 3.5. Menfaatin Tazmini İle İlgili Diğer Görüşler

Şii kaynaklarda gasp, gâsıbın başkasına ait bir mal üzerinde haksız zilyedlik tesisi olarak tarif edilir. Bundan dolayı gasp fiilinin sadece menkûlde değil gayrimenkûlde de gerçekleşeceği kabul edilmiştir.<sup>212</sup> Gasp durumunda mubah menfaatin tazmin edileceği kabul edilmektedir.<sup>213</sup> Mağsup maldan elde edilen gerek hayvanın yavrusu gibi ziyadeler gerekse evin kullanılması gibi menfaatlerin hepsi mal sahibinin sayılarak tazmini kabul edilmiştir.<sup>214</sup> Bir haksız fiilin gasp sayılması için mal sahibinin zilyedliğinin giderilmesi gerekmediği için, örfen kendisinden gelir elde edilebilecek olan bütün mağsup malların menfaatleri tazmin ettirilmektedir.<sup>215</sup>

İbn Hazm, menfaatlerin anbean gerçekleşen durumlar olduğunu kabul etmekte ve buna binaen mal sahibinin ölmesiyle icâre akdinin son bulacağını belirtmektedir. Çünkü ölenin mal üzerindeki mülkiyeti sonlanmıştır. İcârede, müste'cir, mal sahibinin mülkünde olan ve anbean gerçekleşecek olan malı kiralamaktadır. Ölüm durumunda mülkiyet varislere geçer. Dolayısıyla akit artık ölenin mülkiyetinde olmayan bir şey için söz konusudur ve bu batıl bir işlemdir. Bundan dolayı icâre akdi son bulur.<sup>216</sup> Gasp durumunda menfaatle ilgili tam bir kayda rastlayamamakla birlikte, mağsup maldan elde edilen her türlü gelirin mal sahibine iade edilmesi ile ilgili genel bir hüküm verilmektedir. Buna göre mağsup maldan elde edilen süt, yün, diğer ürünler, kira geliri vb. bütün her şey tazmin ettirilir. Bunun aksini söylemenin batıl yollarla mal elde etmek ve yemek olduğunu belirtir ve ayet ve hadislerle bunun yasaklandığını bildirir.<sup>217</sup>

Günümüzde gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak menfaatin tazmini ile ilgili yapılan çalışmalarda ise genel olarak Şâfiî görüşü kabul edilmekte ve menfaatin tazmininin gerektiği savunulmakta,<sup>218</sup> bazen de Malikî görüşün benimsendiği görül-

212 Ebû'l-Kâsım Necmuddin Muhammed b. Hasen Muhakkik el-Hilli, *Şerhu Şerâ'i'l-İslâm fî mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm* (b.y.: yy., ts.), 6/179-180.

213 Ebû Mansur Hasan b. Yusuf b. Mutahhar İbn Mutahhar el-Hilli, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî ma'rifeti'l-helâl ve'l-harâm* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418), 2/228; Murtaza b. Muhammed Emin b. Murtaza Ensârî, *Kitabu'l-Mekâsib* (b.y.: yy., 2000), 2/286.

214 İbn Mutahhar el-Hilli, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî ma'rifeti'l-helâl ve'l-harâm*, 2/238.

215 Muhakkik el-Hilli, *Şerhu Şerâ'i'l-İslâm fî mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm*, 6/202.

216 Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd Zahiri İbn Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Kahire: İdaretü't-Tibaati'l-Müniriyye, 1347), 8/184.

217 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/135. İbn Hazm burada özellikle Hanefilerin, gasp durumunda ziyadeler ve menfaat ile ilgili görüşlerini desteklemek için sundukları delillerle ilgili değerlendirmeler yapmakta ve bunları reddetmektedir.

218 Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal li-diraseti'ş-şeriati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010), 205; Mahmesânî, *En-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mücebatî ve'l-ukûd*, 1/163; Yaran, *İslam Hukukunda Borcun Geciktirilmesi*, 145; Kahveci Nuri, "İslam Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2006), 60.

mektedir.<sup>219</sup> Bu görüşü savunanlar genelde zamanımızda dinen ve ahlaken zaafılar yaşadığını ve insanların kul hakkı konusunda titiz davranmadıklarını belirtmişlerdir. Buna binaen menfaatin tazmin ettirilmemesi aslında kötü niyetli kişilerin artmasına sebebiyet verecek ve insanların haklarının çokça kaybına sebep olacaktır.

Modern hukukta ise bu konu 'elde edilmesi muhtemel kâr kaybı' şeklinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda zarar, malvarlığının zarar veren olaydan önceki durumu ile çoğalma ihtimali gerçekleşseydi arzedeceği durum arasındaki fark olarak ele alınmakta ve elde edilmesi muhtemel kâr kayıpları tazmine konu olmaktadır.<sup>220</sup> Fakat kârın tespiti ve tazminin hangi miktarda yapılacağı ile ilgili sıkıntılar olacağı için burada hâkimin geniş yorumlardan kaçınarak sadece kuvvetle muhtemel olabilecek kârları hesaba katması gerektiği belirtilmiştir.<sup>221</sup>

### 3.6. Menfaatin Tazmini İle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Hanefî mezhebinde, kişinin elde ettiği malın helal olması için bir karşılığının olması gerekir. Ayrıca suç ve ceza arasında eşitlik anlayışı esastır. Özellikle ayetlerde geçen suça denk karşılık<sup>222</sup> anlayışı gasp hükümlerinde de olmalıdır. Gasp işleminde ise gâsıp aldığı geri vermekle ya da mislîni veya kıymetini vermekle bunu gerçekleştirir.<sup>223</sup> Özellikle geçmiş dönemlerde mahkemelerin davaları fazla sürüncemede bırakmayıp çabuk çözmeleri bu tür durumlarda büyük zararların meydana gelmesine engel olmuştur. Bilindiği kadarıyla bir haksızlığın olduğu durumlarda olay mahkemeye intikal etmekte ve davacının sözlü müracaatı üzerine hâkim, görevlilere davayı mahkemeye getirmelerini bildirmektedir. Davalıya durum bildirilip her iki tarafın delilleri incelenerek aynı mecliste dava çözülmekte ve hüküm verilerek icra edilmektedir. Dolayısıyla büyük hak kayıpları yaşanmamaktadır.<sup>224</sup> Menfaat kayıpları ile ilgili çok fazla sorun yaşanmadığı için tazmini cihetine gidilmemiştir. Oysa günümüzde bu tür sorunlara çokça rastlanmakta ve insanlar zarar görmektedir. Menfaatin tazmin edilmesinin kabul edildiği durumda insanlar, başkalarının mallarını

219 İbrahim Fazıl Debbû, *Damânü'l-menâfi'*: dirâse mukârene fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kanûni'l-medeni (Beyrut: Dârü'l-Beyarîk, 1997), 271; Süleyman Muhammed Ahmed, *Damânu'l-mütelifat* (Kahire: yy, 1980), 256. (Yaran, İslam Hukukunda Borcun Geciktirilmesi, s.145'ten naklen)

220 Murat Topuz, *Maddi Zarar ve Bu Zararın Belirlenmesi* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011), 50. Burada gerek roma hukukunda gerek günümüz hukukunda elde edilmesi muhtemel kârın tazmini ile ilgili görüşler verilmiştir. Bkz. s. 47-71.

221 Topuz, *Maddi Zarar ve Bu Zararın Belirlenmesi*, 68-69.

222 el-Bakara 2/194.

223 Hafif, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/111.

224 Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, "Hel yukbelu şer'an el-hukmu ale'l-medîni'l-mümâtili bi't-ta'vizi ale'd-dâin?", *Mecelletü ebhâsi'l-iktisâdi'l-İslâmî* 2/2 (1985), 104.

gasp ve itlaf gibi zararlı fiillerle zayetmemeye de dikkat edeceklerdir.<sup>225</sup> Fakat bu tazminin ne şekilde olacağı iyi incelenmeli ve hangi durumlarda tazminin olup olmayaacağına karar verilmelidir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki menfaatin, Hanefî sistemi içerisinde mal sayılmaması hem lafzen hem hukuken isabetli görünmektedir. Mal genel olarak dış dünyada varlığı bulunan maddî şeyler için kullanılan bir lafızdır. Menfaatin, mal özelliği taşımadığı açıktır. Menfaat malın kullanımına dayalı olarak meydana gelen bir durumdur. Dolayısıyla doğrudan mal olmayıp, maldan elde edilen faydadır. Fakat menfaati her ne kadar mal saymasak da, insanların mala yönelmesinde aslolan şey de onlardan elde edecekleri menfaatlerdir. Menfaati olmayan bir şey mal olarak dahi değerlendirilmemektedir. O zaman menfaat mal değil diye tazmine konu olmaması da doğru değildir. Aslında burada menfaati baştan mal sayıp, menfaate bütün durumlarda tamamen mal muamelesi yapmak ne kadar sorunluysa, aynı şekilde menfaat mal değil diye tazmine konu etmemek de o kadar sorunludur. Fakat yukarıda değindiğimiz gibi Hanefî mezhebinde ilk dönemlerde menfaat kayıpları ile ilgili çok fazla sorun yaşanmadığından tazmini düşünülmemiştir. Fakat zaman içerisinde toplumda meydana gelen sorunlar neticesinde istisnalarla ictihad değişiklikleri meydana gelmiş ve menfaatin tazmini gerektiği görüşü benimsenmeye başlamıştır.

Kanaatimizce bu konuda en sağlam görüş Hanefî mezhebinin vakıf malı, yetim malı ve mu'addün li'l-istiğlâl olan mallarla ilgili menfaat kayıplarında menfaatin tazmin edilmesi gerektiği, diğer mallarda ise tazmin edilmemesi gerektiği ile ilgili görüşüdür. Çünkü bu durumların ilk ikisinde tamamen korunması gereken iki mal türü belirtilmektedir ki bu konular işlendiğinde bunların korunması ile ilgili İslam'ın genel ilkelerinden bahsedilmiştir. Asıl önem arzeden üçüncü durumda ise, menfaat kaybı açık bir şekilde ortadadır ve bunun ispatı ve tespiti mümkündür. Burada bir mal söz konusudur. Bu mal sahibinin gelir elde etmek için mülk edindiği ve işleterek kazanç sağlayacağı bir maldır. Bunun sahibinin elinden alınması ve bu geliri elde etmesine engel olunması elbette bir zarar vermedir. Mahkeme huzurunda ispat edilebilecek böyle bir zararın ise giderilmesi gerekir. Mahkeme burada, malın asıl sahibinin mal üzerindeki tasarrufunu engelleyen kişiye ceza mahiyetinde değil, malın asıl sahibinin uğradığı zararı telafi mahiyetinde bir tazmine karar vermelidir. Ayrıca ceza hükümleri ise işletilebilir. Fakat sadece ceza verilmesi, velev ki bu ceza para cezası olsun, doğru olmayıp, karşı tarafın zararını telafi edici boyutu olan bir tazmin gerçekleşmelidir.

225 Muhammed Sıdkî b. Ahmed el-Bornû Ebû'l-Hâris el-Gazzî, *Mevsuatü'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 8/831.

Bu sayılan üç çeşit mal dışındaki mallarda ise tazminden çok ceza hükümleri işletilmelidir. Burada bir örnekle konuyu ele almak uygun olacaktır. Örneğin iki araba düşünelim. Birincisi sahibinin ticarî taksi olarak mülk edindiği ve işleterek gelir elde etme düşüncesi olduğu aracı diğeri ise şahsî işlerinde kullandığı ve herhangi bir şekilde gelir elde etmediği aracı olsun. Araçların sahibi her iki araçtan da menfaat elde etmektedir. Birinden ticarî amaçlı kullanarak gelir kazanma şeklinde menfaat elde etmekte diğerdinden ise şahsî olarak kullanarak menfaat elde etmektedir. Hanefî mezhebi dışındakilere göre her iki aracın gasbında da menfaat tazmin edilmelidir. Hanefî mezhebinde ise birincisinde menfaat tazmin edilirken ikincisinde tazmin edilmemektedir. Cumhurun görüşünü ele aldığımızda aslında mal sahibi ikinci araçta yani şahsî için kullandığı araçta hiç beklemediği bir gelir elde etmektedir. Bu araç elinde olsa idi aslında bir gelir elde etmeyecekti. Burada mal sahibinin, malını kullanamadığı süre içerisinde yaptığı masraflar elbette ki tazmin edilecektir. Çünkü bunlar doğrudan maddî zararlardır. Örneğin kişinin bu süre içerisinde işine gitmek için ticari taksi kiralaması gibi bir durum konumuzun dışında olup maddî tazmin bağlamında değerlendirilmelidir. Fakat mal sahibinin bu araba gâsıbın elinde olduğu süre içerisinde elde edebileceği bir kârdan bahsetmesi doğru olmasa gerektir. Çünkü elinde olsa idi böyle bir kârı zaten düşünmeyecekti. Böyle bir kâr zaten meydana gelmeyecektir. Dolayısıyla aslında hakkı olmayan bir şeyi talep etmiş olacaktır. Fakat durum böyle olmakla birlikte gâsıbın durumu ceza hukuku bakımından işlenecek ve yaptığı bu zulüm karşılıksız kalmayacaktır.

Örneğe Hanefî mezhebi açısından baktığımızda, meselenin adalete daha uygun olarak halledildiğini görüyoruz. Çünkü birinci durumda (ticarî amaçlı elde olan arabanın gasbı durumunda) malın asıl sahibi gerçekten elde edebileceği bir geliri kaybetmiş ve zarara uğramıştır. Eğer mal elinde olsa idi bu maldan elde edebileceği bir gelir olacaktı. Fakat gasp gerçekleştiği için bu geliri elde edememiştir. O zaman bu gelirin elde edilmesine engel olan kişi, zararı tazmin etmelidir. Burada bu gelirin kesin bir gelir olmayıp mal sahibinin, zarar da edebileceğini belirtmek ve dolayısıyla tazmini gerekmediğini söylemek de doğru değildir. Çünkü ticarî işlerde aslanan kârdır. İnsanlar bu işleri kâr elde etmek için yaparlar. “İ'tibâr galib-i şâyi'adır, nâdire değildir”<sup>226</sup> ilkesi gereğince zararın değil kârın esas alınması gerekir. İkinci durumda ise (şahsî kullanım için elde olan araç) mal sahibinin gasp süresi boyunca yaptığı masraflar veya maddî zararlar tazmin edilmekle beraber elde edilmesi muhtemel menfaatin tazmin edilmemesi gerekir. Çünkü mal, sahibinin elinde de olsa bu kâr olmayacaktı. Mal sahibi bunu kâr amaçlı olarak kullanmıyordu. Elinde olsaydı da kâr

226 Mecelle md. 42.

elde etmek için kullanmayacaktı. O zaman menfaatin tazminini talep aslında karşılığı olmayan bir gelir talebidir. Sebepsiz bir kâr elde etmedir. Burada olması gereken gâsıbın, gaspettiği malı iade etmesi bu arada mala bir zarar vermişse bunun tazmini, maldan bir gelir elde edilmişse bunun mal sahibine verilmesi ve ayrıca malın asıl sahibinin mal elinde olmadığı için yaptığı harcamaların tazminidir. Bunun dışında ise mahkeme ceza hukuku bağlamında gâsıba yaptığı zulümden dolayı ceza verecektir.

Burada belirtmemiz gereken diğer önemli konu gâsıbın mu'addün li'l-istiğlâl olmayan bir malı kendisi kullanmış veya başkalarına kullandırarak kâr elde etmişse bu kâr ne olacağı meselesidir. Cumhura göre bunun tazmininde sayılacağı açıktır. Hanefî mezhebinde ise durumun zevaidle ilgili hükümler bağlamında ele alınmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.<sup>227</sup> Buna göre bu gelirler elde mevcut ise mal sahibine verilmelidir. Tüketilmiş veya itlaf olmuşsa bunda ayrıca bir gasp sorumluluğu olmamalıdır. Fakat gâsıp bu kullanma veya kullanmadan dolayı meydana gelen her türlü maddi zararı telafi etmelidir. Örneğin mu'addün li'l-istiğlâl olmayan bir aracın gasbında gâsıp, aracı tazmin edeceği gibi, aracın tekerlekleri, motoru gibi aksamında meydana gelen yıpranmalar, kilometre fazlalığından dolayı aracın fiyatındaki değer kaybı vb. sebeplerle meydana gelen maddi zararları tazmin edecektir. Bunun dışında kullandığı için ayrı bir ücret tahakkuk ettirilmeyecektir. Burada gâsıp ceza hukuku bağlamında cezalandırılacaktır. Mal sahibi ise zaten malından gelir elde etme düşüncesi olmadığı için fazladan bir gelir talep etmeyecektir. Sadece kullanmadan kaynaklanan bir zarar söz konusu ise bunlar da tazmin kalemleri arasında sayılacak ve tüm zararlar giderilecektir.

## SONUÇ

İslam hukukunda, gasp veya itlaf sebebiyle menfaatin tazmini meselesi, özellikle Hanefî mezhebinde uzun süre tartışmalı kalmıştır. İlk dönem Hanefî âlimleri, menfaatlerin maddi varlığı bulunmadığı gerekçesiyle tazmine konu olamayacağını savunmuşlardır. Ancak zaman içerisinde mallarının korunması ve hakların zayı olmaması gibi zorunluluklar bu yaklaşımda değişime neden olmuş ve sonraki dönem Hanefî hukukçuları ile Mecelle Komisyonu tarafından bu konuda çeşitli istisnalar kabul edilmiştir. Diğer mezhepler ise menfaati doğrudan mal olarak değerlendirip tazmin edilmesini daha erken kabul etmişlerdir.

Menfaat eşyanın kullanılması, insan ve hayvanın çalışmasıyla ortaya çıkan arazi faydadır. Eşya menfaatine göre insanlar nazarında değer kazanır ve kıymetlendirilir. Her ne kadar mal gibi dış âlemde varlığı olmasa da bağlı olduğu şey var oldukça mevcut olabileceğini kabul etmek gerekir. Bir araç varlığıyla mal hükmünü alabilir fakat

227 Osman (Temyiz Mahkemesi Reisi), "Menâfi-i mağsûbun damânına dâir", 7124.

herhangi bir şekilde menfaat sağlanamıyorsa çok fazla bir önemi yoktur. Aynı şekilde menfaat de mevcut olan bir şeye bağlı olarak elde edilebilecek bir durumdaysa ve buna bir engel yoksa potansiyel olarak menfaat var olabilecek durumdadır. Dolayısıyla menfaatin varlık ve yokluğu aslında mal sahibinin o maldan menfaat elde edip edememe durumuna bağlanmalıdır. Buna bağlı olarak gasp ve itlaf gibi durumlarda mal sahibinin o maldan normal şartlarda elde ettiği menfaatlerin tazmini gerekecektir. Bunun dışındaki menfaat tazmini talebi haksız kazanç sayılmalıdır. Şahsa ait olan bir araçta mal sahibinin elde edeceği menfaatlerle, ticari olan bir araçta mal sahibinin elde edeceği menfaatler aynı sayılmamalıdır. Burada yetkili kişi bilirkişiler vasıtasıyla mal sahibinin normal şartlarda elde ettiği menfaatleri tespit etmeli ve bunları tazmine konu etmelidir. Yine araç örneğinde olduğu gibi şahsa ait araçta mal sahibinin aracın gasp edildiği dönemdeki maddi zararlarını talep hakkı olmakla birlikte, bunun dışında 'aracımı kiraya verseydim şu kadar kâr elde ederdim' şeklindeki talebi doğru değildir. Fakat ticari araç sahibi elbette ki bu tazmin talebinde bulunmalıdır. Bu talep tamamen meşru bir taleptir. Çünkü eğer gasp işlemi gerçekleşmemiş olsa idi araç sahibi kuvvetle muhtemel bu geliri elde edecekti. Dolayısıyla gâsıp aslında bu gelire engel olmuştur ve bundan dolayı tazmin etmelidir. Benzer durum diğer gasp, itlaf veya borçlanmalarda da düşünülebilir. Özellikle para borçlanmalarında paranın ticarete kullanılıp kullanılmadığı tespit edilerek menfaatin tazminine karar verilebilir. Hanefî mezhebindeki mu'addün li'l-istiğlâl olan malların kapsamı genişletilerek tüccarın geciktirilmiş borçlarında muhtemel kârların menfaatin tazmini bağlamında talebi uygun görülebilir. Fakat burada mu'addün li'l-istiğlâl olan mallardaki temel ilke olan gelir getirmek üzere elde tutulma özelliği göz ardı edilmemelidir. Yani her türlü borçlanmada değil, gerçekten para kendisine iade edildiğinde onu işleterek kâr elde edebilecek kişi ve kurumların menfaat kaybı yaşadığı göz önüne alınarak tazmin hesaplanmalıdır.

---

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Çıkar Çatışması/Competing Interests:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

**Finansman/Funding:** Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

---

## KAYNAKÇA

- Abdülaziz el-Buhârî, Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahrü'lislâm el-Pezdevî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Akgündüz, Ahmed. "Galle". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Akgündüz, Ahmed. *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleri İle Birlikte)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.
- Akman, Ahmet. *İslam Hukukunda Akdi Mesuliyetten Doğan Tazminat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Ali Hafif. *Buhûs ve makâlât fi't-teşrî'i'l-İslâmî*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010.
- Ali Haydar Efendi. *Dürrerü'l-hukkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. çev. Fehmi el-Hüseynî. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Arı, Abdüsselam. "Yetim". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Atıf Bey, Kuyucaklızade. *Mecelle-i ahkâm-ı adliyye: şerh-i kitabı'l-gasb ve'l-itlaf*. Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 2. Basım, 1332.
- Aydın, M. Akif. "İslam Hukukunda Gasp". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 9/Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı (1995), 163-220.
- Aydın, Mehmet Akif. "Gasp". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/387-392. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aydın, Mehmet Akif. *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Aydın, Mehmet Akif. "İtlaf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *El-İnâye fi şerhi'l-Hidâye*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, ts.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed b. Ğânim b. Muhammed. *Mecmaü'd-damânât fi mezhebi'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. thk. Muhammed Ahmed Serac, Ali Cuma Muhammed. Kahire: Darü's-Selam, 1999.
- Ba'lı, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *el-Mutlî' alâ alfâzi'l-Mukni'*. thk. Mahmud el-Arvnavut, Yasin Mahmud el-Hatib. Cidde: Mektebetü's-Sevadi, 2003.
- Bedir, Murtaza. *Buhara Hukuk Okulu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Belgiti, Mevlây Abdüsselam Alevî. *El-Akd ale'l-menâfi' ve ahkâmuhü fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Bermu, Teysir Muhammed. *Nazariyyetü'l-menfa'a fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Burhânü's-Şerîa, Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz el-Buhârî el-Merginânî. *El-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, 2004.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*. thk. İsmetullah İna-yetullah Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülga-fur Attar. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2. Basım, 1979.
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet. *Türk-İslam Hukuk Tarihi I-II*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazim Mahmud ed-Dib. Beyrut: Darü'l-Minhac, 2007.

- Damad, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade. *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. thk. Halil İmran el-Mansur. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Debbû, İbrahim Fazıl. *Damânü'l-menâfi': dirâse mukârene fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kanûni'l-medenî*. Beyrut: Dârü'l-Beyarık, 1997.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) Ömer b. İsâ. *Te'sisü'n-nazar*. thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimaşki. Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.
- Derdir, Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-. *Şerhu's-sağîr ala akrebi'l-mesâlik ila mezhebi'l-İmâm Mâlik*. Kahire: Dârü'l-Maârif, ty.
- Desûki, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafе. *Hâşiyetü'd-Desûki alâ şerhi'l-kebir*. Dâru İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye, ts.
- Dindar, Bilal. "Bedreddin Simâvi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Ya'lâ Ferrâ, İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Hüseyin. *Mesâilü'l-fikhiyye min kitâbi'r-rivâyeteyn ve'l-vehceyn*. thk. Abdülkerim b. Muhammed el-Lahim. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985.
- Ebû'l-Hâris el-Gazzî, Muhammed Sıdkî b. Ahmed el-Bornû. *Mevsuatü'l-kavâ'idü'l-fikhiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.
- Ensârî, Murtaza b. Muhammed Emîn b. Murtaza. *Kitabu'l-Mekâsib*. yy.: yy., 2000.
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2000.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî. *el-Misbâhü'l-münîr: Mu'cemu Arabî Arabî*. Beyrut: Mektebetu Lübnan (Librairie du Liban), 1987.
- Firûzâbâdi, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Gamrâvî, Muhammed ez-Zühri. *es-Sirâcü'l-vehhâc şerhü alâ metni'l-Minhâc*. Beyrut: Daru'l-Cil, 1987.
- Habeşi, Muhammed Abdülmün'im. *Et-Teaddî ale'l-menâfi' fi ş-şeria ve'l-kânun*. Dârü'n-Nasr li't-Tibaati'l-Hadisiyy, ts.
- Hâcirî, Hamed b. Muhammed Cabir. *el-Kavaid ve'd-davabitü'l-fikhiyye fi'd-damani'l-mali*. Riyad: Künûzu İşbiliyâ, 2008.
- Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudürî*. Mektebe-i Hakkâni, ts.
- Hafif, Ali. *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Bulak: el-Matbaatü'l-Fenniyye, 1971.
- Hamevî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-. *Gamzu uyuni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.
- Hammad, Nezih. *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fi luğâti'l-fukahâ'*. Dimaşk: Daru'l-Kalem, 2008.
- Hattâb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruaynî. *el-Hattâb: Mevâhibü'l-celil fi şerhi Muhtasari's-Şeyh Halil*. thk. Muhammed b. Muhammed Ali b. Abdülvedud el-Mübareki eş-Şinkiti, Eş-Şeyh Yedali b. el-Hac Ahmed el-Yakubi eş-Şinkiti. Nuakşot: Darü'r-Rıdvân, 2010.
- Heyet. *el-Mevsuatü'l-Fikhiyye*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1993.
- Hın, Mustafa vd. *El-Fikhü'l-menheci alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'*. 8 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 4. Basım, 1992.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî. *El-Kâfi fi fikhi ehli'l-Medine*. thk. Muhammed Muhammed Muritanî. Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 2. Basım, 1980.

- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî. *Et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânid*. thk. Sa'îd Ahmed Arâbi, 1984.
- İbn Abdisselam, İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam. *el-Kavâidü'l-kübrâ= Kavâ'idü'l-ahkâm fi islâhi'l-enâm*. thk. Nezih Kemal Hammad, Osman b. Cum'a Damiriyye. Dimaşk: Daru'l-Kalem, 2000.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu't-Tenviri'l- ebsâr*. thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud - Şeyh Ali Muhammed Muavvid. Riyad: Daru Alemi'l- Kütüb, 2003.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki. *Ukûdü'd-dürriyye fi tenkihi'l-fetâvâ'l-hâmidîyye*. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki. *Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenviri'l-Ebsâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.
- İbn Emiru Hacc, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd Zahiri. *el-Muhallâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Kahire: İdaretü't-Tibaati'l-Müniriyye, 1347.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâli Makdisî. *el-Muğni*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâli Makdisî. *el-Mukni' fi fihri'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri. *Lisânul Arap*. Beyrut: Dâru Sadır, 1990.
- İbn Mutahhar el-Hilli, Ebû Mansur Hasan b. Yusuf b. Mutahhar. *Kavâ'idü'l-ahkâm fi ma'rifeti'l-helâl ve'l-harâm*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418.
- İbn Müflih, Ebû İshak Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed. *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Misri. *el-Fevâidü'z-zeyniyye fi mezhebi'l-Haneftiyye*. thk. Ebû Ubeyde Ali Salman. Demmân: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Misri el-Hanefi. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Zekeriyâ Umeyrat. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Nüceym, Zeynü'l-Abidin b. İbrahim. *Bahru'r- râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed. *Takrîrül-kavâ'id ve tahrîrül-fevâ'id = el-Kavâid fi'l-fikhi'l-İslâmî*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. Kahire: Dâru İbn Affan, 1999.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. Abdullah Abbadî. Kahire: Dârü's-Selam, 1995.
- İbnü'l-Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sivâsi. *Şerhu fethü'l-Kadir*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvahid b. Abdilhamid es-Sivâsi el-İskenderî. *Şerhu Fethu'l- Kadir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'ş-Şihne, Ebû'l-Velid Lisanüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Sekâfi Halebi. *Lisânü'l-hükkâm*. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1973.
- İmâre, Muhammed. *Kâmüsü'l-mustalahâti'l-iktisâdiyye fi'l-hadâreti'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dârü'ş-Şürük, 1993.
- İmrânî, Ebû'l-Hüseyn İbn Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Salim b. Es'ad el-Yemanî. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nuri. Beyrut: Dârü'l-Minhac, 2000.

- Kâdihân, Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmûd. *Fetâvâ Kâdihân*. thk. Salim Mustafa el-Bedri. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Kadri Paşa, Muhammed. *Kanunu'l-adl vel-insâf li'l-kadâ alâ müşkilâti'l-evkâf*. Kahire: Mektebetü'l-Ehram, 1928.
- Kadri Paşa, Muhammed. *Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti ahvâli'l-insân fi mu'âmelâti's-ser'iyye alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1308.
- Kahraman, Abdullah - Karataş, Nizamettin. "İbn Hümmam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi". *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 43-70.
- Karâfi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *el-Furûk Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Karâfi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *Ez-Zahîre*. thk. Muhammed Hacci, Muhammed Bu Hubze. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 7. Basım, 2001.
- Kâsânî, Alâüddin Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâiü's-senâi' fi tertibi's-serâi'*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Kaya, Ali. *İslam Hukukunda Bedene İlişkin Zararların Tazmini*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Kurtubi, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Mahmesânî, Subhî. *En-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mücebâti ve'l-ukûd*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 3. Basım, 1983.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-. *el-Hâvi'l-kebir fi fıkhi mezhebi'l- İmam eş-Şafî ve hüve şerhu Muhtasari'l-Müzeni*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Merdâvi, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed. *El-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Hamid el-Fikî. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1956.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-. *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ty.
- Minhâcî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Abdülhak. *Cevâhirü'l-ukûd ve muinü'l-kudât ve'l-muvakkî'in ve's-şühûd*. b.y.: yy., 2. Basım, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz. *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm*. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Muhakkik el-Hilli, Ebü'l-Kâsım Necmuddin Muhammed b. Hasen. *Şerhu Şerâ'i'l-İslâm fi mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm*. yy.: yy., ts.
- Muhammed İliş, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Minehi'l-celil ala Muhtasari'l-allame Halil*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Nuri, Kahveci. "İslam Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2006), 41-63.
- Osman (Temyiz Mahkemesi Reisi). "Menâfi-i mağsûbun damânına dâir". *Ceride-i Adliyye*.
- Ömer Hilmi Efendi. *İthafü'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1977.
- Özel, Ahmet. "Kâdihân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Rassa', Ebü Abdullah Muhammed b. Kasım Rassâ' Ensârî. *Şerhu hududi İbn Arafe = el-hidâyetü'l-kâfiyetü's-şâfiye li-beyâni hakâiki'l-İmâm İbn Arafe el-vâfiye*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensâri. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1979.
- Simavî, Simavna Kadısioğlu Şeyh Bedreddin. *Câmiü'l-fusuleyn*. Kahire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1979.
- Sirâceddîn el-Üşî, Ebu Muhammed Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman. *el-Fetâva's-Sirâciyye*. thk. Muhammed Osman el-Bestevî. Linişiya (لينيشيا): Dârü'l-Ulum Zekerriyya, 2011.
- Süleyman Muhammed Ahmed. *Damânu'l-mütlefât*. Kahire: yy., 1980.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayri eş-Şâfiî. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî kavâ'id ve fûrû'î fikhi's-Şâfi'iyye*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris eş-. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalip. Mansure (Mısır): Darü'l-Vefa, 2011.
- Şâtıbî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfaqât*. thk. Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân. Mısır: Darü İbn Affan, 1997.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *Ahkâmü'l-vesayâ ve'l-evkâf*. Beyrut: ed-Dârü'l-Câmiyye, 4. Basım, 1982.
- Şirâzî, Ebü İshak Cemaleddin İbrâhîm b. Ali b. Yusuf eş-. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Zekerriyyâ Umeyrat. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. Hatib. *Muğni'l-muhtâc ila Ma'rifeti Maani Elfazi'l- Minhâc*. thk. Muhammed Halil. Beyrut: Darü'l-Marife, 1997.
- Taberî, Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *İhtilâfü'l-fukahâ'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Topuz, Murat. *Maddî Zarar ve Bu Zararın Belirlenmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Burhâneddin el-Buhârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Wensinck, Arent Jean. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadisi'n-nebevî = Concordance et indices de la tradition musulmane*. Leiden: E. J. Brill, 1936.
- Yaran, Rahmi. *İslam Hukukunda Borcun Geciktirilmesi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Yelek, Kamil. "The Historical Journey of the Legal Change in the Hanafi School About the Compensation of Benefits". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (2021), 797-814.
- Yıldız, Kemal. *İslam Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac. Kuveyt: Vizaretü'l-İrşad ve'l-Enba, 1965.
- Zencânî, Ebü'l-Menâkıb Şehabeddin Mahmûd b. Ahmed. *Tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım, 1982.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed ez-. *el-Fi'lü'd-dârru ve'd-damânu fihi*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1988.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed ez-. "Hel yukbelu şer'an el-hukmu ale'l-medîni'l-mümâtüli bi't-ta'vizi ale'd-dâin?" *Mecelletü ebhâsi'l-iktisâdi'l-İslâmî* 2/2 (1985).
- Zerkeşi, Ebü Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2000.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Medhal li-diraseti's-şeriatî'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010.
- Zeylâi, Ebü Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Ali b. Mihcen b. Yunus es-Süfi el-Bârii ez-. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *Mevsuatü'l-fikhi'l-İslamiyyi ve'l-kazâya'l-mu'âsıra*. Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, 3. Basım, 2012.
- El-Mu'cemü'l-müfehres li'l-Kur'âni'l-Kerim = Kur'an fihristi: kelime-konu*. İstanbul: İFAV Yayınları, ts.

## Mali Cezanın Tarihi Süreç İçindeki Varlığı\*

Dr. Tamer ZOUROB

İstanbul / TÜRKİYE

tamerzourob.2017@gmail.com | ORCID: 0000-0003-2315-7492

### Öz

Mal edinme duygusu insanın fitratında var olan temel bir duygudur. Bu duyguyu insanı sürekli olarak mal elde edebileceği çeşitli yolları aramaya sevk eder. İnsanın mal edinmek için takip ettiği yollar kimi zaman kumar, faiz, rüşvet, hırsızlık gibi insanları sömüren ve bu sebeple Allah tarafından haram kılınan yollar olurken kimi zaman da Allah'ın helâl kıldığı karşılıklı rızaya dayalı sözleşmeler olabilir. Rıza, bir sözleşmenin kurulmasını sağlayan temel unsurdur. Sözleşme kurulduktan sonra yükümlülüklerin yerine getirilmesi zorunlu hale gelir. Ancak sözleşme yapan taraflardan biri kimi zaman elinde olmayan doğal afetler, iflas, hastalık, tutukluluk gibi mücbir sebeplerden kaynaklı olarak kimi zaman da tamamen keyfi olarak sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyebilir. Bu tür bir ihlal sözleşmenin diğer tarafını sözleşmenin ihlal edilmesi sebebiyle ciddi maddi bir zarara uğratabilir ve mağdur edebilir. İşte bu durum insanları ortaya çıkabilecek her türlü zararın önüne geçmek ve sözleşmeye tabi olma disiplinini sağlamak amacıyla yapılan sözleşmelere mali ceza şartını eklemeye sevk etmiştir. Bu çalışmanın amacı mali ceza kavramını açıklamak ve bu uygulamanın eski medeniyetlerdeki ve semâvî dinlerdeki varlığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle mali ceza kavramına yer verilmiştir. Daha sonra da mali cezanın eski medeniyetlerin hukuk sistemleri içerisinde nasıl ele alındığı meselesi en eski medeniyetlerden başlanılarak kronolojik olarak incelenmiştir. Ardından

\* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2024 yılında tamamladığımız "Katılım Bankalarındaki Mali Ceza Uygulamalarının İslam İktisadı Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 26.07.2025 | Kabul/Accepted: 23.09.2025 | Yayın/Published: 30.09.2025

Atıf/Citation: Zourob, Tamer. "Mali Cezanın Tarihi Süreç İçindeki Varlığı". *Muamelat: İslam İktisadı Dergisi* 1 (1) (Eylül 2025), 101-115./Zourob, Tamer. "The Existence of Financial Penalty in the Historical Process". *Muamelat: Journal of Islamic Economics* 1(1) (September 2025), 101-115.

<https://doi.org/10.36657/muamelat.1751395>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Tamer Zourob | CC BY-NC-ND 4.0

da mali cezanın semâvî dinlerdeki yeri ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, mali ceza uygulamasının kökenlerinin tarihsel açıdan çok eski tarihlere dayandığı ve semâvî dinlerde de var olduğu, sözleşmelere eklenen mali cezanın bazen tazminat bazen de cezâ niteliği taşıdığı, sözleşme ihlallerinin yanı sıra bazı suçlara da mali ceza öngörüldüğü tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Hukuku, Sözleşme, Mal, Ceza, Mali Ceza, Borç.

## **The Historical Existence of Financial Penalties\*\***

### **Abstract**

The desire to acquire wealth is a fundamental emotion inherent in human nature. This emotion drives people to constantly seek various ways to acquire wealth. The paths humans follow to acquire wealth may sometimes involve gambling, interest, bribery, theft, and other exploitative practices that are prohibited by Allah, while at other times they may involve contracts based on mutual consent that are permitted by Allah.

Consent is the fundamental element that enables a contract to be formed. Once the contract is formed, the fulfilment of obligations becomes mandatory. However, one of the parties to the contract may sometimes fail to fulfil their obligations arising from the contract due to force majeure reasons such as natural disasters, bankruptcy, illness, or imprisonment, or sometimes completely arbitrarily. Such a breach may cause serious financial damage to the other party to the contract and victimise them. This situation has led people to add financial penalty clauses to contracts in order to prevent any possible damage and to ensure compliance with the contract. The aim of this study is to explain the concept of financial penalties and to reveal the existence of this practice in ancient civilisations and heavenly religions. To this end, the concept of financial penalties is first discussed. Subsequently, the issue of how financial penalties were addressed within the legal systems of ancient civilisations is examined chronologically, starting with the oldest civilisations. Finally, the role of financial penalties in heavenly religions is explored. Research has revealed that the origins of financial penalties date back to ancient times and exist in heavenly religions. Financial penalties added to contracts sometimes serve as compensation and sometimes as punishment. Financial penalties have been imposed not only for violations of contract but also for certain crimes.

**Keywords:** Islamic Law, Contract, Property, Criminal Law, Financial Penalties, Debt.

---

\* This study is grounded on my doctorate dissertation titled "Examination of financial penalty practices in participation banks in terms of islamic economics", (PhD Dissertation, Istanbul University Institute of Social Sciences, İstanbul, Türkiye, 2024).

## Giriş

Yapılan her bir sözleşme o sözleşmeye özgü yerine getirilmesi gereken birtakım şart ve yükümlülükleri içerisinde barındırır. Sözleşme yapan tarafların da yapılan sözleşmenin şartlarını ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerekir. Nitekim Allah Mâide sûresi 1. âyette yer alan “*Ey iman edenler! Yaptığınız sözleşmelerin gereklerini yerine getirin.*”<sup>1</sup> sözünü sözleşmelerin gereklerinin zamanında ve tam bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ancak sözleşme yapan taraflar sözleşmelerin sorumluluklarını kimi zaman güçlerinin yetmemesi sebebiyle yerine getiremeyebilir kimi zaman da tamamen keyfi olarak yerine getirmekten kaçınabilir. Sözleşmelerin sorumluluklarını kasıtlı olarak zamanında ve tam olarak yerine getirmeyen kimse sözleşme yaptığı diğer kişinin zarara uğramasına ve mağduriyet yaşamasına yol açabilir. Bu sebeple insanlar yaptıkları sözleşmelere mali cezalar eklemeye başlamışlardır. Bu mali ceza şartıyla da; tarafları sözleşmelerin sorumluluklarını vadesinde ve tam olarak yerine getirmeye zorlamak<sup>2</sup>, sözleşmenin ihlal edilmesinden kaynaklı zararların tazmin edilmesini sağlamak<sup>3</sup>, alacaklının mahkeme yoluyla daha uzun bir sürede zararını tazmin etmek yerine sözleşmede belirtilen miktarın ödenmesi yoluyla daha kısa sürede zararının tazmin edilmesi sayesinde zaman tasarrufunu sağlamak<sup>4</sup> amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, mali ceza kavramının ne olduğunun ve hangi amaçla uygulandığının tespit edilmesi ve bu uygulamanın tarihi kökenlerinin ortaya konulmasıdır. Öncelikle mali ceza kavramının ne anlama geldiği açıklanacaktır. Ardından, mali cezanın çeşitli dönemlerdeki ceza sistemlerinde nasıl yer bulduğuna değinilecektir. Son olarak, semâvi dinlerin mali cezaya dair yaklaşımları ortaya konulacaktır.

## 1. Mali Ceza Kavramı

Mali ceza kavramı modern bir kavram olması sebebiyle klasik fıkıh kaynaklarında bu kavrama dair net bir tanım bulunmamaktadır. Ancak zihâr suçu işleyen kişiye köle azat etme ya da altmış fakiri doyurma<sup>5</sup>, yeminini bozan kişiye on fakiri yedirme

1 el-Mâide 5/1.

2 Üsame Hamevi, *eş-Şartü'l-cezai ve sultanü'l-kadi fi ta'dilihi : dirase mukarene fi'l-fıkhi'l-İslami ve'l-kanun* (Dimaşk: Darü'l-Hayr, 1997), 54-55; Cevad Bahr en-Netşe, *Nazariyyetü'ş-şarti'l-cezâi beyne'l-fıkıh ve'l-kânûn* (Amman: Darü'l-Feth, 2014), 207.

3 Hamevi, *eş-Şartü'l-cezai*, 56; Şevket Pekdemir, *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâi Şart* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 59-60.

4 Hamevi, *eş-Şartü'l-cezai*, 56-57; en-Netşe, *Nazariyyetü'ş-şarti'l-cezâi*, 207.

5 el-Mücâdele 58/3-4; Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Mudevvene* (by: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/454.

yahut giydirmeye ya da bir köle azat etme<sup>6</sup>, yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kişiye bir köle azat etme ve ölenin ailesine diyet ödeme<sup>7</sup>, ihram yasaklarını çiğneyen kişiye ise kurban kesme veya fakiri doyurma<sup>8</sup> gibi bazı mali cezaların verildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda, klasik fukahânın mali cezayı; suçlunun yaptığı eylemler sebebiyle ödemesi gereken mali bedel olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz.

Mali ceza kavramı, “İnsanın mülkiyetine aktarabildiği her şey”<sup>9</sup>, “mülkiyet konusu olabilen bütün maddi eşya ile malvarlığına girebilen bütün haklar”<sup>10</sup>, “insanı varlıklı kılan şey”<sup>11</sup>, “bolluk ve zenginlik”<sup>12</sup> anlamlarına gelen mal ve “iyi veya kötü karşılık”, “bir şeyin bedeli”<sup>13</sup> anlamlarına gelen ceza kavramlarının birleşiminden oluşan bir kavramdır. Mali ceza sonraki dönem fukahâ tarafından, “diyet, garâme, müsâdere ve itlâf gibi kişinin malına yönelik ceza”<sup>14</sup>, “diyet, garâme ve müsâdere gibi suç işleyen kişinin malına isabet eden ceza”<sup>15</sup>, “şahsın malına taalluk eden veya hükmünün mali zimmetinde azalmaya sebep olan ceza”<sup>16</sup> şeklinde tanımlanmıştır.

- 
- 6 el-Mâide 5/89; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn ‘Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ’îli İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, thk. Tâhâ ez-Zeyni vd. (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 9/538-539; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb* (by.: yy., ts.), 18/5; Ebu'l-Fadl ‘Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, thk. ‘Abdullatif Muhammed ‘Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2005), 4/48.
- 7 en-Nisâ 4/92; Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İdris b. ‘Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1990), 7/339; Ebû Bekir Ahmed b. ‘Ali er-Râzi el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. ‘İsmetullâh ‘Înâyetullah Muhammed vd. (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 5/342; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-‘Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1993), 26/67; Mevsilî, 5/25.
- 8 el-Mâide 5/96; Şâfiî, *el-Umm*, 6/217; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/96.
- 9 Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 11/635.
- 10 Ejder Yılmaz, *Hukuk sözlüğü* (İstanbul: Yetkin Yayınları, 2005), 300.
- 11 Ebû Abdurrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-‘Ayn* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 8/344; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr fi ğaribi'ş-Şerhi'l-kebir* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2010), 2/586.
- 12 Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbü't-Telhis fi Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ'* (Dımaşk: Dâru Tûlâs, 1996), 83.
- 13 İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 14/143; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/87; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1270.
- 14 İzzet Hasaneyn, *Nazariyyetü'l-Amme li'l-Cerime Beyne'ş-Şeria ve'l-Kanûn* (Riyâd: Dâru'l-Ulum, 1984), 45.
- 15 Abdülkadir Udeh, *et-Teşriü'l-Cinaiyyü'l-İslâmi: Mukârenen li-Kanuni'l-Vaz'i* (Kahire: Dâru't-Türas, 1977), 1/634.
- 16 Hüseyin Esen, *İslam Hukukunda Mâli Cezalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 5.

## 2. Mali Cezanın Tarihsel Süreci

Mali ceza meselesinin kökeni tarihsel açıdan çok eskiye dayanır. Bu sebeple mali cezanın tarihsel süreci, “eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde mali ceza” ve “semâvi dinlerin hukuk sistemlerinde mali ceza” alt başlıkları halinde ele alınmaya çalışılacaktır.

### 2.1. Eski Medeniyetlerin Hukuk Sistemlerinde Mali Ceza

Eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde yer alan mali cezalar “Hammurabi (Bâbil) Kanun Sisteminde Mali Ceza”, “Helen Hukuk Sisteminde Mali Ceza”, “Eski İran Hukuk Sisteminde Mali Ceza”, “Roma Hukuk Sisteminde Mali Ceza”, “Câhiliye Dönemi Hukuk Sisteminde Mali Ceza” başlıkları altında ele alınmaya çalışılacaktır. Câhiliye dönemi İslâm’dan önceki bir dönem olması sebebiyle bu dönemin hukuk sisteminde yer alan mali ceza konusuna bu başlık altında yer verilmiştir.

#### 2.1.1. Hammurabi (Bâbil) Kanun Sisteminde Mali Ceza

Hammurabi kanunlarında mali cezalar, başta alım satım ve nikah sözleşmeleri olmak üzere iktisadi ve sosyal yönü bulunan pek çok sözleşmede tarafların sözleşme gereği yerine getirmesi gereken sorumlulukları tam olarak ve vaktinde yerine getirmemeleri durumunda uygulanmaktaydı. Sözleşmelere eklenen bu mali cezaların amacı hem iktisadi hayattaki istikrarı sağlamak hem de haklara saygı duyulmasını temin etmektir.<sup>17</sup> Görüldüğü üzere iktisadi ve sosyal hayatta düzen sağlamayı amaçlayan bu uygulama günümüzdeki sözleşmelere ilave edilen mali ceza yaptırımının kökeninin çok eskilere dayandığını göstermektedir.

#### 2.1.2. Helen Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Helen hukukuna göre mali nitelikli bir sözleşme yapıldığında sözleşmeyi yapan taraflardan herhangi biri sözleşmenin sorumluluklarını yerine getirmemezse bu suçtan dolayı mali bir bedel ödemek zorundaydı. Taraflar ödenmesi gereken ceza miktarının ne kadar olacağına belirlenmesi konusunda da serbestlerdi. Suçun işlenmesi durumunda borçlu herhangi bir sebepten, belirlenen mali ceza borcunu ödeyemeyecek güçte olsa bu mali cezadan muaf tutulmuyordu.<sup>18</sup> İşte bu durum Helen hukukunda mali içerikli sözleşmelere yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişi için mali bir ceza şartının eklendiğini göstermektedir.

17 Nafiz Aydın, *Hammurabi Yasaları* (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2017), 38; Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü* (İstanbul: Telos Yayıncılık, 2001), 238; Nabobolasser el-Hüseyni, *Hulâsatu Ahkâmî'z-zevâc ve't-talâk fi şeriatî Hammûrâbi* (Babil: Dâru Vitriyât, 2023), 50.

18 Adem Vahit Hâşim el-Hafız en-Nedevî, *Tarihü'l-kanun* (Bağdat: el-Âtik Kahire, 1989), 46-50.

### 2.1.3. Eski İnan Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Eski İnan'da uygulanan hukuk sistemi Maniheizm ve özellikle Zerdüştlük gibi eski İnan dinlerinin kutsal kitaplarından, kahramanlık öykülerinden ve geleneklerinden etkilenmiştir. Bu sebeple mali sözleşmelerin sorumluluklarını yerine getirmeyen kişinin bu ihlal sebebiyle ödemesi gereken mali ceza meselesi de İnan'ın dini ve kültürel yapısı çerçevesinde şekillenmiştir. Eski İnan hukuk sistemine göre sözleşme yapan taraflardan birisinin sözleşmenin sorumluluklarını yerine getirmemesi büyük bir kusur olarak görülürdü. Hatta böyle bir ihlal karşısında ödenecek maddi ceza bedeli sözleşme gereği ödenmesi gereken borç miktarından çok daha fazla olabilirdi.<sup>19</sup> İşte bu durum eski İnan hukukunda sözleşmelere ilave edilen mali cezaların cezâî nitelikte olduğunu gösterir.

İslâmiyet'ten önce hüküm süren eski İnan hukuk sisteminde sözleşmelerin yükümlülüklerini yerine getirmeyen taraflara mali cezalar verilmesinin yanı sıra, işlenen birtakım suçlara da mali ceza uygulanmaktaydı. Örneğin; bu hukuk sistemine göre adam öldürme suçunun cezası idam olsa da hâkim öldürülen kişinin ailesini ikna ederek suçlunun affedilmesini ve buna karşılık diyet alınmasını sağlayabilirdi. Ödenen diyet miktarıyla da öldürülen kişinin ailesinin acısının bir nebze de olsa hafifletilmesi amaçlanmaktaydı. İsyân, terör gibi devlete karşı suç işleyen kimselere ise el veya ayak kesme, göz çıkarma gibi cezalar verilmekteydi. Ancak devlet aleyhine işlenen suçların ciddiyetini gösteren bu tür cezalar da para cezasına çevrilebilirdi.<sup>20</sup>

Tüm bunlardan hareket ederek eski İnan hukuk sisteminde sözleşmeleri ihlal eden kimselere mali cezalar öngörüldüğü gibi mali nitelikli olmayan bazı suçlara da mali cezalar öngörüldüğünü söylenebilir.

### 2.1.4. Roma Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Roma hukuk sisteminde mali cezalar, başlangıçta tarafların mali nitelikte olmayan sözleşmelerinin yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla uygulanmaktaydı. Bu dönemde sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmeyen tarafın ödemesi gereken mali bedel zararın tazmin edilmesi niteliğinde değil, cezâî bir nitelikteydi. Dolayısıyla alınan bu mali bedelle amaçlanan şey sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmeyerek suç işleyen tarafı cezalandırmaktı. Mali nitelikte olmayan sözleşmelere eklenen mali cezalar zamanla mali nitelikli sözleşmelere de eklenmeye başladı. Bu değişiklikle beraber tüm sözleşmelere eklenen mali cezalar sözleşmenin ihlal edilmesinden kaynaklı zararların tazmin edilmesi amacını taşımaya başladı.

19 Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 26-27.

20 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 31.

Böylece alınan mali ceza bedeli zarara uğrayan tarafın zararının giderilmesine yönelik bir tazminat niteliğine sahip oldu. Mali cezanın bu niteliği zamanla tekrardan değişikliğe uğradı ve mali cezalar sözleşmenin tam bir şekilde yerine getirilmemesi, vadesinden sonra yerine getirilmesi, sözleşmenin yerine getirilmemesinin deprem gibi doğal afetlerden ya da kişinin mali durumundan kaynaklı olması, sözleşmenin ihlal edilmesi durumunda zararın ortaya çıkması ya da çıkmaması gibi durumlara bakılmaksızın sözleşmede miktarı belirlenen tutarın ödenmesinin zorunlu olduğu cezâî bir niteliğe dönüştü.<sup>21</sup> Bu değişiklikle birlikte, sözleşmeyi ihlal eden taraf bir suçlu gibi görülmeye başlanmıştır.<sup>22</sup>

Roma Hukuku'na göre borç sözleşmesi yapıldığında borcunu vadesinde ödemeyen borçlu temerrüde düşmüş kabul edilirdi. Temerrüd; "borçlunun hukuki açıdan geçerli bir sebebi olmaksızın borcunu vadesinde ödememesi" anlamına gelir ve bu durum "mora" olarak ifade edilirdi. Borçlunun temerrüdüne de "mora debitoris" denirdi. Bir kişinin mütemerrid kabul edilmesi için birtakım şartlar gerekmezdi. Bu şartlar şöyleydi: Borç ilişkisi kesin ve geçerli olacak şekilde belirlenmiş olmalıdır. Borçlu borcun ifa edilmesi hususunda kusurlu olmalıdır. Borcun vadesi dolmuş olmalıdır. Alacaklı borçluyu borcun ifa edilmesi hususunda ihtar etmiş olmalıdır. Ancak borç haksız fiilden kaynaklamışsa, borç vadeli bir borçsa ve borcun vadesi gelmişse, borçlu geçerli bir gerekçe olmaksızın ortadan kaybolmuş ve bu durumdan kaynaklı olarak kendisine ihtar da bulunulamıyorsa borçlunun mütemerrid olması için kendisine ihtar yapılmasına gerek duyulmaksızın borçlu mütemerrid kabul edilirdi.<sup>23</sup>

Roma Hukuku'nda borcunu vadesinde ödemeyerek mütemerrid durumuna düşen borçlu gecikme sebebiyle faiz ödemekle yükümlüydü. Ödenmesi gereken faizin miktarı da hâkim tarafından belirlenirdi. Temerrüde düşen borçlunun, temerrüd faizinin yanı sıra gecikme sebebiyle alacaklının uğradığı zararı da tazmin etmesi gerekiyordu.<sup>24</sup> Bunun dışında borcunu ödemeyen kişilere yönelik borçlunun tüm mal varlığına el konulması, borçlunun köleleştirilmesi ya da zincire vurulup hapsedilmesi gibi çok sert yaptırımlar da uygulanmaktaydı.<sup>25</sup>

21 Nedevi, *Tarihü'l-kanun*, 204-206; Andreas B. Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, çev. Türkân Rado (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1992), 229; Turgut Önen, *Karşılıklı Borç Doğuran Sözleşmelerde Borçlunun Temerrüdü* (Ankara: yy., 1975), 14.

22 Sevgi Kayak, "Roma Hukukunda Cezai Şart", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 64/1 (2006), 240.

23 Ziya Umur, *Roma Hukuku Ders Notları* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1990), 331; Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 229; Önen, *Karşılıklı Borç Doğuran Sözleşmelerde Borçlunun Temerrüdü*, 12-13.

24 Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 230; Akar Öçal, *Türk Hususi Hukukunda Gecikme Faizi* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1965), 5.

25 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982), 2/534.

Tüm bunlardan hareketle Roma Hukuk sisteminde mali ceza şartının hem mali nitelikteki sözleşmelere hem de mali nitelikte olmayan sözleşmelere ilave edildiğini, mali cezaların tazminat niteliğinde olması durumunda bu cezaların zararın giderilmesine karşılık alınan bir bedel olarak kabul edildiğini, cezâî nitelikte olmaları durumunda ise mali cezaların zarar ortaya çıkmasa bile sözleşmenin ihlali durumunda ödenen bir bedeli ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Roma Hukuku'nda mali ceza bazı suçlar için de uygulanmaktaydı. Örneğin, kişiye hakaret, hırsızlık gibi suçlara mali ceza verilmiştir. Bu suçlara verilen mali cezanın miktarı suç işleyen kişinin ekonomik durumuna göre belirlenmekteydi ve ailede müşterek mülkiyetin olması sebebiyle ödenecek bedel sadece suç işleyen kişi tarafından değil, ailenin tüm fertleri tarafından ödenirdi.<sup>26</sup> Sakatlama ya da öldürme suçlarında ise genellikle suçluya kısas cezası verilirdi. Ancak, tarafların anlaşması halinde kısas cezası yerine diyet cezası uygulanırdı.<sup>27</sup> Görüldüğü üzere Roma Hukuk sisteminde bazı suçlara verilen mali cezalar, garâme (para cezası) ve diyet şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

### 2.1.5. Câhiliye Dönemi Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Câhiliye döneminde toplumda kabilecilik anlayışı hakimdi ve merkezi otoritenin bulunmadığı bu toplumda hukuki yapı da asabiyet üzerine kurulmuştu. Bu sebeple bir kabile üyesi bir başka kabilenin üyesine karşı bir suç işlediğinde suçtan dolayı tazminat ödenmesi gerekirse kabile suç işleyen üyesinin tazminatı ödemesi konusunda ona yardım ediyordu.<sup>28</sup>

Câhiliye dönemi hukukunda birtakım suçlara mali ceza uygulanmaktaydı. Örneğin; hür bir kimse hatayla birisini öldürürse bu suçun cezası diyetti. Kasten öldürme suçunda, öldürülen kişinin ailesi rıza gösterirse kısas cezası diyet cezasına çevrilebilirdi. Borç ilişkilerinde ise, vadesinde ödenmeyen borçlara faiz uygulanırdı.<sup>29</sup>

Görüldüğü üzere câhiliye dönemi hukuk sisteminde hem birtakım suçlar için diyet gibi mali bir ceza verilmiş hem de borç sözleşmesinde borcun vadesinde ödenmemesi sebebiyle faiz gibi mali bir ceza uygulanmıştır. İşte buradan hareketle câhiliye döneminde mali cezanın borç ilişkilerinde ve bazı suçlarda önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

26 Esen, *İslam Hukukunda Mâli Cezalar*, 11.

27 Ali Bardakoğlu, "Ceza (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/471.

28 Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453.

29 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 50-51.

## 2.2. Semâvi Dinlerin Hukukunda Mali Ceza

Bu bölümde, mali cezanın semâvi dinlerin hukuk sistemlerindeki varlığına Yahudi, Hristiyan ve İslam hukuk sistemleri çerçevesinde yer verilmeye çalışılacaktır. En eski örnekleri içerisinde barındırması sebebiyle öncelikle Yahudi hukukundaki mali ceza uygulamalarının varlığına yer verilecek, ardından Hristiyan ve İslam hukukundaki mali cezanın varlığına değinilecektir.

### 2.2.1. Yahudi Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Yahudilerin hukuk sistemine bakıldığında, mali cezanın varlığına hem borcun vadesinde ödenmemesine karşılık talep edilen ek bir ödeme şeklinde hem de işlenen bazı suçlara yönelik talep edilen mali bedel şeklinde rastlanmaktadır. Örneğin, Tevrat'a göre yaralama ve öldürme suçlarının cezası kısastır. Ancak bu kısas cezası bazı istisnai durumlarda diyet cezasına çevrilebilirdi.<sup>30</sup> Bir erkeğin eşine karşı zina iftirasında bulunması, hamile kadının çocuğunu düşürmesine sebep olunması ve hırsızlık gibi suçları işleyen kişilere tazminat ödettirilmekteydi. Ödenmesi gereken borcun vadesinde ödenmemesi durumuna gelince; böyle bir durum karşısında borçludan yüksek miktarda faiz alınmaktaydı.<sup>31</sup> Yahudilerin yaptığı bu faizcilik işlemi Kur'an-ı Kerim'de hem eleştirilmiş hem de Müslümanlar Yahudilerin yaptıkları bu fiil üzerinden uyarılmıştır. Bu âyet şöyledir:

وَأَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبُطْلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا.

*“Yasaklanmalarına rağmen ribâ almaları ve insanların mallarını bâtil (karşılığı olmayan) yollarla yemelerinden dolayı onlardan (Yahudilerden) inkarda bulunanlara acı verici bir azap hazırladık.”<sup>32</sup>*

Yahudi şeriatında mali ceza, işlenen birtakım suçlara verilen ceza şeklinde karşımıza çıktığı gibi kimi zaman da Yahudi birinin kendisini harama götürecek bir durumdan kurtarmak amacıyla kendi malını imha etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Yahudi şeriatına göre yenilmesi yasaklanmış bir hayvanın leşi bir kabın içine düşmüşse iyice temizlense bile o kabın kullanılması haramdır. Bu sebeple böyle bir kap hemen imha edilmelidir.<sup>33</sup>

30 Abdurrahman Savaş, “Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 247-250.

31 Bardakoğlu, “Ceza”, 7/470-471.

32 en-Nisâ 4/161.

33 Esen, *İslam Hukukunda Mâli Cezalar*, 11.

Görüldüğü üzere Yahudi şeriatında mali cezalar diyet, garâme ve itlâf şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

### 2.2.2. Hristiyan Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Hristiyan din adamları tarafından sözleşmelere eklenen mali cezalar sözleşmenin mali nitelikte olup olmaması bakımından ikiye ayrılmıştır. Onlara göre yapılan sözleşme mali nitelikte bir sözleşme ise ve sözleşmenin sorumluluklarının yerine getirilmemesinden kaynaklı bir zarar ortaya çıkmışsa bu zararın telafi edilmesi amacıyla alınan mali ceza tazmin niteliğindedir. Bu nedenle, böyle bir durumdan kaynaklı olarak talep edilen mali bedel ribâ kapsamına girmez. Çünkü onlara göre ribâ anaparaya eklenen bir fazlalıkken, borcun ödenmemesi sebebiyle zararın karşılanması amacıyla alınan bedel tazminattır. Ancak sözleşmenin ihlal edilmesi sebebiyle bir zarar ortaya çıkmamasına rağmen bir bedel talep edilirse işte bu durumda alınan mali bedel ribâ olur. Mali niteliği olmayan sözleşmelerde ise sözleşmeye eklenen mali ceza şartının hem tazminat yönü hem de cezâî yönü bulunur. Bu sebeple böyle bir sözleşme türünde sözleşmenin sorumluluklarının yerine getirilmemesi sebebiyle ortaya çıkan zarardan daha fazla bir miktarda mali bedel istenebilir ve bu fazlalık da haram değildir.<sup>34</sup>

Görüldüğü üzere Hristiyan hukukunda, sözleşmelere ilave edilen mali cezaların nasıl bir niteliğe sahip olduğu o sözleşmenin mali nitelikte olup olmadığıyla doğrudan ilintilidir. Nitekim Hristiyan hukukuna göre mali nitelikli sözleşmelere ilave edilen mali cezaların amacı zararın karşılanmasıyla mali nitelikte olmayan sözleşmelerin amacı hem zararın karşılanması hem de sözleşmeyi ihlal ederek suç işleyen kimsenin cezalandırılmasıdır.

### 2.2.3. İslam Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Klasik fıkıh eserlerinde “mali ceza” kavramı şeklinde doğrudan bir kavram yer almamaktadır. Ancak, bu şekilde bir kavram yer almasa bile ilk dönem fıkıh alimlerinin sözleşmelere ilave edilen mali cezalara dair bir görüş ileri sürüp sürmediklerine dair günümüz fıkıh alimleri arasında iki farklı görüş bulunur.

Birinci görüşe göre, klasik dönem fukahâsı sözleşmelere ilave edilen bir mali cezadan söz etmemiştir. Bu görüşü benimseyen fukahâyâ göre günümüzdeki bazı fukahâ tarafından mali cezanın bir türü olarak görülen arbûnun (kaparonun)

34 Watchtower Bible And Tract Society of New York Komisyon, *el-Kitabu'l-Mukaddes tercemetü'l alemi'l-cedid* (New York: Watchtower Bible And Tract Society of New York, 2024), 316-317; Butrus Abdülmelik, *Kamusü'l-kitâbi'l-mukaddes*. (Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1991), 382, 725; Ahmed Çelebi, *Mukarenetü'l edyân: el-Mesihîyye* (Kahire: Mektebetü Nahda el-Mısıriyye, 1998), 99-101.

sözleşmelere ilave edilen mali cezayla arasında her ne kadar benzer noktalar bulunsa da bunların her biri birbirinden farklıdır.

Klasik fıkıh kaynaklarında mali cezanın var olduğu görüşünü benimseyenlerin ileri sürdükleri delillere gelince, bu delillerden biri ilk dönem fıkıh alimlerinden olan İbn Sîrîn'den (ö. 110/729) nakledilen bir rivâyettir.<sup>35</sup> Bu rivâyet şöyledir:

Bir kimse hayvan sahibine: “Hayvanlarını yarın için hazırla, yolculuğa çıkacağız. Eğer yolculuğa çıkmaktan vazgeçersem karşılığında sana 100 dirhem ödeyeceğim” diyerek bir sözleşme yapmıştı. Hayvan sahibi gerekli hazırlıkları yapmasına rağmen hayvanları kiralayacak kişi ertesi gün yolculuktan vazgeçmişti. Bu hadise Kâdî Şüreyh'e (ö. 80/699) sorulmuş, o da sözleşmeden vazgeçilmesi halinde ödenecek bedelin ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir. Bu kararının gerekçesi olarak da şöyle demiştir: “Kim bir tehdit altında olmadan, kendi rızasıyla aleyhinde olan bir şart ileri sürerse, o şartı yerine getirmek zorundadır.”<sup>36</sup>

Suudi Arabistan Krallığı Kıdemli Âlimler Konseyi, nakledilen bu rivâyeti sözleşmelere ilave edilen mali cezaların bir örneği kabul etmiştir. Bunun yanı sıra konsey kaparoyla mali ceza arasında, her ikisinin de sözleşmelerin gereklerinin yerine getirilmemesine karşılık uygulanan bir yaptırım olması sebebiyle bir benzerlik bulunduğunu belirtmiştir. Konseyle aynı görüşleri benimseyen Mustafa ez-Zerkâ (1907-1999) da Kâdî Şüreyh tarafından verilen hükmün modern hukuk sisteminde cezâî şart ismiyle yer aldığını ve kaparonun sözleşmelerin ihlal edilmesi sebebiyle ortaya çıkan zararların karşılanmasını garanti altına alan yöntemlerin temelini oluşturduğunu söylemiştir.<sup>37</sup> Abdullah el-Meni de Mustafa ez-Zerkâ gibi kaparonun mali cezanın klasik fıkıh eserlerindeki varlığına dair bir delil olduğu görüşündedir.<sup>38</sup>

Klasik fıkıh kaynaklarında mali cezanın varlığına dair ileri sürülen bir başka delil İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) aktardığı bir olaydır. Ona göre; deve sahibi develerinin merada bir süreliğine otlatılması için bir çobanla sözleşme yapsa ve bu çoban da: “Develeri senden teslim almam gereken gün gelmezsem bunun karşılığında sana mali bir bedel ödeyeceğim” derse, çoban bu bedeli ödemelidir. Ödemenin yapılmasının gerekçesi, çobanın sözleşme sorumluluğunu yerine getirmemesi

35 Sıddık Muhammed el-Emin ed-Darîr, “eş-Şartu'l-cezâî”, *Mecmau'l-Fikhi'l-İslâmî / İslam Fıkıh Akademisi* 2/12 (2000), 55-65.

36 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Şurût”, 18; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 14/21.

37 Mustafa Ahmed Zerka, *el-Fikhü'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedid : el-medhalü'l-fıkhiyyü'l-âm* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1967), 1/566.

38 Abdullah b. Sülayman el-Meni', *Buhûs fi'l-iktisâd el-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1996), 412.

nedeniyle deve sahibinin develerini beslemek için hazır yem almak suretiyle ek masraf yapmak zorunda olması veya develerinin aç kalması sonucu zarar görmesidir.<sup>39</sup>

Görüldüğü üzere, klasik kaynaklarda mali cezanın varlığına dikkat çeken fukahâ bunu kaparoyla ilişkilendirmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise, fukahâdan bazıları, sözleşmelere mali ceza şartının eklenebileceği görüşünü benimsemiştir. Bu durum, fukahâ arasında mali cezanın meşruiyetine dair tartışmaların başlamasına yol açmıştır.<sup>40</sup> Çalışmamızın sınırlı olması sebebiyle bu tartışmalara yer verilmeyecektir.

## Sonuç

Mali ceza hem eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde hem de semâvi dinlerin hukuk sistemlerinde karşımıza çıkmaktadır. İşte bu durum mali cezanın varlığının çok eskilere kadar dayandığını gösterir. Eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde karşımıza çıkan mali cezanın hem mali nitelikte olan hem de mali nitelikte olmayan sözleşmelere ilave edildiği, sözleşmelere ilave edilen mali cezanın kimi zaman tazminat niteliğinde kimi zaman da cezâî nitelikte olduğu, sözleşmelerin yanı sıra birtakım suçlar için de mali cezaların öngörüldüğü sonuçlarına ulaşılmıştır. Mali cezanın tazminat ve ceza olma niteliği, uygulanan cezanın amacının hem toplumsal düzeni sağlamak hem de zararı gidermek olduğunu gösterir. Bu sebeple sözleşmelere ilave edilen mali cezalar, tarafların sorumluluklarını zamanında ve tam olarak yerine getirmelerini sağlamak için bir caydırıcılık aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca, mali cezalar sözleşmelerin ihlal edilmesi sebebiyle mağduriyet yaşayan tarafın zararının tazmin edilmesini sağlayan bir güvence mekanizması işlevi de görmüştür.

Mali ceza eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde var olduğu gibi Yahudi, Hristiyan ve İslam hukuk sistemlerinde de yer almaktadır. Semâvî dinlerin hukuk sistemlerinde uygulanan mali cezalar tıpkı eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde olduğu gibi bazen zararı karşılayan bir tazminat niteliği taşıırken, bazen de cezâî nitelikte olmuştur. Bu durum, mali cezanın sadece hukuki bir olgu değil, dini ve ahlaki ilkelerle de ilişkili olduğuna işaret eder. Günümüz fukahâsı arasında ise klasik dönem fıkıh eserlerinde mali cezanın varlığı hususunda tartışmalar bulunmaktadır. Klasik dönem fıkıh eserlerinde mali cezanın varlığını kabul edenler birtakım rivâyetleri ve kaparo işlemini delil olarak kullanırken, mali cezanın varlığını kabul etmeyen fukahâ ise kaparonun, mali cezadan farklı bir işlem olması sebebiyle mali

39 Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalâni İbn Hacer el-'Askalâni, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahih el-Buhâri*, thk. Muhibbuddin el-Hatib (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 5/354.

40 Tamer Zourob, *Günümüz Finansal Piyasalarındaki Mali Ceza Uygulamalarının İslam İktisadı Açısından İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 50-90.

cezanın varlığı hususunda delil olarak kullanılamayacağı görüşünü benimsemiştir. Bu sınırlı çalışmada mali cezanın tarihi süreç içerisindeki varlığının tespit edilmesi hedeflendiği için mali cezanın câiz olup olmadığına dair fukahâ arasında yapılan tartışmalara değinilmemiştir. Bu çalışma, mali cezanın tarihsel kökenine dair bilgi sahibi olmak isteyen kişilere kısa ve öz bilgiler sunmaktadır. Mali cezanın tarihsel kökeni hakkında bilgi sahibi olmak kişinin, ceza hukuk sistemlerinin nasıl geliştiğini ve günümüzdeki yapısına nasıl ulaştığını anlamasını sağlar.

---

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Çıkar Çatışması/Competing Interests:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

**Finansman/Funding:** Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

---

## Kaynakça

- Abdülmelik, Butrus. *Kamusü'l-kitâbi'l-mukaddes*. Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1991.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü't-Telhîs fî Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ'*. Dîmaşk: Dâru Tîlâs, 1996.
- Aydın, Nafiz. *Hammurabi Yasaları*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "Ceza (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/470-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. '*Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, S. Basım, 1993.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. 'İsmetullâh 'Înâyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çelebi, Ahmed. *Mukarenetü'l edyân: el-Mesihîyye*. Kahire: Mektebetü Nahda el-Mısıriyye, 10. Basım, 1998.
- Darîr, Sıddık Muhammed el-Emin. "eş-Şartu'l-cezâi". *Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî / İslam Fıkıh Akademisi* 2/12, 55-56.
- Esen, Hüseyin. *İslam Hukukunda Mâli Cezalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-munîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-kebir*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2010.
- Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Hamevi, Üsame. *eş-Şartü'l-cezai ve sultatü'l-kadi fî ta'dilihi : dirase mukarene fi'l-fikhi'l-İslami ve'l-kanun*. Dîmaşk: Darü'l-Hayr, 1997.
- Hasaneyn, İzzet. *Nazariyyetü'l-Amme li'l-Cerime Beyne's-Şeria ve'l-Kanûn*. Riyâd: Dâru'l-Ulum, 1984.
- Hüseyni, Nabobolasser. *Hulâsatu Ahkâmi'z-zevâc ve't-talâk fî şeriatî Hammûrâbî*. Babil: Dâru Vitriyât, 2023.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'î. *el-Muğni*. thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- Kayak, Sevgi. "Roma Hukukunda Cezai Şart". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 64/1 (2006), 237-258.

- Klengel, Horst. *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*. İstanbul: Telos Yayıncılık, 2001.
- Komisyon, Watchtower Bible And Tract Society of New York. *el-Kitabu'l-Mukaddes tercemetü'l-alemi'l-cedid*. New York: Watchtower Bible And Tract Society of New York, 2024.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Mudevvene*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994.
- Meni, Abdullah b. Sülayman. *Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1996.
- Mevsîlî, Ebu'l-Fadl 'Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî. *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*. thk. 'Abdullatif Muhammed 'Abdurrahmân. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2005.
- Nedevî, Adem Vahîd Hâşim el-Hafîz. *Tarihü'l-kanun*. Bağdat: el-Âtik Kahire, 1989.
- Netşe, Cevad Bahr. *Nazariyyetü'ş-şarti'l-cezât beyne'l-fıkh ve'l-kânûn*. Amman: Darü'l-Feth, 1. Basım, 2014.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*. b.y.: yy., ts.
- Öçal, Akar. *Türk Hususi Hukukunda Gecikme Faizi*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1965.
- Önen, Turgut. *Karşılıklı Borç Doğuran Sözleşmelerde Borçlunun Temerrüdü*. Ankara: yy., 1975.
- Pekdemir, Şevket. *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezât Şart*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Savaş, Abdurrahman. "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 243-274.
- Schwarz, Andreas B. *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*. çev. Türkân Rado. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyîs. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Zourob, Tamer. *Günümüz Finansal Piyasalarındaki Mali Ceza Uygulamalarının İslam İktisadı Açısından İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Udeh, Abdülkadir. *et-Teşriü'l-Cinaiyyü'l-İslâmî : Mukârenen li-Kanuni'l-Vaz'i*. Kahire: Dâru't-Türas, 1977.
- Umur, Ziya. *Roma Hukuku Ders Notları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2. Basım, 1990.
- Yılmaz, Ejder. *Hukuk sözlüğü*. İstanbul: Yetkin Yayınları, 2005.
- Zerka, Mustafa Ahmed. *el-Fikhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedid : el-medhalü'l-fikhiyyü'l-âm*. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1967.



## Osmanlı Hukukunda Aile İçi Borç Sorumluluğu: Kadı Sicilleri Örneğinde Evlilik Nafakası\*

Şeydanur ALTUNTAŞ KERİM

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

sydaltuntas@gmail.com | ORCID 0009-0003-5629-2268

### Öz

Bu makale, Osmanlı dönemi İstanbul Kadı Sicilleri'nde yer alan evlilik nafakası davalarını, İslâm hukukunun özellikle Hanefî mezhebi çerçevesindeki fikhî hükümleriyle karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. İslâm aile hukukunun temel yapı taşlarından biri olan nafaka, evlilik birliği süresince ve boşanma sonrası iddet müddetinde kadının ekonomik güvenliğini temin eden hukukî bir yükümlülük olarak tanımlanmıştır. Çalışmada öncelikle Hanefî fihına göre nafakanın kavramsal çerçevesi ortaya konulmuş; mehir, iddet nafakası, giyim, mesken temini, yiyecek ve giyim giderleri gibi unsurlar klasik kaynaklar ışığında ele alınmıştır. Bu kuramsal zemin üzerine, Osmanlı kadı sicillerinde tespit edilen nafaka davaları seçilerek ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Araştırmada, İSAM, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi iş birliğiyle Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın'ın yönetiminde hazırlanan 100 ciltlik *İstanbul Kadı Sicilleri Projesi* veri tabanı kullanılmıştır. Sicil kayıtları üzerinden yapılan incelemelerde, kadıların dava süreçlerinde takip ettikleri usuller, tarafların ileri sürdükleri iddia ve deliller,

\* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2025 yılında tamamladığımız "Hanefî Mezhep Hükümlerinin Tatbiki Açısından İstanbul Kadı Sicilleri'nde Evlilik Nafakası Kararları" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 26.08.2025 | Kabul/Accepted: 29.09.2025 | Yayın/Published: 30.09.2025

Atıf/Citation: Altuntaş Kerim, Şeydanur. "Osmanlı Hukukunda Aile İçi Borç Sorumluluğu: Kadı Sicilleri Örneğinde Evlilik Nafakası". *Muamelat: İslam İktisadi Dergisi* 1 (1) (Eylül 2025), 117-148./Altuntaş Kerim, Şeydanur. "Family Debt Liability in Ottoman Law: Marital Maintenance in The Context of Kadi Registers". *Muamelat: Journal of Islamic Economics* 1 (1) (September 2025), 117-148. <https://doi.org/10.36657/muamelat.1772865>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. © Şeydanur Altuntaş Kerim | CC BY-NC-ND 4.0

nafakanın hesaplanma biçimi ve ödeme şekilleri ortaya konmuştur. Ayrıca, vekâlet yoluyla dava açılması, muhâlea ve sulh yoluyla anlaşmalar, ibrâ beyanları, gaiplik ve hidâne gibi hukukî kurumların nafaka yükümlülüklerine etkileri de değerlendirilmiştir. Bu bağlamda mahkeme kayıtları yalnızca tarafların bireysel taleplerini değil, aynı zamanda Osmanlı yargısının aile hukukuna ilişkin işleyişini ve Hanefî fıkhnın pratikteki yansımalarını gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak çalışma, evlilik nafakasının Hanefî fıkhnındaki kuramsal çerçevesi ile Osmanlı mahkemelerinin uygulamalarını karşılaştırmalı biçimde ortaya koymakta; nafaka müessesesinin hem kadınların ekonomik güvenliğini sağlamadaki işlevini hem de Osmanlı yargı pratiğinde nasıl şekillendiğini tarihsel ve hukukî bağlamda bütüncül bir perspektifle değerlendirmektedir. Böylece makale, hem hukuk tarihi hem de aile hukuku çalışmaları açısından önemli bir kaynak sunmakta ve Osmanlı toplumunda kadınların mali haklarının korunmasına dair somut veriler sağlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Hukuku, Hanefi Mezhebi, Osmanlı Hukuku, İstanbul Kadı Sicilleri, Evlilik Nafakası

## Family Debt Liability in Ottoman Law: Marital Maintenance in The Context of Kadi Registers<sup>1</sup>

### Abstract

This article aims to examine the case of alimony in marriage found in the Istanbul Kadi Registers of the Ottoman period, comparing them with the jurisprudential rulings of Islamic law, particularly within the framework of the Hanafi school of law. Alimony, one of the fundamental institutions of Islamic family law, is defined as a legal obligation that ensures the economic security of women during the marriage and during the iddah or waiting period after divorce. The study first outlines the conceptual framework of alimony according to Hanafi jurisprudence, examining elements such as dowry, alimony of the iddah period, clothing, housing provision, and food and clothing expenses in light of classical sources. Building on this theoretical foundation, alimony cases identified in Ottoman kadi registers were selected and examined in detail. The study utilized the 100-volume Istanbul Kadi Registers Project database, prepared under the supervision of Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın in collaboration with ISAM, Istanbul Metropolitan Municipality Culture Inc.

<sup>1</sup> This article is grounded on my master thesis titled "Alimony Decisions in Istanbul Kadi Registers in Terms of the Application of Hanafi Madhhab Provisions", (Master Thesis, Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar, Türkiye, 2025).

and Medipol University Faculty of Law. Studying the registers revealed the procedures followed by the qadis in the trial processes, the claims and evidence put forward by the parties, the method of calculating alimony, and the payment methods. Furthermore, the effects of legal institutions such as filing lawsuits through proxy, agreements through muhala'a and sulh, ibra declarations, absence and hidanah on alimony obligations were also evaluated. In this context, court records revealed not only the individual claims of the parties, but also how Ottoman justice system functioned in relation to family law and the practical reflections of Hanafi jurisprudence. In conclusion, the study presents a comparative analysis of the legal framework of spousal maintenance in Hanafi jurisprudence and its application in Ottoman courts. It evaluates the institution of maintenance from a comprehensive historical and legal perspective, examining both its role in ensuring women's economic security and how it was shaped in Ottoman judicial practice. Thus, the article provides an important resource for both legal history and family law studies, offering concrete data on the protection of women's financial rights in Ottoman society.

**Keywords:** Islamic Law, Hanafi School of Jurisprudence, Ottoman State Law, Istanbul Kadi Registers, Marital Alimony

## Giriş

Aile kurumu, toplumun en temel yapı taşlarından biri olup, tarih boyunca dinî, sosyal ve hukukî düzenlemeler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu düzenlemeler içinde eşler arasındaki hak ve sorumlulukların belirlenmesi, toplumsal düzenin devamı ve bireysel mağduriyetlerin önlenmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda eşlerin birbirlerine karşı yükümlülüklerinden biri olan nafaka yalnızca bireysel bir hak talebi değil, aynı zamanda sosyal adaletin ve toplumsal dengeyi gözetten hukuk sistemlerinin önemli göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde İslâm hukukunun uygulama alanı, şer'iyeye mahkemeleleri aracılığıyla geniş halk kesimlerine ulaşmış ve fikhî hükümler kadı sicilleri yoluyla kayıt altına alınmıştır. Kadı sicilleri, yalnızca dönemin hukukî ihtilaflarını yansıtan belgeler olmakla kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı toplumunun gündelik hayatına ve aile ilişkilerine dair zengin veriler sunan tarihî kaynaklar niteliği kazanmıştır. Bu sicillerde nafaka meselesi, en sık karşılaşılan dava türlerinden biri olmuş; özellikle evlilik nafakasına ilişkin kayıtlar, Osmanlı aile hukukunun pratik boyutlarını ortaya koyması bakımından önemli bir kaynak işlevi görmüştür.

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı dönemine ait İstanbul Kadı Sicilleri'nde yer alan evlilik nafakası uygulamalarını İslâm hukuku perspektifinden incelemek ve Hanefî mezhebine ait fikhî hükümlerle karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bu kapsamda, evlilik süresince verilen nafaka kararları, muhâlea davalarında nafaka ve mehir feragati, iddet nafakası uygulamaları, nafakanın taksitle ödenmesi, gayrimüslim kadınların talepleri, kayıp kocaların durumunda verilen hükümler, vekâlet ve temsil ilişkileri ile mahkemelerin sulh ve arabuluculuk gibi çözüm yollarına ne ölçüde başvurduğu incelenmiştir.

Nitel araştırma yöntemine dayanan bu çalışmada, kadı sicillerinde yer alan nafaka davaları içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş; kararların dayandığı delil sistemleri, tanık beyanları ve uygulama çeşitliliği üzerinden sistematik bir analiz yapılmıştır. Literatürde Osmanlı kadı sicillerine dair çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte, evlilik nafakasını doğrudan ve tematik bir bütünlük içinde ele alan sistematik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma, hem klasik fıkıh kaynaklarından hem de şer'iyeye sicillerinden hareketle evlilik nafakasını teorik ve pratik boyutlarıyla mukayeseli biçimde ele alması bakımından literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmada, nafakanın mahiyetini ortaya koymak amacıyla başta Hanefî mezhebine ait klasik fıkıh kaynakları olmak üzere Şeybânî'nin *Kitâbü'n-nafakât*'i,

Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, Kâsânî'nin *Bedâiü's-sanâî*'i, Merginânî'nin *el-Hidâye*'si, Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*'ı ve İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râik* adlı eseri temel alınmıştır. Ayrıca günümüz literatüründe nafaka konusunu ele alan Celal Erbay'ın *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası* ve Ruhi Özcan'ın *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası* adlı eserleri, çalışmaya yardımcı kaynaklar arasında yer almıştır. Bununla birlikte günümüz makale ve tez çalışmalarından Zahit KÖSEOĞLU'nun "*İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Yükümlülüğü*", Hamiyet AYIK'ın "*Eşin Nafakasını Düşüren Haller*", Hatice BOYALI GÜRPINAR'ın "*İslam Hukukunda İddet Bekleyen Kadının Nafaka Ve Süknâ Hakkı*", Özlem ÇELİK'in "*İslam Hukukunda Hısımlık Nafakası Mükellefiyetinde Din Farkı*", İbrahim Hayrullah ERDEM'in "*İslâm Hukukunda Nafaka*", Fatma ÇİTLİ'nin "*İslam Hukukunda Nafakanın Mahiyeti Ve Kapsamı*", Ayşegül ATA'nın "*İslam Hukukuna Göre Boşanma Sonrası Nafaka Ve Manevi Tazminat*", Hatice ACAR'ın "*İslam Hukukunda Boşama Sonrası Kocanın Karısına Nafaka Ödeme Mükellefiyeti*", Fethiye Birsen Kaymak'ın "*İslâm Aile Hukuku İlişkisinden Kaynaklanan Nafaka*" ve Yahya Bilginer'in "*Mer'î Hukukla Mukayeseli Olarak İslâm Hukukunda Nafaka*" (Doktora Tezi) adlı eserlerden faydalanılmıştır. Böylelikle klasik kaynaklar ve modern literatür birlikte değerlendirilerek Osmanlı uygulamalarının fıkıh teorisyle olan ilişkisi bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

## 1. Nafaka

Nafaka terimi, harcama ve sarf etme anlamındaki "infâk" terimi gibi "n-f-k" kökünden türemiştir. Arapçada çıkarmak, gitmek, sarf etmek gibi anlamlara gelir ve genellikle hayırseverlik, harcama veya tüketme bağlamında kullanılır. Terimsel açıdan nafaka; bir kimsenin, geçimini temin etmekle mükellef olduğu aile fertlerinin temel ihtiyaçlarını karşılaması anlamına gelmektedir. Bu ihtiyaçlar, başta yiyecek, giyecek ve barınma olmak üzere sağlık harcamaları ve gerektiğinde hizmetçi giderlerini de kapsamaktadır.<sup>2</sup> Bir kimsenin başka bir kimseye karşı nafaka yükümlülüğü üstlenmesi ancak evlilik akdi, hısımlık ilişkisi veya malvarlığına bağlı özel durumlar neticesinde ortaya çıkmaktadır.<sup>3</sup>

2 Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr* (Beirut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2002), 257; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 2/444; Mahmûd Abdurrahman Abdülmün'im, *Mu'cemü'l-mustalahat ve'l-elfazî'l-fikhiyye* (Kahire: Dârü'l-Fazile, ts.), "nafaka", 3/432-433.

3 Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsi, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 5/180; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb* (Beirut: Mektebetü'l İlmiyye, ts.), 3/91.

Kur'ân'da yer alan “*akrabalara ve özellikle anne-babaya ihsan*”<sup>4</sup> emri yalnızca gönül hoşluğuna dayalı bir nezaket yahut duygusal yakınlıkla sınırlı değildir. Bu ilke, ahlâkî davranışların ötesinde nafaka dâhil maddî destekleri ve çeşitli yardım türlerini de kapsamına alan geniş bir mükellefiyet olarak anlaşılmıştır.<sup>5</sup> “*Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur...*”<sup>6</sup> Bu âyete göre emzirme çağındaki bir çocuğun geçiminin ve süt ücretinin temini annenin değil, babanın yükümlülüğü altındadır.<sup>7</sup>

“*O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir.*”<sup>8</sup> Bu âyette de kadınların boşanma öncesinde sahip oldukları haklar kadar boşanma sonrasında da iddet süresi boyunca erkeğin mali imkânları çerçevesinde barınma ve geçim olanaklarının sağlanmasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle kadının hamile olması durumunda, doğum öncesi döneminde aynı titizlikle gözetilmesi ve haklarının korunmasına azami özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir.<sup>9</sup> Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Veda Hutbesi'nde şöyle buyuruyor: “*Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Zira siz onları Allah'ın emanetiyle aldınız. Allah adına da onların namusunu kendinize helâl kıldınız. Onların sizin üzerinizdeki hakları da maruf yönüyle yedirilmeleri ve giyindirilmeleridir!*”<sup>10</sup>

İslâm hukukunda nafaka, sadece aile içi mali yükümlülükleri değil, mülkiyet ilişkilerinden doğan sorumlulukları da kapsamaktadır. Bu çerçevede kölelerin ve hayvanların yeme, barınma ve bakım ihtiyaçlarının karşılanması dinî bir vecibe kabul edilmiş, aksi durumda kölenin satılabileceği<sup>11</sup> ya da hayvana kötü mua-

4 Kur'ân-ı Kerim Meâlî, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Nisâ 4/36.

5 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/222; Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, 1982), 4/30.

6 el-Bakara 2/233.

7 Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2005), 1/90-91.

8 et-Talâk 65/6.

9 Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1937), 4/8; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1971), 7/5070-5071-5072; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 3/214.

10 Vehbe ez-Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale Yayıncılık, 1994), 10/94.

11 Mehmet Âkif Aydın - Muhammed Hamidullah, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/241; Ayrıntılı bilgi için bk: Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, 1982), 4/38-40.

melenin kul hakkı ihlali sayılacağı belirtilmiştir.<sup>12</sup> Fakihler, Kur'an'ın insanı yeryüzünde "halife"<sup>13</sup> olarak tanımlamasından hareketle çevre ve tabiata yönelik koruma sorumluluğunu da nafaka kavramına dâhil etmiş; bu bağlamda ağaçların bakımından araçların korunmasına kadar mülkiyet konusu tüm varlıkların düzenli bakımını hukuken zorunlu görmüşlerdir.<sup>14</sup> Hısımlık nafakası, toplumsal yardımlaşmanın hem ahlaki hem de hukukî boyutunu yansıtır.<sup>15</sup> Bu nafaka, yalnızca eşler ve usûl-furû' ilişkisi ile sınırlı olmayıp Hanefiler tarafından kardeşler, onların çocukları ve yan soy akrabaları da kapsayacak şekilde geniş yorumlanmıştır.<sup>16</sup> Böylece nafaka yükümlülüğü, temel ihtiyaçların karşılanması yoluyla hem aile bütünlüğünü hem de toplumsal düzeni güvence altına alan bir mekanizma hâline gelmiştir. Hısımlık nafakası, soy bağından kaynaklanan mali sorumluluk olarak tanımlanırken; evlilik nafakası nikâh akdine dayalı mali yükümlülükleri ifade eder.<sup>17</sup> Çocuğun beslenme, barınma, giyim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması öncelikle babaya aittir,<sup>18</sup> baba bulunmadığında sorumluluk anne veya dede gibi yakın akrabalara geçer.<sup>19</sup> Erkek çocuk ekonomik bağımsızlığa ulaşana, kız çocuk ise evlenene kadar bu haktan yararlanır.<sup>20</sup> Benzer şekilde muhtaç durumda bulunan anne-baba ile dede ve ninele- rin nafakası da çocuklar tarafından karşılanır.<sup>21</sup> Bu yükümlülük, mezhepler arasında paylaşım esasları bakımından farklılık gösterse de, Hanefiler esas itibarıyla ihtiyaç sahibi ile imkân sahibi arasında denge kurmayı ve aile dayanışmasını kurumsallaştırmayı amaçlamışlardır.<sup>22</sup>

12 Mevsili, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 4/14; Celal Erbay, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282. Mevsili, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 4/14; Erbay, "Nafaka", 32/282.

13 el-Bakara 2/30.

14 Erbay, "Nafaka", 32/285.

15 Hasan Güleç, *İslâm Hukukunda Nafaka* (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996), 109-110; Erbay, "Nafaka", 32/283.

16 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûri, *el-Muhtasar* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997), 174; Meydâni, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, 3/105; Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 189.

17 Ruhî Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası* (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996), 84.

18 Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/119.

19 Meydâni, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, 3/99; Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/118.

20 Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sandâ'i' fi tertibi's-serâ'i'*, 4/34; Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebi Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye* (Beyrut: Daru İhya et-Turâs'ul Arabî, 2004), 2/292; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/223; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/446; Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/116; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 1/403; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, 132.

21 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/223; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sandâ'i' fi tertibi's-serâ'i'*, 4/31; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/292; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/405.

22 Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/122.

Hanefî fikhî ilkeleri ile Osmanlı yargı pratiği arasında sistematik bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, akit bağına dayalı evlilik nafakası bağımsız bir başlık altında detaylı şekilde incelenecektir.

## 2. Evlilik Nafakası

İslâm Hukuku çerçevesinde evlilik yalnızca bir sosyal birliktelikten ziyade taraflara karşılıklı hak ve yükümlülükler tanıyan hukukî bir sözleşme niteliği taşımaktadır. Bu sözleşmenin ekonomik boyutlarından biri olan nafaka, evlilik süresince kadının maddi güvenliğini teminat altına almayı amaçlamaktadır. Aile yapısının sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahip olan bu yükümlülük, klasik İslâmî kaynaklarda açık biçimde tanımlanmış olup çağdaş hukuk sistemlerinde ise çeşitli yasal düzenlemelerle şekillendirilmiştir.<sup>23</sup>

### 2.1. Evlilik Nafakasının Şartları

Evliliğin en temel unsurlarından biri, eşler arasında doğan nafaka yükümlülüğüdür. Nafakanın geçerli olabilmesi için öncelikle sahih bir nikâh akdinin bulunması şarttır. Geçerli bir nikâhın ardından koca, eşinin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef hâle gelir.<sup>24</sup> Nafaka yükümlülüğü, kadının evlilik sorumluluklarını yerine getirmesiyle doğrudan ilişkilidir. Kadının, meşru bir gerekçe olmaksızın evlilik birliğini fiilen engellemesi hâlinde nafaka hakkını kaybetmesi söz konusu olabilir.<sup>25</sup> Buna karşılık, mehr-i müeccelin ödenmemesi veya uygun bir konutun sağlanmaması gibi durumlarda kadının evden uzaklaşması, nafaka hakkını ortadan kaldırmamaktadır. Nüşûz, kadının evlilik birliğinden haklı bir gerekçe olmaksızın uzaklaşması durumu olarak tanımlanmakta olup, İslam hukukçuları tarafından bu hâl, kadının nafaka hakkını düşüren bir sebep olarak değerlendirilmektedir.<sup>26</sup>

23 Erbay, "Nafaka", 32/282.

24 Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 4/16; Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik* (Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997), 4/188; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/454; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/96; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, 32; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/342.

25 Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 4/19; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/454; Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 32; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/343; Nuri Kahveci, *İslâm Aile Hukuku* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 145; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 173.

26 Kudûri, *el-Muhtasar*, 172; Merginâni, *el-Hidâye*, 2/286; Mevsîli, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-Muhtâr*, 4/5; Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, 3/96; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/97; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/343; Hacı Mehmet Günay, "Nüşûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/303.

Kocanın ekonomik durumu, nafakanın miktarını belirleyen unsurlar arasında yer almakla beraber evlilik süresince zenginlik ya da yoksulluk fark etmeksizin, kocanın eşinin temel ihtiyaçlarını karşılaması beklenmektedir.<sup>27</sup> Kadının ekonomik olarak varlıklı olması, bu yükümlülüğü ortadan kaldırmamaktadır.<sup>28</sup> Ayrıca, kadının Müslüman ya da gayrimüslim olması fark etmeksizin nafaka hakkı korunmaktadır.<sup>29</sup> Hatta çok eşli evliliklerde dahi eşler arasında dinî kimlik veya sosyal statü farkı gözetilmeksizin eşit nafaka sağlanması gerekmektedir.<sup>30</sup>

## 2.2. Evlilik Nafkasının Kapsamı

İslâm hukukunda nafaka yükümlülüğü, bireyin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda; gıda, giysi, barınma, hizmetçi, sağlık hizmetleri, eğitim giderleri ve ölüm sonrası defin masrafları gibi zaruri ihtiyaçlar yer almaktadır.

### 2.2.1. Gıda Masrafları

İslâm hukukunda yeme-içme, nafaka kapsamındaki en temel ihtiyaçlardan biri olarak değerlendirilir. Mezhepler bu konuda görüş birliği içinde olsa da miktar ve çeşitlilik hususunda farklı yaklaşımlar benimsenmiştir.<sup>31</sup> Hanefî mezhebine göre sabit bir miktar belirlenmemekte; bu konuda hâkimin, dönemin örfü ve bireysel koşulları dikkate alarak karar vermesi gerektiği ifade edilmektedir.<sup>32</sup>

### 2.2.2. Giysi Masrafları

Temel yaşam ihtiyaçları arasında yer alan giyim ihtiyacının kocanın sorumluluğunda olduğu konusunda mezhepler ittifak etmişlerdir. Ancak nafaka miktarının belirlenmesinde sabit bir ölçü öngörülmemiş; mükellefin ekonomik durumu, yaş ve sağlık gibi bireysel özellikleri ile nafaka alacak kişinin yaşadığı bölgenin örfi yapısı ve iklim koşulları dikkate alınarak hâkimin takdir yetkisi esas alınmıştır.<sup>33</sup> Hanefî fik-

27 Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, 4/4; Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 10/82.

28 Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/448; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 278.

29 Kudûrî, *el-Muhtasar*, 172; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/285; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, 4/11; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, 3/91; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/447; Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 10/125; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/401.

30 Özcan, *İslâm Hukukunda Hısmılık Nafakası*, 72.

31 Kudûrî, *el-Muhtasar*, 172; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/180; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, 4/4.

32 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/181; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 4/23.

33 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*, 4/300; Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2003), 4/493; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısmılık Nafakası*, 28; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Erkam Matbacılık, 2011), 1/350; Recep Çetintaş, "İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 193.

hına göre nafaka kapsamında değerlendirilen giyim ihtiyacı, mevsimsel farklılıklar dikkate alınarak yazlık ve kışlık olmak üzere altı aylık periyotlarla karşılanmalıdır.<sup>34</sup>

### 2.2.3. Barınma Masrafları

Barınma, insan yaşamının temel ihtiyaçlarından biridir. İslâm hukukunda geçerli bir evlilik akdinin tabii bir sonucu olarak kadının mesken ihtiyacının da koca tarafından karşılanması zarurî kabul edilmiştir.<sup>35</sup> Nitekim Kur'an'da boşanmış kadınların dahi uygun bir konutta barındırılmasının emredilmesi<sup>36</sup>, evli kadının barınma hakkının önceliğini ve bağlayıcılığını açıkça ortaya koymaktadır.<sup>37</sup> Hanefî mezhebine göre, kadının ortak bir eve rızası bulunmadıkça müstakil bir meskenin tahsisi zorunlu görülürken, buna karşılık diğer mezhepler aynı ev içerisinde kadına tahsis edilmiş bağımsız bir odanın yeterli olduğu görüşündedir.<sup>38</sup> Ortak kabul gören ölçüt ise meskenin mahremiyeti muhafaza edecek nitelikte olması<sup>39</sup>, komşuluk ilişkilerinde güvenliği temin etmesi<sup>40</sup> ve gerekli ev eşyalarıyla donatılmasıdır.<sup>41</sup> Kocanın kendi mülkiyetinde bulunan evde, eşinin önceki evliliğinden olan çocuklarını veya yakın akrabalarını barındırmama hakkı bulursa da kadının bu kişilerle görüşmesini engelleme yetkisi yoktur.<sup>42</sup> Benzer şekilde, kadına ait bir konutta evin mülkiyeti kendisine ait olmaması hasebiyle kocanın bu kişileri uzaklaştırma hakkı bulunmamaktadır.<sup>43</sup> Ayrıca, eşin rızası olmaksızın başka bir kadından olan ve mahremiyet bilincine ulaşmış bir çocuğun aynı konutta ikameti şer'î açıdan uygun görülmemektedir.<sup>44</sup>

34 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/183; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn* (b.y.: Daru'l Fikr, 2005), 263; Cezîrî, *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/493; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/449.

35 Kudûrî, *el-Muhtasar*, 172; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 4/8; Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, 141.

36 et-Talâk 65/6.

37 Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 4/4.

38 Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 4/8; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2006), 3/526; Zuhaylî, *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*, 10/105.

39 Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 16.

40 Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî, *Kitâbü'n-Nafakât* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1984), 34; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 4/8; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/450; Zuhaylî, *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*, 10/106; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, 20.

41 Kâsânî, *Bedâ'ü's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 4/35.

42 Merginânî, *el-Hidâye*, 2/289; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 4/8; Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, 3/96-97; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, 30.

43 Cezîrî, *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/488.

44 Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, 3/95.

#### 2.2.4. Hizmetçi Masrafları

Evlilik öncesinde hizmetçi desteğiyle yaşamını sürdüren kadınların, evlilik sonrasında da benzer bir hayat standardının devamını talep etmeleri İslâm hukukunda meşru bir hak olarak görülmüştür.<sup>45</sup> Fakihler, bu hakkın dayanağını kadının toplumsal konumu ve benzer sosyal çevrelerdeki emsallerinin yaşam biçimiyle ilişkilendirmişlerdir.<sup>46</sup> Buna göre kocanın, ekonomik gücü ölçüsünde eşine hizmetçi temin etmesi bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir. Ancak bu yükümlülüğün en fazla bir hizmetçi ile sınırlı olduğu belirtilmiş, erkeğin mali yetersizlik hâlinde bu sorumluluktan muaf tutulacağı ifade edilmiştir.<sup>47</sup>

#### 2.2.5. Tedavi Masrafları

İslâm hukukunda, kocanın eşinin tedavi giderlerini karşılama yükümlülüğü tartışmalı bir meseledir. Genel kabul bu masrafların zorunlu nafaka kapsamında değerlendirilmediği yönündedir.<sup>48</sup> Bununla birlikte bazı fakihler, ilacın ve tedavi masraflarının temel ihtiyaçlar arasında yer aldığını ileri sürerek bu yükümlülüğün kocaya ait olması gerektiğini savunmuşlardır.<sup>49</sup> Hanefî mezhebine göre kadının mali imkânı bulunduğu takdirde tedavi giderlerini kendisinin karşılması beklenir. Ancak kadının fakir, kocanın ise varlıklı olması durumunda, yardım ilkesi gereği bu masrafların koca tarafından üstlenilmesi uygun görülmüştür. Tarafların her ikisinin de yoksul olması hâlinde ise erkeğin bu masrafları karşılama yükümlülüğü zorunlu bir sorumluluk olarak kabul edilmemektedir.<sup>50</sup>

### 2.3. Nafakayı Belirlemede Etkili Olan Faktörler

Evlilik nafakasının miktarının belirlenmesinde en temel ölçütlerden biri, kocanın ekonomik durumudur. Kur'ân'da da bu yükümlülüğün "imkân nispetinde"<sup>51</sup> yerine getirilmesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir.<sup>52</sup> Bununla birlikte yalnızca erkeğin değil, her iki tarafın da mali şartlarının da birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Fakihler, nafaka miktarının tarafların zenginlik veya yoksulluk durumuna göre, özellikle kadının yaşam standardına uygun biçimde takdir edilmesini savunmuşlardır.<sup>53</sup>

45 Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/106; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 172.

46 Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/342.

47 Kudûrî, *el-Muhtasar*, 172; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/181; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 4/4; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/106-107.

48 Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 208; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/488; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 178.

49 Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 2/451.

50 Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/488.

51 el-Bakara 2/236; et-Talâk 65/7.

52 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/182.

53 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/182; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/285; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/493.

Erkek, fakir olduğunu iddia ettiğinde kadın bu iddianın aksini ispatlarsa, nafaka israfına düşmeyecek şekilde ihtiyaçları karşılayacak düzeyde belirlenir.<sup>54</sup> Bu çerçevede nafaka talebi yalnızca zaruri ihtiyaçlarla sınırlı olmalı, lüks veya gösterişe dayalı harcamalar nafaka kapsamına dâhil edilmemelidir. Aynı şekilde, nafaka miktarı ne yükümlü eşin ekonomik dengesini bozacak derecede yüksek, ne de temel ihtiyaçları karşılayamayacak kadar düşük seviyede olmalıdır.<sup>55</sup>

#### 2.4. Kocanın Nafakayı Ödemekten Kaçınması

Geçerli bir evlilik akdi ile birlikte koca, eşinin barınma, beslenme, giyim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını temin etmekle mükellef kılınır. Bu mükellefiyet, kadının evlilikten kaynaklanan hak ve sorumluluklarını yerine getirmesiyle birlikte fiilen işlerlik kazanır. Nafakanın ihmal edilmesi ise yalnızca ferdi bir kusur değil, aynı zamanda dinî bir vecibenin ihlali olarak değerlendirilmiş, bazı mezhepler nezdinde bu durum kadına evliliği sona erdirmeye talebinde bulunabilecek ölçüde ciddi bir ihlal kabul edilmiştir.<sup>56</sup> Hukukî süreç bakımından hâkim, öncelikle tarafları uzlaşmaya yönlendirmekte; sonuç alınmadığı takdirde zorlayıcı tedbirler yoluyla yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlamaktadır.<sup>57</sup>

#### 2.5. İddet Nafakası

Fıkıh literatüründe iddet, evliliğin sona ermesinden sonra kadının yeniden evlenebilmesi için öngörülen şer'î bekleme süresidir.<sup>58</sup> Meşru evlilik ister boşanma ister ölümle sona ersin kadın için iddet yükümlülüğü söz konusudur.<sup>59</sup> Ancak nafaka hakkı bakımından boşanma ve ölüm arasında fark vardır. Kocanın vefatında kadın mirasçı durumuna geçtiği için iddet süresince nafaka talep edemezken,<sup>60</sup> boşanma halinde ise Hanefî mezhebine göre talâk ric'î veya bâin olsun kadın iddet süresince nafaka ve mesken teminine hak sahibidir. Bu görüş, evlilik bağının iddet müddetince hükmen devam ettiği kabulüne dayanır.<sup>61</sup> Hamile kadınlarda ise iddet doğu-

54 Merginâni, *el-Hidâye*, 2/286; Mevsîli, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 4/4.

55 Güleç, *İslâm Hukukunda Nafaka*, 116.

56 Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, 341.

57 Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/464; Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, 146; Mehmet Selim Aslan, *İslâm Aile Hukuku* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 143.

58 Abdül Mün'im, "iddet", 2/481-482; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 466.

59 Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 467.

60 Meydâni, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, 3/93.

61 Şeybânî, *Kitâbü'n-Nafakât*, 63; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 172; Serahsî, *el-Mebûsât*, 5/201; Merginâni, *el-Hidâye*, 2/290; Mevsîli, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 4/8; Cezîrî, *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/502-503; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/288; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/111; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, 76.

ma kadar sürer. Talâk Sûresi 6. âyette<sup>62</sup> kadının bu süre boyunca nafaka ve mesken hakkına sahip olduğu açıkça belirtilmiş olup, bu hüküm hem annenin hem de doğacak çocuğun korunmasına yönelik bir tedbir olarak mezheplerin çoğu tarafından benimsenmiştir.<sup>63</sup>

## 2.6. Kadının Nafaka Alacağını İbrâ Etmesi

Evlilik akdi taraflara belirli hak ve sorumlulukların yüklendiği bir sözleşme niteliğindedir. Fıkıhta bu sözleşmenin feshi anlamına gelen talâk yetkisi asli olarak erkeğe aittir. Erkek tarafından bu yetkinin kullanılması hâlinde, mehr-i müeccel ve iddet süresince nafaka gibi mali yükümlülüklerin de üstlenilmesi gerekmektedir.<sup>64</sup> Kadının boşanma talebi ise doğrudan talâk yetkisine sahip olmaması sebebiyle hul' yoluyla gündeme getirilmektedir. Hul', kadının bazı mali haklarından feragat etmesi veya eşine maddi bir bedel ödemesi karşılığında evliliğin sona erdirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu uygulamanın, tarafların rızasına dayalı geçerli bir boşanma yöntemi olduğu Hanefî mezhebi başta olmak üzere birçok mezhep tarafından kabul edilmiştir.<sup>65</sup> Bu bağlamda Bakara Suresi 229. âyet<sup>66</sup> delil olarak gösterilmektedir.<sup>67</sup>

Hanefî mezhebine göre, kadının geçmişte doğmuş ve sabit hale gelmiş mali haklarından feragat edebilmesi mümkündür. Ancak henüz doğmamış veya gelecekte doğması muhtemel olan nafaka borçları için yapılan feragatler geçerli sayılmamaktadır. Zira fıkıhta mevcut olmayan bir borcun düşürülmesinin caiz olmadığı ifade edilmektedir. Buna karşın nafaka miktarı yargı kararıyla veya tarafların mutabakatıyla belirlenmişse, bu durumda ibrâ yapılabilir. <sup>68</sup> Fıkıh literatüründe ibrâ, alacaklının borçludan olan talebinden kendi rızasıyla ve karşılıksız olarak vazgeçmesi şeklinde tanımlanan bir tasarruf işlemidir. Bu işlem aracılığıyla borç ilişkisinin sona erdiği

62 "Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin."

63 Eşrafi, *el-Mebsût*; 5/202; Merginâni, *el-Hidâye*, 2/290; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/111.

64 Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/366.

65 Kudûri, *el-Muhtasar*, 163; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/113; Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397.

66 "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."

67 Merginâni, *el-Hidâye*, 2/261; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/271; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 1/366; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 259.

68 Cezîri, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/500; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/474-475; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/11.

ve ilgili hakkın hukukî değerini yitirdiği kabul edilmektedir.<sup>69</sup> Kadının iddet nafakasından feragat etmesi ve bunun karşılığında kocanın hul' yoluyla evliliği sona erdirmesi hâlinde işlemin geçerli sayıldığı görülmektedir. Zira burada ibrâ, kadının evlilik bağından kurtulması gibi bir bedel karşılığında gerçekleşmektedir.<sup>70</sup>

## 2.7. Kocanın Gaip Olması

Kayıp kişinin mal varlığına ilişkin somut delillerin sunulması hâlinde hâkim tarafından bu mallardan yalnızca eş, anne-baba ve çocuklar lehine nafaka tahsisine hükmedilebilmektedir.<sup>71</sup> Ancak kayıp eşin geri dönmesi ve nafaka gönderdiğini ispat etmesi durumunda kadının bu süreçte kendisine ödenmiş olan nafakayı iade etmesi gerekmektedir.<sup>72</sup>

## 2.8. Nafaka Miktarında Anlaşmazlıklar

İslâm hukukunda nafaka, yalnızca bireysel bir geçim kaynağı olarak değil aynı zamanda aile içi ekonomik dengeyi gözeten dinamik bir yükümlülük olarak değerlendirilmektedir. Nafakanın kadına teslim edilmesiyle birlikte, bu meblağ onun mülkiyetine intikal etmekte ve tasarruf yetkisi tamamen kendisine ait olmaktadır. Bu aşamadan sonra eş dâhil herhangi bir kimsenin söz konusu mal üzerinde müdahale hakkı bulunmamaktadır.<sup>73</sup> Kadının bu haktan yararlanması doğrudan kocanın güncel mali gücüne bağlı kılınmıştır. Buna göre ekonomik şartlardaki iyileşme nafakanın artırılmasını,<sup>74</sup> mali gücün zayıflaması ise yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Hatta herhangi bir talep söz konusu olmasa dahi kocanın kendi imkânlarına paralel olarak nafaka miktarını güncellemesi beklentisi öne çıkmaktadır.<sup>75</sup> Kocanın gelir artışı hususunda taraflar arasında ihtilaf ortaya çıktığında inkâr eden erkeğin yeminine itibar edilmekte; buna karşılık artış iddiasını ileri süren kadının delille ispat yükümlülüğü bulunduğu kabul edilmektedir. Nafaka belirlendikten sonra ödeme şekli veya miktarı konusunda ihtilaf çıkması hâlinde ise ödeme sorumlusu olan kocanın beyanı esas alınmakta; ancak kadının güvenilir deliller sunması

69 Abdülmün'im, "ibra", 1/39-40; H. Yunus Apaydın, "İbrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/263.

70 Serahsi, *el-Mebsût*, 2/203; Merginâni, *el-Hidâye*, 2/279.

71 Kudûri, *el-Muhtasar*, 173; Serahsi, *el-Mebsût*, 5/196; Merginâni, *el-Hidâye*, 2/289; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 4/7; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 2/468-469.

72 Serahsi, *el-Mebsût*, 5/196.

73 Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 2/461; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısmılık Nafakası*, 73.

74 Kudûri, *el-Muhtasar*, 173.

75 Merginâni, *el-Hidâye*, 2/287; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 4/6; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 2/460.

durumunda hâkimin kararını buna göre tashih etme yetkisi bulunmaktadır.<sup>76</sup> Nafaka hükmü verilmiş olmasına rağmen bu hak fiilen elde edilmeden kocanın vefatı hâlinde nafaka talebinin düştüğü kabul edilmektedir; zira bu durumda kadın alacaklı değil, mirasçı konumunda sayılmaktadır.<sup>77</sup> Buna karşılık nafakanın önceden ödenmiş olması hâlinde, kocanın vefatından sonra iade meselesi mezhep içi görüş farklılıklarına konu olmuştur. Ebû Hanîfe ve Ebu Yûsuf iade gerekmediği görüşünü benimserken,<sup>78</sup> İmam Muhammed, vefat sonrası kalan süreye tekabül eden kısmın iade edilmesi gerektiğini savunmuştur.<sup>79</sup>

### 3. Kadı Sicillerinde Evlilik Nafakası<sup>80</sup>

Osmanlı kadı sicilleri, nafaka davalarının hem sıklığını hem de çözüm yöntemlerini belgeleyen önemli tarihî kaynaklardır. Bu siciller, dönemin toplumsal yapısı ve fikhî uygulamalarına ışık tutmaları bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

#### 3.1. Evlilik Halindeki Nafaka

İslâm aile hukukunda, evlilik süresince nafakanın düzenli ve usulüne uygun biçimde karşılanması hâlinde yargı mercilerine başvuru gereği doğmamaktadır. Ancak nafakanın hiç ödenmemesi, yükümlünün yerine vekil atanması veya ödeme taahhüdüne kefil gösterilmesi gibi durumlar mahkeme sürecinin başlatılmasını zorunlu kılabilir. Bu çerçevede, Osmanlı dönemi kadı sicillerinde, kadınların evlilik süresi boyunca kendilerine ödenmeyen nafakaların tahsili amacıyla başvuruda buldukları davalar sıkça kayıt altına alınmıştır. Hâkimler, bu tür davalarda tarafların sosyo-ekonomik durumlarını, ailevi koşullarını ve yerel örfî uygulamaları dikkate alarak günlük nafaka miktarlarını takdir etmiş; vekil tayini, kefil gösterilmesi veya ödeme taahhüdünün yerine getirilmemesi gibi unsurlar da yargı sürecinin biçimlenmesinde belirleyici olmuştur.

“Hâkim, medîne-i Ebî Eyyüb-i Ensârî mahallâtından Takyeci Mescidi mahallesinde sâkine olan İvaz bt. Mehmed nâm hâtunun nafakası, kisvesi ve sâir havâic-i zarûriyyesi için hâzır bi'l-meclis Şaban b. Fethi nâm zevci üzerine zeylde mezkûr târihden i'tibâren yevmî râyicü'l-vakt on akçe farz ve

76 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/193-194.

77 Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, 4/9; Cezîrî, *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/496.

78 Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, 3/97; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/459.

79 Kudûrî, *el-Muhtasar*, 173; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/195; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/288; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, 4/7.

80 Bu bölümdeki örnek davalar İSAM, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ ve Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi iş birliğiyle, Mehmet Âkif Aydın'ın yönetiminde hazırlanan İstanbul Kadı Sicilleri Projesi veri tabanından alınmıştır.

takdir etti ve meblağ-ı mefrûz-i mezbûru havâic-i lâzimesine sarf etmesine ve vakt-i hâcette istidâne edip vakt-i zaferde zevc-i mezkûruna rücû‘ etmesine mesfûre İvaz hâtuna izin verdi.”<sup>81</sup>

“...yevmî râyicü’l-vakt beş akçe...”<sup>82</sup>

“...yevm 6 farz ve takdir olundu...”<sup>83</sup>

Örneklerde görüldüğü üzere nafaka miktarının belirlenmesinde yeknesak bir standart bulunmamaktadır. Kadı tarafından takdir edilen meblağların farklılık arz etmesi, nafakanın örf ve eşin ekonomik durumuna göre belirleneceğine dair fikhî ilkeyle uyumlu bir uygulama ortaya koymaktadır.<sup>84</sup> İvaz b. Mehmed davasında, zevci Şaban b. Fethi üzerine on akçe nafaka takdir edilmiştir. Dikkat çekici olan bir diğer husus, fıkıh literatüründe yeme-içme, giyim-kuşam gibi giderleri kapsayan geniş anlamli nafaka kavramının, sicilde “kisve ve sair ihtiyaçlar” şeklinde ayrı bir başlık altında zikredilmesidir.

Nafaka yükümlülüğünde akıl melekelerine sahip olmanın şart koşulmadığını; bu sorumluluğun vasi aracılığıyla da yerine getirilebileceğini ortaya koyan davalardan biri de İstanbul’un Koğacıdede Mahallesi sakinlerinden Âişe Hatun’un, mecnun olan eşi Mustafa b. Hasan’ın geçimini sağladığı görevinden ve mal varlığından kendisine nafaka ve giyecek (kisve) için pay ayrılması üzere açtığı davadır.<sup>85</sup> Güvenilir kişilerin ifadeleri doğrultusunda hâkim, Âişe Hatun lehine her gün için on beş akçe nafaka ve kisve payı tayin etmiş ve bu meblağı kendi ihtiyaçları için harcamasına, gerektiğinde borç almasına ve kocasının gelirine sonradan rücû etmesine izin vermiştir.

Üsküdar Kadılığı’na ait bir başka kayıтта, Habibe bt. Abdullah, kocası Hüseyin b. Halil’in birden fazla eşe sahip olduğunu, kendisine nafaka temin etmediğini ve kasem adaletine riayet etmediğini beyan etmiştir. Mahkeme, erkeğin eşleri arasında adalet yükümlülüğüne vurgu yaparak Hüseyin’i “kadr-ı ma’rûf” nafaka sağlaması ve kaseme riayet etmesi konusunda uyarmıştır.<sup>86</sup> Bu örnek, Osmanlı uygulamasında çok eşliliğin yalnızca adalet şartıyla meşru kabul edildiğini<sup>87</sup> ve

81 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 17/851.

82 *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 14/135.

83 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096 - 1097 / M. 1685 - 1686)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 19/66.

84 Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/286-289.

85 *İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 89.

86 *İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 406.

87 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/217-219.

kadınların nafaka ile geceleme gibi evlilik içi sorumlulukları dava konusu olduğunda titizlikle denetlediğini göstermektedir.

Sicillerde aile içi şiddet vakalarının da nafaka davalarının konusu yapılabildiği görülmektedir. Bir kayıтта, bir kadın eşinin kendisine nafaka temin etmediğini ve sürekli sebepsiz yere şiddet uyguladığını, hatta geçimini komşuların yardımıyla sağlamak zorunda kaldığını beyan etmiştir. Bu iddialar, mahallenin imamı ve komşuların şahitlikleriyle desteklenmiş; şahitler, kadının feryadından rahatsız olduklarını belirtmiş ve davalı hakkında “namaz kılmaz, fâsıktır” şeklinde ifadeler kullanarak onun ahlaki durumuna da vurgu yapmışlardır.<sup>88</sup> Her ne kadar sicilde davalıya dair açık bir yaptırım zikredilmemişse de şikâyetlerin kayda geçirilmesi ve şahitlerin ayrıntılı şekilde dinlenmesi, mahkemenin aile içi şiddet ve ihmal iddialarını ciddiyetle ele aldığını göstermektedir.

Osmanlı dönemi şer‘iyye sicillerinde, nafaka yükümlülüğünün vekâlet yoluyla da sürdürülebildiğini gösteren örnekler mevcuttur. Nitekim şehir dışına çıkan Ali Çelebi’nin, eşi Rabia Hatun’un nafakasını temin etmek üzere bir kişiyi vekil tayin ettiği; vekilin de kadı huzurunda düzenli şekilde ödeme yaptığı ve bu ödemelerin Rabia Hatun’un ikrarıyla tescil edildiği görülmektedir. Kayda göre Rabia Hatun için günlük beş akçe nafaka takdir edilmiştir.<sup>89</sup> Söz konusu uygulama, nafakanın evlilik süresince kesintisiz bir borç niteliği taşıdığını, vekil aracılığıyla ifasının hukuken geçerli kabul edildiğini<sup>90</sup> ve kadınların ekonomik haklarının şer‘î mahkemeler nezdinde güvence altına alındığını göstermektedir. Ayrıca, herhangi bir ihtilaf bulunmamasına rağmen ödeme işleminin sicile geçirilmiş olması, bu kayıtların yalnızca çekişmeli davaları değil, düzenli ödemeleri de belgeleyerek ileride doğabilecek ihtilafları önleme işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Nafaka sorumluluğunun kefalet yoluyla da güvence altına alınabildiği dava örnekleri de görülmektedir. İstanbul Galata Mahkemesi kayıtlarında yer alan bir davada, Meryem bt. Abdullah, kocası Süleyman Beşe tarafından güvenilir komşularının bulunduğu müstakil bir eve yerleştirilmesine rağmen, nafakasız bir biçimde terk edildiğini bildirmiştir. Kadın, vekil tayin ettiği İbrahim Çelebi aracılığıyla, kocasının mali durumuna uygun şekilde nafaka sağlanmasını talep etmiştir. Mahkeme sürecinde, Hasan Beşe adlı şahıs, Süleyman Beşe’nin Meryem Hatun’u terk ettiğini

88 *İstanbul Kadı Sicilleri 43 Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559)* ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 155.

89 *İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 617.

90 Bilal Aybakan, “Vekâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/1-3.

doğrulayarak, kadının nafakasının karşılanmasını şer‘î kefaletle üstlenmiştir. Sicil kaydı, vekilin talebi üzerine düzenlenmiş ve belge İbrahim Çelebi’ye teslim edilmiştir.<sup>91</sup> Bu kayıt, İslâm Hukuku’nda evlilik nafakasına ilişkin kefalet uygulamasının fiilen hayata geçirildiğini göstermektedir. Özellikle, henüz doğmamış veya gelecekte doğacak nafaka borçları için üçüncü bir kişinin sorumluluk üstlenmesi, Hanefî mezhebine göre sahih kabul edilmekte;<sup>92</sup> böylece kadınların ekonomik hakları borçlu eş kayı olsa dahi güvence altına alınmaktadır.

### 3.2. Evlilik Sonrası Nafaka

Evlilik sonrası nafaka, boşanma veya kocanın vefatı gibi sebeplerle evlilik bağının sona ermesinden sonra gündeme gelen bir yükümlülüktür. Osmanlı kadı sicillerinde bu bağlamda özellikle iddet nafakası, mehir alacakları ve barınma masraflarına dair pek çok dava kaydına rastlanmaktadır.

#### 3.2.1. Talâk İkrarıyla Nafaka

Mahkeme kayıtlarında taraflar arasında ihtilaf bulunmaksızın yalnızca boşanmanın tesciline ve boşanma sonrası mali hakların tahsiline ilişkin davalara da rastlanmaktadır. Nitekim Ümmühâni bt. Hüseyin’in İbrahim Çelebi’den<sup>93</sup>, Âişe bt. Süleyman’ın Ahmed’den<sup>94</sup> ve Şâkire bt. Abdullah’ın Mustafa’dan<sup>95</sup> boşanmalarıyla ilgili kayıtlarda, kadınların mehr-i müeccel ve iddet nafakası alacaklarını bizzat kocalarının elinden aldıkları ve bu hususun mahkemece kayda geçirildiği görülmektedir. Kayıtlarda “ahz u kabz eyledim” gibi ibarelerle alacağın tamamen tahsil edildiği, “ba’de’l-yevm husûs-ı mezbûra müte‘allık dâvâ ve nizâ’ım kalmadı” şeklindeki ifadelerle de taraflar arasında ibrâ ve nihai sulh durumunun gerçekleştiği açıkça belirtilmiştir. Özellikle iddet nafakasının aylık belirlenip toplu olarak ödenmesi, nafaka uygulamasının esnek fakat düzenli bir biçimde yürütüldüğünü göstermektedir.

Başka bir boyutu olan iki farklı sicil kaydına baktığımızda, şer‘iyye mahkemelelerinin nafaka yükümlülüklerini annenin şahsına ait iddet nafakası ile çocuğun bakımına bağlı nafaka arasında açık biçimde ayırdığını göstermektedir. İlk davada Sâliha bt. Receb, boşanma sonrası hem kendi iddet nafakası hem de hidânesini üstlendiği

91 *İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 120.

92 H. Yunus Apaydın, “Kefâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/174.

93 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, 17/233.

94 *İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil*, 154.

95 *İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 57.

küçük kızı Fâtıma için ayrı ayrı nafaka talebinde bulunmuş, mahkeme de bu talepleri bağımsız olarak değerlendirerek günlük beş akçeyi anneye, üç akçeyi ise çocuğa tahsis etmiştir.<sup>96</sup> İkinci davada ise Âişe bt. İbrahim ve annesi Fâtıma bt. Receb, küçük Ali'nin bakımını üstlendiklerini beyan etmiş; annenin evlenmesi sebebiyle şer'ân düşen hidâne hakkı, çocuğun babası Musli b. Emirşah'ın rızasıyla fiilen yeniden anneye bırakılmıştır.<sup>97</sup> Her iki örnek de Hanefî fıkhdındaki "boşanma sonrasında çocuğun bakım hakkı öncelikle anneye aittir ancak annenin evlenmesiyle bu hak düşer,"<sup>98</sup> prensibinin mahkeme kararlarına yansıdığını ve babanın velâyet yetkisi çerçevesinde hidâne hakkını yeniden anneye tevdi edebildiğini ortaya koymaktadır.<sup>99</sup>

Osmanlı şer'iyeye sicilleri, boşanma sonrası mali hakların yalnızca tarafların şahsen başvurularıyla değil, aynı zamanda vekiller aracılığıyla da takip edildiğini göstermektedir. Nitekim bir kayıta, Mâhi bt. Yusuf kızı Fâtıma adına mahkemeye vekil sıfatıyla katılmış ve damadı Nasuh Efendi'nin boşanmanın üzerinden elli dört gün geçtikten sonra ödediği beş yüz on akçelik nafakayı teslim aldığını beyan etmiştir.<sup>100</sup> Bu durum, nafaka alacağının vekil eliyle tahsil edildiğini ve mahkemenin hem vekâlet ilişkisini hem de ödemenin zamanlamasını resmen kayda geçirdiğini göstermektedir. Benzer nitelikteki bir başka kayıta ise Fâtıma'nın babası, kızının gayri medhûl zevci Ahmed Bey ile yaptığı muhâlea neticesinde mehr-i müeccelin yarısı, iddet ve barınma nafakası gibi mali hakların karşılıklı ibrâ ve ıskât edildiğini mahkemede ifade etmiştir.<sup>101</sup> Burada özellikle "zevc-i gayr-i medhûlün-bihâ" ibaresi, evlilikte cinsel ilişkinin gerçekleşmemesi sebebiyle mehir hakkının yalnızca yarısının talep edilebileceğini öngören İslâm hukuku kuralının doğrudan uygulandığını göstermektedir.<sup>102</sup> Dolayısıyla bu iki kayıt, Osmanlı pratiğinde boşanma sonrası mali hakların vekiller aracılığıyla yürütülebildiğini ve Hanefî fıkhdındaki ilgili hükümlerin mahkeme kararlarına istisnasız yansıdığını ortaya koymaktadır.

Bazı boşanma davalarında, tarafların mali hak ve borçlarını karşılıklı tasfiye etmek amacıyla mehir ve nafaka alacaklarının kadının kocasına olan borçlarıyla mahsuplaştırıldığı görülmektedir. Nitekim Ayşe bt. Hasan, bâin talâkla boşandığı kocası Nazar b. Mehmed'den talep ettiği beş bin akçelik mehr-i müeccelin bin akçesini, kendi zimmetinde bulunan dört bin sekiz yüz akçelik şer'î borca karşılık mahsup

96 İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 17/772.

97 İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 17/780.

98 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/207.

99 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*, 4/183.

100 İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 17/601.

101 İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, 59.

102 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/21. Ayrıca bk.:Bakara Sûresi 237. Âyet.

etmiş; bakiye iki yüz akçe mehir ile iddet nafakası ve barınma hakkı karşılığı toplam altı yüz akçeyi ise kocasından tahsil ettiğini beyan etmiştir.<sup>103</sup> Tarafların, bu işlemlerden sonra birbirlerinin zimmetlerini “ibrâ-yı âm katı‘ü’n-nizâ” ibaresiyle tamamen ibra etmeleri, Osmanlı hukuk pratiğinde boşanma sonrası mali ilişkilerin uzlaşma ve mahsuplaşma yoluyla nihai biçimde tasfiye edildiğini göstermektedir.

Sicillerde, Müslüman–gayrimüslim evliliklerine dair boşanma,ibrâ ve nafaka anlaşmalarının da mahkeme kayıtlarına geçtiğine çokça rastlanmaktadır. Bu durum, zimmilerin aile hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda şer‘î yargıya başvurma hakkının uygulamadaki yansımalarıdır. Nitekim bir kayıta Hristiyan Oniye bt. Miro, Müslüman eşi Mustafa Beşe tarafından bâin talâkla boşandıktan sonra mehr-i müeccel, iddet nafakası ve mesken masrafı karşılığı bin akçeyi tahsil ederek eşini “ibrâ-i âm” ile borçtan kurtarmıştır.<sup>104</sup> Benzer şekilde Herekedone köyünden Erine bt. Kosta da eşi Rus Hızır tarafından talâk-ı selâse ile boşanmış, mahkeme ise iddet süresi boyunca kendisine günlük bir akçe nafaka ödenmesine hükmetmiştir.<sup>105</sup> Kayda geçen “karz kılındı” ifadesi, bu nafakanın resmî bir borç niteliği kazandığını ve icra yoluyla tahsil edilebileceğini ortaya koyar. Ayrıca, kayıta yer alan “vakt-i iddetde nafakası tamâm ola” ibaresi, Hanefî fıkına uygun olarak boşanan kadının iddet süresi boyunca nafaka hakkının devam ettiğini ve bu nafakanın koca tarafından eksiksiz biçimde ödenmesinin zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.<sup>106</sup>

Davalar, boşanma sonrası nafaka ve mehir alacaklarının tasfiyesiyle birlikte mal paylaşımının da hukuken düzenlendiğini göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Nitekim bir davada, Zeliha Hatun, eşi el-Hâc İbrahim Ağa tarafından bâin talâkla boşandığını beyan etmiş; iddet nafakası, meûnet-i süknâ ve mehr-i müeccelinden doğan toplam doksan iki buket gurusu alacağını talep etmiştir. Tarafların müşterek mülkiyetinde bulunan Hayâtî adlı cariye'nin yarısı İbrahim Ağa'ya ait olup, bu pay “bey‘-i bâtt-ı sahîh-i şer‘î” yoluyla Zeliha'ya satılmış ve bedeli nafaka ile mehir alacaklarına mahsup edilmiştir. Böylece cariye'nin mülkiyeti tamamen Zeliha'ya geçmiştir. Zira Hanefî fıkında, nafaka kadına teslim edildikten sonra onun mülkü hâline geldiğinden, bu mal üzerinde tam tasarruf yetkisi kazanır. Nitekim Zeliha da bu hakkını kullanarak, boşanma sürecinde belirlenen nafaka ve mehir alacakları karşılığında eşinin hissesini satın alarak cariye'yi tamamen kendi mülkü hâline getirmiştir.<sup>107</sup> Ayrıca taraflar, evlilik boyunca gerçekleşen tüm muamele ve borç

103 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil*, 19/186.

104 *İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1099-1100 / M. 1688-1689)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 157.

105 M. Âkif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 112.

106 Kudûrî, *el-Muhtasar*, 172.

107 Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 2/461.

ilişkilerinden karşılıklı olarak “ibrâ-i âm” ile feragat etmişlerdir.<sup>108</sup> Bu kayıt, Osmanlı mahkemelerinin nafaka ve mehir tasfiyesi yanında müşterek mülkiyet, satış ve takâs işlemlerini de şer‘î kurallar çerçevesinde çözüme kavuşturduğunu göstermektedir.

Şer‘iyye sicillerinde yer alan bir başka dava, boşanma sonrası maddî yükümlülüklerin tasfiyesinin yalnızca nafaka, mehir ve meûnet-i süknâ gibi aile hukukuna ilişkin haklarla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda vakıf taşınmazları üzerindeki ortak tasarrufların da detaylı biçimde çözüme kavuşturulduğunu göstermektedir. Şerife Fatıma Hatun ile Abdullah Ağa, bâin talâk sonrası birlikte tasarruf ettikleri vakıf menzillerindeki hisselerini karşılıklı olarak birbirlerine devretmişlerdir. Bu çerçevede, Demirkapı’daki vakıf menzilin yarı hissesini on bir bin beş yüz guruş bedelle Abdullah Ağa almış; Beşiktaş’taki vakıf menzilin yarı hissesini ise bin beş yüz guruş bedelle Şerife Fatıma Hatun devralmıştır. Aradaki on bin guruşluk fark, kadının mehr-i müeccel (yüz guruş), iddet nafakası ve meûnet-i süknâ (yüz guruş) alacaklarıyla birlikte toplam on bin iki yüz guruşa tamamlanmış; bu meblağın bir hafta içinde ödenmesi taahhüt edilmiştir.<sup>109</sup> Burada dikkat çeken husus, tarafların yalnızca nafaka ve mehir haklarını değil, aynı zamanda vakıf malları üzerindeki icâreteynli tasarruf haklarını da şer‘î çerçevede karşılıklı rızayla takas ve ferâğ etmeleridir. Vakıf hukukunda mülkiyetin devri mümkün olmamakla birlikte, Osmanlı pratiğinde icâreteyn sistemi aracılığıyla vakıf mallarının uzun süreli kullanım hakkı fiilen bir mülkiyet ilişkisine benzer biçimde işlem görmektedir.<sup>110</sup> Bu dava, hem aile hukukuna ilişkin yükümlülüklerin hem de vakıf malları üzerindeki kullanım haklarının karşılıklı sulh ve ibrâ yoluyla tasfiye edilmesini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, kadının boşanma sonrası aktif bir şekilde mülkiyet tasarrufuna katılması, onun hukukî özne olarak süreçteki rolünü de ortaya koymaktadır.

Boşanma sonrasında mehr-i müeccel ve nafaka alacaklarının tahsilinde tarafların ödeme kolaylığı sağlamak amacıyla taksitlendirme yoluna gittikleri şer‘iyye sicillerinde sıkça görülmektedir. Bu tür uygulamalarda borçlu, ödeme gücüne göre kısmi ödemeler yapmayı taahhüt etmekte; alacaklı ise bu teklifi kabul ederek anlaşmazlığı sulh yoluyla çözmektedir. Nitekim bir davada, Hanım bt. Abdullah, eski eşi el-Hâc Mehmed’den mehr-i müeccel (on guruş) ile iddet nafakası ve meûnet-i süknâ (altı guruş) olmak üzere toplam on altı guruş alacağını talep etmiş; Mehmed ise bu borcu ikrar ederek on iki guruşunu derhâl ödemiş, kalan dört guruş için ise

108 *İstanbul Kadı Sicilleri 78 İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı sicil (H. 1193-1194 / M. 1779-1780)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 254.

109 *İstanbul Kadı Sicilleri 96 İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1257-1258 / M. 1841-1842)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 260.

110 Münir Yaşar Kaya, *Osmanlı Vakıf Hukuku (Ömer Hilmi Efendi’nin Ahkâmü’l-Evkâf’ı Özelinde)* (Ankara: Son Çağ Yayınları, 2022), 143.

ödeme güçlüğüne ileri sürmüştür. Bunun üzerine taraflar arasında bir sulh akdi yapılmış ve borçlunun kalan meblağı iki ay boyunca her ay ikişer guruş olmak üzere taksitli ödemesi kararlaştırılmıştır.<sup>111</sup> Bu düzenleme mahkeme siciline geçirilerek taraflar açısından bağlayıcı hâle gelmiştir. Böylece, ödeme planının şer‘î hükümle kayıt altına alınması, borçların tahsilinde hem pratik bir kolaylık sağlamış hem de taraflar arasındaki ihtilafı hukuken sona erdirmiştir.

### 3.2.2. Muhâlea Durumunda Nafaka

Osmanlı dönemi mahkeme kayıtlarında en sık karşılaşılan boşanma yöntemlerinden birinin muhâlea olduğu görülmektedir. Nitekim çeşitli araştırmalar, yalnızca Osmanlı dönemiyle sınırlı kalmayıp Hz. Peygamber devrinden itibaren İslâm hukuk pratiğinde en yaygın boşanma türünün de muhâlea olduğunu ortaya koymuştur.<sup>112</sup> Her ne kadar nikâh ve talâk işlemlerinde olduğu gibi muhâleanın da kadı huzurunda gerçekleşmesi zorunlu olmasa da uygulamada bu tür boşanmaların sıklıkla şer‘iyye sicillerine kaydedildiği dikkati çekmektedir. Bunun, kadının yeniden evlenmesini kolaylaştırmak ve erkeğin ilerleyen dönemde karşılaşılabileceği mehir veya nafaka taleplerini bertaraf etmek amacıyla tercih edildiği anlaşılmaktadır.<sup>113</sup> Sicillerde yer alan muhâlea davalarının büyük çoğunluğunda ise eşler arasında şiddetli geçimsizlik ve evlilik birliğinin sürdürülemez hâle geldiğine dair beyanların öne çıktığı görülmektedir.

Şer‘iyye sicillerinde yer alan muhâlea davalarının çoğunda, kadınların kendi rızalarıyla haklarından feragat ederek boşanmayı talep ettiklerine sıkça rastlanmaktadır. Bu davalarda kadınlar, genellikle mehr-i müeccel, iddet nafakası, meûnet-i süknâ veya evlilikten kaynaklanan diğer haklarından kısmen ya da tamamen vazgeçmekte, erkekler ise bu bedel karşılığında muhâleayı kabul ederek boşanmayı gerçekleştirmektedir. Kayıtlarda, tarafların ayrılma gerekçesi olarak çoğunlukla “beynimizde hüsn-i mu‘âşeretimiz olmamağla” veya “beynimizde hüsn-i zindegân ve imtizâcımız olmayup” gibi ifadeler kullanılmış<sup>114</sup>, bu kalıp cümlelerle evlilik birliğinin sürdürülmesinin mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

111 *İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil*, 685.

112 Youssef Rapoport, *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 72; Ayşegül Şimşek, *İslam Hukukunda Muhâlea Akdi Ve Osmanlı Uygulaması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 111; Ömer Korkmaz, *Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği)* (Ankara: Akamisyen Kitabevi, 2018), 149; Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 120-121; Gülistan Çetinbaş, *İstanbul Kadı Sicillerinde Muhâlea* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 34.

113 Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 120; Gülistan Çetinbaş - Mustafa Ateş, “İstanbul Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Döneminde Muhâlea Uygulamaları”, *Kilitbahir* 21 (Eylül 2022), 94-95.

114 *İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*, 177, *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686)*, 19/119.

Bu örnekler, Osmanlı mahkemelerinde muhâleanın çoğunlukla taraflar arasında ciddi bir geçimsizlik sebebiyle gündeme geldiğini, kadınların evlilik birliğini sürdürülemez görerek bedel karşılığında boşanmayı talep ettiklerini ortaya koymaktadır. Erkekler de bu bedeli kabul etmek suretiyle boşanmayı gerçekleştirmiş; sonrasında ise karşılıklı ibrâ yoluyla bütün hak, dava ve taleplerden feragat edilmiştir. Dolayısıyla muhâlea davaları, çoğunlukla ihtilafı büyütmeden, karşılıklı rıza ve sulh temelinde sonuçlanan boşanma örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

### 3.2.3. İddet Nafakası

Mahkeme kararlarında iddet dönemi nafaka miktarı, hâkimin takdir yetkisiyle “râyicü'l-vakt” esasına göre belirlenmiştir. Genellikle iddet süresi sonuna kadar kadın için günlük üç veya dört akçe gibi sabit bir miktar farz ve takdir edilmiştir. Nitekim Arabacı Bayezid mahallesinden Nefise bt. Bâli için günlük üç akçe,<sup>115</sup> Emine bt. Abdullah için yine üç akçe,<sup>116</sup> Râbia bt. Musli için ise dört akçe<sup>117</sup> nafaka hükme bağlanmıştır. Bu meblağlar, yalnızca yiyecek ve içecek değil, aynı zamanda kisve (giyim) ve diğer zarurî ihtiyaçları da kapsayacak şekilde tayin edilmiştir.

Çocuk nafakası söz konusu olduğunda da aynı ölçü uygulanmış, örneğin Râbia bt. Musli'nin küçük kızı için günlük üç akçe nafaka farz edilerek, annenin çocuğun bakım yükümlülüğünü üstlenmesi desteklenmiştir. Böylece anne ile çocuğun birlikte korunması sağlanmıştır. Ayrıca karar metinlerinde sıkça rastlanan “vakt-i hâcette istidâne” (ihtiyaç halinde borçlanabilme) ve “vakt-i zaferde rücû” (kocadan tahsil edebilme) kayıtları, kadına nafaka süresince ek kaynak temin etme veya sonradan eski eşinden tahsil etme imkânı tanımıştır. Bu bağlamda kadına iddet nafakası ödenmesine hükmedilmesi, Osmanlı hukuk pratiğinin, iddet süresini kadın için asgarî geçim garantisi olarak öngören Hanefî fikhındaki klasik yaklaşımın<sup>118</sup> pratikteki yansımalarıyla tam bir uyum içinde işlediğini göstermektedir.

Hanefî mezhebine göre boşanan kadının hamile olması hâlinde iddet süresi doğuma kadar uzamakta ve bu süreçte kadının nafaka hakkı devam etmektedir.<sup>119</sup> Hamilelik, nafakaya duyulan ihtiyacı artırdığından Osmanlı mahkemeleri bu konuyu

115 İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 12/213.

116 İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 13/428.

117 İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil, 202.

118 Şeybânî, *Kitâbü'n-Nafakât*, 63; Kudürî, *el-Muhtasar*, 172; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/201; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/290; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, 4/8; Cezîrî, *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 4/502-503; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/488; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/111; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısmılık Nafakası*, 76.

119 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/202; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/111; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/290.

hassasiyetle ele almış, iddet süresi ve nafaka miktarı buna göre takdir edilmiştir. Kadının hamileliğinin boşanma anında bilinmemesi durumunda dahi, daha sonra bu husus ortaya çıktığında nafaka talebinde bulunulabilmesi<sup>120</sup>, kadı sicillerinde kayda geçmiş örneklerle doğrulanmaktadır. Nitekim Emine Hatun için günlük yüz yirmi akçe<sup>121</sup>, Ayşe bt. Mehmed için altı akçe<sup>122</sup> ve Fâtıma bt. Abdüllatîf için dört akçe nafaka<sup>123</sup> belirlenmiş; bazı davalarda kadının zaruri ihtiyaçları için borçlanabileceği ve bu borcun kocaya rüçû edilebileceği açıkça ifade edilmiştir. Nafaka miktarındaki farklılıklar tarafların ekonomik durumları ve toplumsal statüleriyle ilişkilendirilirken, rüçû hakkının zikredildiği davalar kadıların kadının ekonomik mağduriyetini önlemeye yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsediklerini göstermektedir.

### 3.3. Nafaka Ödeme Sürecindeki Aksaklıklar

Siciller, kadınların çoğu kez iddet veya çocuk nafakasını tahsil edemedikleri için yeniden dava açmak zorunda kaldıklarını göstermektedir. Kocaların ödemeyi geciktirmesi, tamamen ihmal etmesi ya da kayıplara karışması durumunda kadınların şikâyetçi olduğu; mahkemelerin ise ya ta'zîr yoluyla yaptırım uyguladığı ya da nafakanın doğrudan tahsilini sağladığı görülmektedir. Bu kayıtlar, nafakanın yalnızca teorik bir hak değil, şer'î düzen içinde devlet eliyle icra edilebilen bağlayıcı bir yükümlülük olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

#### 3.3.1. Nafakanın Gecikmesi veya Hiç Ödenmemesi

Osmanlı şer'iyeye sicilleri, nafaka yükümlülüğünün yalnızca teorik bir hak değil, mahkeme eliyle denetlenen ve icra edilen bir mükellefiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Zülfikâre bt. Ali'nin davasında, dokuz ay boyunca kendisine takdir edilen günlük on akçelik nafakanın ödenmediğini beyan etmesi üzerine, toplam iki bin yedi yüz akçelik alacak eski eşi Ali Çelebi tarafından mahkeme huzurunda ikrar edilmiş ve hâkim, borcun ifası konusunda açıkça tenbihle bulunmuştur.<sup>124</sup> Bu kayıt, nafaka ihlallerinde kadının şer'î mahkemeler aracılığıyla hakkını arayabildiğini, borçlunun ikrarının ise icra sürecini kolaylaştırdığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Dava kayıtları nafaka yükümlülüğünü ihlal eden kocaların yalnızca ödemeye mecbur bırakılmadığını, aynı zamanda uyarı ve gerektiğinde cezai yaptırımlarla da

120 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, 17/249.

121 *İstanbul Kadı Sicilleri 94 Anadolu Sadâreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, 95.

122 *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil* (H. 1057-1059/M. 1647-1649), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 15/123.

123 *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil* (H. 1086-1087/M. 1675-1676), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010), 18/415.

124 *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, 17/362.

sorumluluklarının hatırlatıldığını göstermektedir. Kasım Ağa Mahallesi'nden Şerife Saide Hatun'un davası bu açıdan dikkat çekicidir. Boşandıktan sonra eski eşi Hüseyin Ağa'nın ödemediği altmış bir guruş mehr-i müeccel ve yirmi guruş borcunun yanı sıra, iddet süresince nafaka ve giyim masrafları için iki yüz guruş talep eden davacı, taleplerini mahkeme huzurunda kabul ettirmiştir. Kadı, yalnızca bu alacakları tespit etmekle yetinmemiş; ödeme süresini "hîn-i istihkāk" dikkate alarak yapılandırmış ve infazın Bâb-ı Zabtiye görevlileri eliyle sağlanmasına hükmetmiştir.<sup>125</sup> Böylece nafaka hakkı, tarafların rızasına dayalı bir anlaşma çerçevesinde düzenlenmiş ancak şer'î mahkeme tarafından bağlayıcı ve icra edilebilir bir hukukî zemine kavuşturulmuştur. Ayrıca bu hükümler ve davalar Hanefî fıkhında erkeğin nafaka borcunu ödemekle mükellef tutulmasına dair hükmün Osmanlı pratiğinde mahkemeler eliyle etkin şekilde işletildiğini, böylece teorik normun icra kabiliyeti kazanarak kadının mağduriyetini gidermeye yönelik işlevsel bir çözüme dönüştüğünü göstermektedir.

### 3.3.2. Kocanın Kayıp/Gaip Olduğu Durumlarda Nafaka

İslâm hukukunda, koca fiilen bulunmasa dahi eş ve çocuklara karşı nafaka yükümlülüğü devam etmektedir.<sup>126</sup> Bu ilke, Osmanlı şer'îyye mahkemelerinde de doğrudan uygulanmış ve kocaları uzun süredir gaip olan kadınlar, geçim imkânı bırakılmadığında mahkemeye başvurarak kendileri ve çocukları için nafaka tayin ettirebilmişlerdir. Karabaş Mahallesi'nden Şahnîsâ bt. Şa'bân'ın davası bu hususa örnektir: Kocasının hiçbir geçim kaynağı bırakmadığını yeminle beyan etmesi üzerine kendisi adına günlük altı akçe nafaka takdir edilmiş, ayrıca giyim ve diğer zaruri ihtiyaçlarının da bu nafakaya dâhil olduğu hükme bağlanmıştır. Mahkeme, ihtiyaç hâlinde borçlanmasına izin vererek gaip kocanın dönmesiyle bu borcun kendisine rüçû ettirilmesini kararlaştırmıştır.<sup>127</sup> Benzer şekilde, gayrimüslim statüsünde bulunan Meryem bt. Manol da gaip kocası sebebiyle geçim sıkıntısı yaşadığını beyan etmiş, bunun üzerine hem kendisi hem de küçük çocuğu için günlük beş akçe nafaka hükme bağlanmıştır.<sup>128</sup> Her iki dava nafaka yükümlülüğünün yalnızca teorik bir hak değil gaiplik gibi fiilî zorluklara rağmen mahkeme eliyle işlerlik kazandırılan bir mükellefiyet olduğunu, ayrıca bu hakkın Müslüman ve gayrimüslim tüm kadınlar için eşit biçimde güvence altına alındığını göstermektedir.

125 *İstanbul Kadı Sicilleri 97 Mahfel-i Şer'îyyât Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1273-1274 / M. 1857)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 35.

126 Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 4/7; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, 2/468-469; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/196; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 173; Merginânî, *el-Hidâye*, 2/289.

127 *İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, 264.

128 *İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil*, 170.

### 3.4. Nafakaya İlişkin Anlaşmalıklar

Mahkeme sicillerinde, taraflar arasında çıkan şiddetli tartışma ve anlaşmazlıkların “beynimizde münâza’ât-ı kesîre ve muhâsamât-ı şedîde vâkı’ a olmuş” yahut “beynimizde nizâ’-ı küllî vâkı’ olmuş” şeklinde kayda geçtiği; bu durumlarda ise aile büyükleri veya arabulucuların “muslihûn” sıfatıyla devreye girerek tarafları uzlaştırmaya çalıştıkları görülmektedir.

#### 3.4.1. Nafaka Anlaşmazlıklarında Uzlaşma

Hanefî fikhında sulh akdinin geçerliliği, tarafların serbest iradelerine ve açık rızalarına dayanmakta olup, baskı veya zorlama altında yapılan anlaşmalar geçerli kabul edilmemektedir.<sup>129</sup> Osmanlı şer’iyye sicilleri de bu ilkenin pratikte nasıl işlediğini göstermektedir. Nitekim Emetullah bt. Ali Beşe’nin, boşanma sonrası kendisine ödenmeyen dört bin akçelik mehr-i müeccelini talep ettiği davada taraflar arasında çıkan şiddetli ihtilaf, mahkeme hükmüne varmadan muslihûn aracılığıyla üç bin akçe üzerinden sulh ile çözüme kavuşmuştur.<sup>130</sup> Benzer şekilde, Nâime bt. İsmail’in eski eşi Mehmed Efendi’den mehr-i müeccel ve geçmiş nafaka alacakları için açtığı davada, toplam on iki bin beş yüz kırk akçelik alacak meselesi, yine muslihûn aracılığıyla yirmi beş guruşluk bir sulh bedeli üzerinden sonuçlandırılmıştır.<sup>131</sup> Bu davalar, Hanefî fikhında öngörülen sulh esaslarının arabuluculuk yoluyla fiilen hayata geçirildiğini ve böylece toplumsal ihtilafların hem daha hızlı hem de karşılıklı rıza temelinde çözüme kavuşturulduğunu ortaya koymaktadır.

Hanefî fikhında sulh, yalnızca tarafların karşılıklı rızalarıyla ihtilaflarını çözelemlerini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda delil yetersizliği gibi doğrudan hüküm verilemeyen durumlarda da pratik bir çözüm yolu işlevi görmüştür. Nitekim Yoros kazasına ait bir sicil kaydında, Ramazan b. Durak’ın Hasnâ bt. Nasûh’u hul’ yoluyla boşamadığını iddia etmesi üzerine mahkeme beyyine talep etmiş ancak tarafların delil sunmaması sebebiyle hüküm tesis edilememiştir. Bu noktada, Kur’an’da vurgulanan “*es-sulhu hayrun*”<sup>132</sup> ilkesi gereğince arabuluculuk devreye girmiş; taraflar, mehri, nafakası ve sair taleplerini kapsayan karşılıklı ibrâ ile uzlaşmaya varmışlardır. Hasnâ tüm taleplerinden feragat etmiş, Ramazan ise gelecekte herhangi bir dava açmamayı taahhüt etmiştir. Mahkeme, bu sulhu şer’an geçerli ve bağlayıcı kabul ederek tasdik etmiştir.<sup>133</sup>

129 Meydâni, *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*, 2/163.

130 *İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil*, 277.

131 *İstanbul Kadı Sicilleri 46 Numaralı Sicil*, 19/553.

132 en-Nisâ / 128.

133 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H.956-963/ M.1549-1556)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010), 6/93.

### 3.4.2. Nafaka İddialarının Reddi

Kadı sicillerinde yer alan reddiye kayıtları, yalnızca haklı bulunan taleplerin değil şer'î usûle aykırılık sebebiyle geçersiz sayılan iddiaların da kayda geçirildiğini göstermektedir. Bu durum, Osmanlı yargı pratiğinde usûl hükümleri, şekil şartları ve delil yeterliliğinin ne denli belirleyici olduğunu ortaya koyar. Nitekim İstanbul Kadılığı'na yansıyan bir davada, Şerîfe Râziye Hatun, Nuh Bey ile aralarında gerçekleştiğini iddia ettiği evliliğe dayanarak nafaka talebinde bulunmuştur. Davacı, evlenme teklifini kabul ederken şahit bulunmadığını, buna rağmen Nuh Bey'in "şahitsiz nikâh da caizdir" beyanına güvenerek sözlü nikâh akdine rıza gösterdiğini ve bu birliktelikten hamile kaldığını ileri sürmüştür. Ancak mahkeme, Hanefî fihhına göre şahitsiz nikâhın geçerli kabul edilmemesi<sup>134</sup> sebebiyle davacının iddiasını reddetmiş, nafaka talebinin şer'an dayanak teşkil etmediğine hükmetmiştir.<sup>135</sup>

İslam hukukunda borcun ibrâ yoluyla düşmesi kesin nitelikte olup, bir kez ıskât edilen alacağın aynı sebeple yeniden talep edilmesi mümkün değildir. "İskât olunan geri dönmez" ilkesiyle<sup>136</sup> sabit kılınan bu yaklaşım, Osmanlı aile mahkemelerinde de titizlikle uygulanmıştır. Nitekim Ümmügülsüm bt. Ali'nin açtığı dava bu hususu açık biçimde göstermektedir. Davacı kadın boşanma esnasında kocası Ahmed b. Mehmed'den mehir ve nafaka alacaklarını kapsayan genel bir ibrâ beyannamesi düzenlemiş ancak bir süre sonra pişmanlık göstererek bu alacakları yeniden talep etmiştir. Mahkeme ise daha önce düzenlenmiş ibrânın geçerli olduğunu dolayısıyla yeni bir talebin şer'an mümkün olmadığını belirterek davayı reddetmiştir.<sup>137</sup> Bu karar, yargı pratiğinde de ibrâ işlemlerinin bağlayıcı ve kesin sonuç doğuran hukukî tasarruflar olarak kabul edildiğini, tarafların pişmanlık gerekçesiyle bu kararlardan dönmelerine izin verilmediğini ortaya koymaktadır.

## 4. Dikkat Çekici Evlilik Nafakası Davaları

Osmanlı şer'iyeye sicillerinde nafaka davaları çoğunlukla benzer bir hukukî çerçevede ilerlemekle birlikte, bazı örnekler olağan süreçten saparak sıra dışı yönleriyle dikkat çekmektedir. Muhâlea sonrası nafaka ve mehrin karşılıklı rıza ve feragat beyanlarıyla çözümlendiği davalar genel görünüm arz etse de nadiren tarafların kişisel ihtilafları sürece farklı boyutlar kazandırabilmektedir.

134 Kâsânî, *Bedâ'ü's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 2/246.

135 *İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil*, ed. Coşkun Yılmaz, 128.

136 Ahmet Akman, "İslâm ve Türk Borçlar Hukukunda İbra", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/2 (2018), 4-5.

137 *İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil*, 623.

Üsküdar'da görülen bir dava bu duruma örnek teşkil etmektedir. Âişe adlı kadın, kocası el-Hâc Osman'dan iki yüz kırk akçe mehr-i müeccelini aldıktan sonra, iddet nafakasının koca üzerine, barınma giderlerinin ise kendi üzerine olması şartıyla muhâlea akdini tamamlamıştır. Ancak kısa süre sonra el-Hâc Osman, eski eşinin kendisine sıçanotu ve "sülümen" (arsenik türü bir madde) karıştırılmış bir içecek içirdiğini, bunun sonucunda hasta düştüğünü iddia etmiştir. Âişe, başlangıçta bu isnadı reddetmiş; fakat kendisine teklif edilen yemini kabul etmeyerek nükûl etmiş, ardından da kısmen ikrar mahiyetinde ifadeler kullanmıştır. Bunun üzerine mahkeme, nafaka ve mehir meselesi hallolmuş olmasına rağmen, davanın seyrini değiştiren bu suçlama nedeniyle Âişe hakkında ta'zir cezasına hükmetmiştir.<sup>138</sup> Bu örnek, muhâlea gibi aile hukukuna dair bir akdin ardından nafaka ve mehirle ilgili yükümlülüklerin sona ermesine rağmen, taraflar arasındaki gerilimin yeni davalara yol açabildiğini ve şer'î mahkemelerin bu tür durumlarda aile hukuku ile ceza hukuku kesişiminde karar vermek durumunda kaldığını göstermektedir.

Sicillerde yer alan başka bir dava örneği de iddet süresi sona ermeden yapılan evliliklerin şer'an geçersiz sayıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Saide Hanım, eşi Sabri Paşazâde Mehmed Bey ile geçimsizlik nedeniyle şer'î bir muhâlea yoluyla ayrılmış ancak boşandıktan yalnızca on iki gün sonra Maltepe Hastanesi cerrahlarından Ali Ağa ile evlenmiştir. Mehmed Bey'in de hazır bulunduğu mecliste Saide Hanım, bu evliliğin geçersiz olduğunu beyan etmiş; Ali Ağa da durumu bilmeden evlendiğini kabul etmiştir.<sup>139</sup> Mahkeme, Hanefî fıkında açıkça belirtildiği üzere, boşanmış bir kadının iddet süresi bitmeden yaptığı evliliğin batıl olduğuna<sup>140</sup> hükmetmiş ve tarafların nikâhını feshetmiştir. Bu dava, Osmanlı uygulamasında iddetin yalnızca bir bekleme süresi olması dışında, nikâhın şer'î geçerliliğini doğrudan etkileyen bağlayıcı bir şart olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

## Sonuç

Osmanlı dönemi İstanbul'unda kadı sicillerine yansıyan nafaka uygulamaları, İslâm hukukunun özellikle Hanefî mezhebine dayalı hükümlerinin toplumsal ve hukukî düzlemde nasıl hayata geçirildiğini göstermesi bakımından önemli bir kaynak sunmaktadır. İncelenen davalarda nafaka, yalnızca teorik bir fikhî hüküm olmaktan ziyade evlilik, boşanma, iddet, mehir ve velayet gibi aile hayatının temel unsurlarıyla iç içe geçmiş pratik bir düzenleme alanı olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların

138 İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil, 208.

139 İstanbul Kadı Sicilleri 97 Mahfel-i Şer'iyât Mahkemesi 3 Numaralı Sicil,121.

140 Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î fi tertîbi's-şerâ'î*, 3/222.

özellikle muhâlea davalarında iddet nafakası ve mehir haklarından feragat etmeleri nafakanın, kadınlar açısından hem bir hak hem de pratik bir müzakere aracı olduğunu göstermektedir.

Sicil kayıtları, nafaka miktarının sabit bir ölçüte değil, örf, toplumsal koşullar ve tarafların ekonomik durumuna göre belirlendiğini, dolayısıyla hukukî normların yerel ve sosyal şartlara uyarlanabilir biçimde uygulandığını göstermektedir. Şahitlik müessesesi ve yazılı belgelerin ön plana çıkması, Osmanlı şer'î yargısında usûl kurlarının titizlikle uygulandığını ve ispat yükünün davaların seyrinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca gayrimüslimlerin de mahkemelere başvurabilmesi, kadı sicillerinin çok dinli ve çok kültürlü Osmanlı toplumunda kapsayıcı bir işlev gördüğünü açıkça göstermektedir.

Nafaka tahsilinde taksitlendirme veya vekâlet gibi esnek uygulamalara rastlanması, İslâm hukukunun kolaylaştırıcı ve pratik çözümler üretmeye yönelik yaklaşımının bir yansımasıdır. Bununla birlikte siciller nafaka düzenlemeleri dışında toplumsal barışı tesis eden sulh pratiklerini, arabuluculuk kurumunu ve fikhî ilkelerin sosyal hayata uyarlanışını da belgelemektedir. Çok eşlilikten kaynaklanan ihtilafların azlığı, Osmanlı toplumunda teorik imkânların her zaman fiili tercihlere yansımadığını düşündürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı kadı sicilleri nafaka meselesini hem bireysel hakların korunması hem de toplumsal düzenin sürdürülmesi bakımından işlevsel bir alan olarak kayda geçirmiştir. Bu yönüyle siciller, İslâm hukukunun teorik düzlemdeki hükümleriyle beraber tarihsel ve toplumsal bağlamda esnek, uygulanabilir ve kapsayıcı bir hukuk sistemi olarak nasıl işlediğini anlamak açısından eşsiz bir belge niteliği taşımaktadır.

---

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Çıkar Çatışması/Competing Interests:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

**Finansman/Funding:** Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

---

## KAYNAKÇA

- Abdülüm'ım, Mahmûd Abdurrahman. *Mu'cemü'l-mustalahat ve'l-elfazi'l-fikhiyye*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fazile, ts.
- Acar, Halil İbrahim. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2018.
- Akman, Ahmet. "İslâm ve Türk Borçlar Hukukunda İbra". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/2 (2018), 1-96.
- Apaydın, H. Yunus. "İbrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/263-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. "Kefâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/168-177. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Aslan, Mehmet Selim. *İslâm Aile Hukuku*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/397-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Aybakan, Bilal. "Vekâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/1-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Aydın, Mehmet Âkif - Hamidullah, Muhammed. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/246-248. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhibbiddin el-Hatib - Muhammed Fevâd Abdalbâki. 4 Cilt. Kahire: Matbatu's-Selefiyye, 1400.
- Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-. *el-Fikh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. 3 Cilt. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2005.
- Çetinbaş, Gülistan. *İstanbul Kadı Sicillerinde Muhâlea*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çetinbaş, Gülistan - Ateş, Mustafa. "İstanbul Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Döneminde Muhâlea Uygulamaları". *Kilitbahir* 21 (Eylül 2022), 91-118.
- Çetintaş, Recep. "İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 185-203.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. 2 Cilt. İstanbul: Erkam Matbacılık, 2011.
- Erbay, Celal. *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Güleç, Hasan. *İslâm Hukukunda Nafaka*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.
- Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Haskefi, Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*. Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997.

- İstanbul Kadı Sicilleri 43 Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H. 966-967 / M. 1558-1559). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* (H. 1063-1064 / M. 1652-1653). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil* (H. 1067-1069 / M. 1656-1658). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil* (H. 1072-1073 / M. 1661-1663). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 53 Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil* (H. 1081 / M. 1670-1671). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil* (H. 1099-1100 / M. 1688-1689). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil* (H. 1143-1144 / M. 1730-1732). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 70 Üsküdar Mahkemesi 403 Numaralı Sicil* (H. 1154-1155 / M. 1740-1742). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 78 İstanbul Mahkemesi 44 Numaralı sicil* (H. 1193-1194 / M. 1779-1780). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil* (H. 1204-1207 / M. 1790-1793). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 94 Anadolu Sadâreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H. 1251-1257 / M. 1835-1841). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 96 İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil* (H. 1257-1258 / M. 1841-1842). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 97 Mahfel-i Şer'iyât Mahkemesi 3 Numaralı Sicil* (H. 1273-1274 / M. 1857). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil* (H. 1077 / M. 1666-1667). ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil* (H. 1096-1097 / M. 1685-1686). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil* (H.1027/ M. 1618). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil* (H. 1086-1087/M. 1675-1676). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil* (H. 1002-1003/M. 1594-1595). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil* (H. 1042-1043/M. 1633). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>

- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649).* ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011. <http://www.kadisicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H.956-963/ M.1549-1556).* ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010. <http://www.kadisicilleri.org/index.php>
- Kahveci, Nuri. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2001.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, 2. Basım, 1982.
- Kaya, Münir Yaşar. *Osmanlı Vakıf Hukuku (Ömer Hilmi Efendi'nin Ahkâmü'l-Evkâf'ı Özelinde)*. Ankara: Son Çağ Yayınları, 2022.
- Korkmaz, Ömer. *Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği)*. Ankara: Akamisyen Kitabevi, 2018.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *el-Muhtasar*. Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1997.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-. *el-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut: Daru İhya et-Turâs'ul Arabî, 2004.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 1937.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. Beyrut: Mektebetü'l İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi'us-sahîh*. Beyrut: Dâru't-Tâsil, 1435.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-. *es-Sünen*. thk. Ebû Gudde Abdülfettâh. Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-. *Minhâcü't-tâlibîn*. Daru'l Fikr, 2005.
- Özcan, Ruhi. *İslâm Hukukunda Hısmılık Nafakası*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1996.
- Rapoport, Youssef. *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Şeybânî, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-. *Kitâbü'n-Nafakât*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1984.
- Şimşek, Ayşegül. *İslam Hukukunda Muhâlea Akdi Ve Osmanlı Uygulaması*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l Kutubu'l İlmiyye, 2006.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1971.
- Zuhaylî, Vehbe ez-. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risale Yayıncılık, 1994.





IBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI  
IBN HALDUN UNIVERSITY PRESS

دار نشر جامعة ابن خلدون